

Tapatumo atminai

Apie lietuviškų suvenyrų kūrimo, gamybos, estetinio paveikumo, funkcionalumo šiuolaikinės visuomenės gyvenime ypatumus, pasiremdamas bendru mokomuoju lietuvių studentų ir olandų dėstytojų projektiniu seminaru „Identitetas”, su Vilniaus Dailės akademijos Dizaino katedros dėstytoju Jonu MALINAUSKU ir studentais Kristina TIŠKUTE, Andriumi CIPLIAUSKU, Egle VARANKAITE, Jurgita ŠIMOLIŪNAITE, Indre KLIMAITE, Asta KAUŠPĖDAITE, Atėne JASAITE kalbasi Juozas ŠORYS.

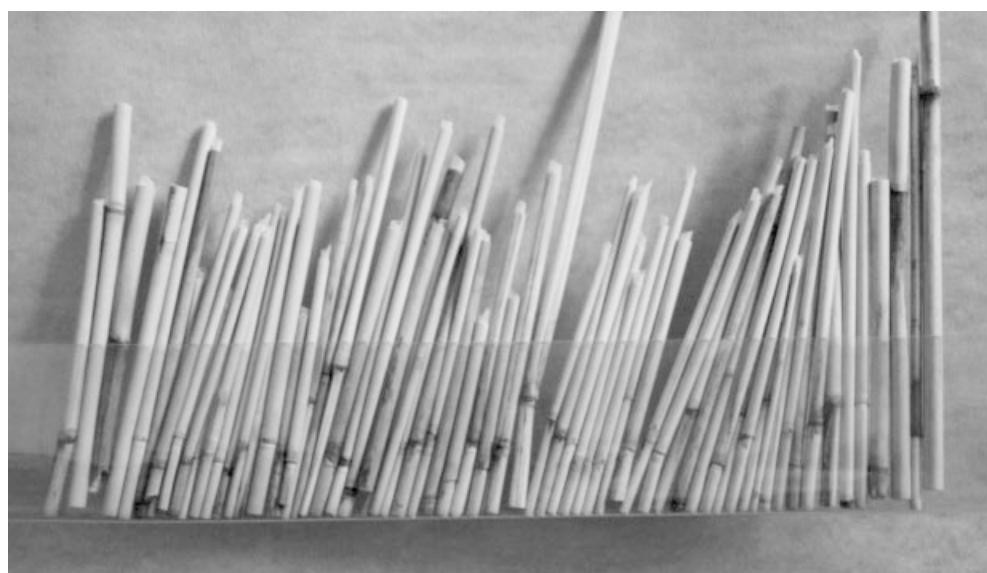
Beveik neginčytina, kad žemdirbiškųjų kultūrų tautoms ankstyvuoju vystymosi laikotarpiu nei tarpgentiniu (taip pat ir giminės, šeimos), nei juolab tarptautinio bendravimo lygmenimis dėl suvenyrų savitumo galvų neskaudėjo, nors jų tradicija ir eina iš archeologinių kultūrų apeiginės (simbolinių) raiškos. Lietuviams né šios sąvokos ilgokai neprireikė nusikalti, nes beveik nebuvo pačio reiškinio, na, galgi kiek panašus į tai buvo tik ritualinis apsikeitimas dovanomis, prekių mainų užuomazgos. Tarkim, koks Lietuvos didžiūnas padovanodavo svečios šalies pasiuntiniams lūšies ar meškos kailį, tikslingai apdirbtą gintaro luitelių... Suvenyrų poreikis, mano supratimu, radosi vystantis vis labiau urbanizuotų tautų kontaktams, bandant iki minimumo supresuoti patirties įspūdžius bei išgyvenimus ir turėti galimybę juos bent per būdingus šalai dirbinius išlaikyti atmintyje. Todėl logiška, kad ir nusistovėjusi suvenyro (pranc. souvenir) samprata susijusi su būdingais, turinčiais simbolinį krūvį daiktais ir dirbiniais, žadinančiais atminimus, susijusius su krašto, vietovės, netgi asmenų grupės sukeltais vaizdiniais. Pasak LKŽ, suvenyras – daiktas, susijęs su kuriais nors atsiminimais, atminas. Kaip atsitiko, kad j, regis, gana uždarą ir paplėkusią lietuvišką atminų erdvę įsiveržė olandų desantas? Kuo jis sudomino Dailės akademijos dizainerius?

Jonas MALINAUSKAS. Šių metų kovo 13–15 dienomis vyko Vilniaus Dailės akademijos Dizaino katedros studentų ir Amsterdamo Gerito Rietveldo Dailės akademijos (Olandija) dėstytojų projektas, remiamas tarptautinės aukštųjų mokyklų rémimo programos „Socrates“. Projektas užsibangiė paroda „Identitetas“ mūsų Akademijos baltajam kordoriuje. Projekto iniciatorių buvo olandai dėstytojai Andre Kleinas ir Peikas Suilingas. Andre Kleinas iki tol jau kelis kartus buvo atvykęs pas mus į Vilnių ir turėjo bendradarbiavimo patirties. Iš esmės jis ir pasiūlė projekto temą, kuri daug kam iš mūsų pasirodė ganétinai triviali ir todėl iš pradžių ypatingo entuziazmo nei tarp dėstytojų, nei tarp studentų nesulaukė. Be to, ir laiko pasirengimui buvo nedaug. Malonu, kad labiau patyrė ketvirtą kurso studentai šią temą sugebėjo tarsi naujai pamatyti ir improvizuoti. Jaunes-

nius studentus projektui buvo gana sunku prisišnekinti. Situaciją komplikavo ir tai, kad neturėjome dalyvavimo tokiuose renginiuose patirties. Tik vienas kitas studentas, stažavėsis užsienyje, buvo panašių dalykų ragavęs...

Apskritai kūrybinis seminaras kaip studijų forma pasaulje yra gana paplitęs. Jo ypatybė ta, kad dėstytojas dažniausiai būna „importuotas“ iš kitos šalies aukštosios meno mokyklos. Jis atsiveža savo programą, atliekama tam tikra išankstinė paieška, pasiruošimas; pats seminaras vyksta labai energingai, retai kada trunka ilgiau nei savaitę. Jo fazės trys: situacijos analizė, idėjų generavimas, projekto atlikimas ir pateikimas publikai (su siektinu rezonansu, aptarimu). Panašiai jis vyko ir pas mus. Susibūrė įvairių kursų dizaino specialybės studentai. Laiko turėjome nuo pirmadienio iki ketvirtadienio. Dieną praradome, nes vėlavo olandų lektuvą. Viena iš likusių trijų dienų buvo skirta situacijos analizei, savaimė aišku, kad dėl skubos studentai „namų darbų“ (išankstinių užduočių) neatliko. Jiems buvo suformuluoti gana rimti, net globaliniai klausimai, pavyzdžiui, apie lietuviškajį identitetą, kaip jis reiškiasi ir kaip pateikiamas, kokie yra lietuviškieji nacionaliniai simboliai plačiaja

A. Kaušpėdaitė, E. Varankaitė, I. Klaimaitė, J. Šimoliūnaitė (IV kursas). Palinkėjimai šiaudeliuose. V. Obolevičiūtės nuot.

prasme, patiekalai, kokia studentų Lietuvos ateities vizija... Į tokius klausimus taip lengvai, be rimtesnių studijų, neatsakysi, ir politikai gal iškart neatsakyti. „Namų darbų“ neatlikimą kompensavome vaikščiodami po Vilniaus senamiesčio suvenyrų prekybos „taškus“. Po to imtos generuoti idėjos – studentai patys numatė veiklos kryptis, su dėstytojais jos buvo gana demokratiškai aptariamos ir tikslinamos.

Trečią dieną beveik ekspromtu atsiradę kūriniai buvo eksponuojami. Per tokį trumpą laiką surengta paroda išėjo gana nebologa. Svečiai irgi liko patenkinti, netgi sužavėti studentų entuziazmu. Esą olandų studentai taip nesielgia... Taremės, kad periodiškai keisimės dėstytojais: mes važiuosim olandų studentų „gąsdinti“, jie – mūsų. Taip suaktyvėtų studijos, būtų didesnis interesas mokymo procesui.

O kaip apskritai olandai formulavo lietuviškųjų suvenyrų kūrimo, gamybos ir funkcionavimo tiek pas mus, tiek, tarkim, Europoje priešlaidas, idėjas? Ar išryškėjo skirtumų, kaip visuomeninį ir ryškiai simbolinį suvenyrų fenomeną suvokia eilinis studijuojantis ir jau kritiškumu „pakaustytas“ lietuvis ir, tarkim, „bendrasis europietis“ dėstytojas olandas?

Andrius CIPLIAUSKAS. Olandai atsivežė savo medžiagą apie suvenyrus. Jie lyg trumpa žangėlė į mūsų padėties analizę parodė, kas olandams populiaru. Po to mes parodėme savuosius suvenyrus „Sauluvos“ ir kituose tautodalies salonuose, galerijose, parduotuvėse, kioskuose, Pilies gatvėje.

Ar suvenyrų tema ir jų kūrimo (gamybos) realijų analizés poreikis jus užklupo tam pasiruošusius? Domėjotés tuo anksčiau? Ar suvenyrų jums „skauda“, ar tai tik primesta iš šalies „studijų proceso dalis“?

A. C. Ar atvirai?.. Iš pradžių maném, kad mums bus „šakės“. Iš tiesų suvenyrų tema yra labai nuvalkiota, iš pirmo žvilgsnio – labai neįdomi. Iškart kilo asociacijos su daug-

lio liaudies meistrų daromu kiču. Suprantat – blogaja prasme suvenyras. Galvojom, ką čia dabar darysim...

Jei prastąj suvenyrų pusę pažistat, tai buvo jmanoma pasisukti ir į įsivaizduojamają gerą, nenuvalkiotą?

A. C. Išties, kai pradėjom vaikščiot po parduotuves, galvojom – velnias, bet ką mes galim geriau padaryti? Po to kažkaip „išsivyniujom“.

Kas jums užkliuvo tose prekyvietėse kaip būdingi pavyzdžiai? Ar jie buvo visiškai nepriimtini, ar paskatinė per mąstyti lietuviškų suvenyrų kūrimą?

A. C. Daugiausia matėme medžio, keramikos, tekstilės, stiklo dirbinių. Dar buvome gintaro galerijoje, bet ten jau kita kategorija – aukštesnis meninis lygis.

Indrė KAIMAITĖ. Mūsų parduotuvių suvenyrai ryškiai skirišasi nuo olandiškųjų, nes lietuviškieji paprastai yra pačių meistrų rankomis padaryti, o jų – masinė standartinė gamyba.

A. C. Olandiškieji suvenyrai panašūs į Kinijoje pagal šabloną masiškai gaminamus suvenyrus. Kai kurie lietuviškieji suvenyrai dar atspindi individualų meistro bražą, nors šiaip-jau dominuoja kičas.

Kiek žinau, Andrius ir Kristina buvo šio projekto sukejai, atlikę tarsi vadybininkų funkcijas. Kuo pasireiškė jūsų vaidmuo?

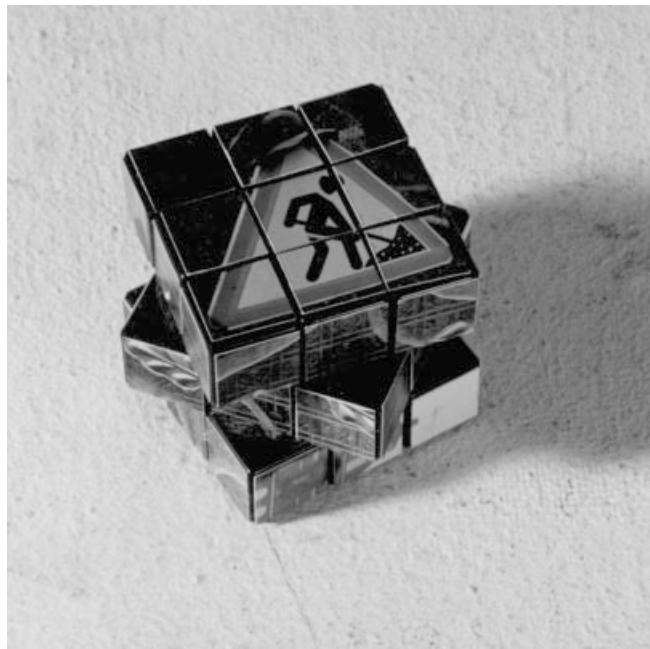
A. C. Kiekvienas projekto dalyvis pasiėmė sau artimesnę sritį, pasiskirstėm grupėmis. Merginos darė suvenyrus, kiti – jiems įpakavimus, „žaislus“, „šventę“ etc. Mes su Kristina pasirinkom organizacinę projekto pusę.

J. M. Jie užsiėmė projekto pagarsinimu per žiniasklaidą ir parodos surengimų. „Namų darbuose“ buvo tokis klausimas – kokia informavimo forma pas jus yra populiарesnė ir prieinamėsnė? Skrajutės su informacija ir kvietimais buvo sekmingai išplatintos, tiesa, mūsų medių reakcija į renginį buvo, kaip visada, vangi – kol neįvyks žmogžudystė, tol niekas neatbėgės...

I. Nemanytė (III kursas). Įpakavimo dėžutė. V. Obolevičiūtės nuotr.

A. Jasaitė (III kursas). Prisiminimų kubas. V. Obolevičiūtės nuotr.

I. K. Netikėjau, kad tai tokis svarbus dalykas – pas mus, Akademijoje, informacijos priemonės iki tol mažai buvo akcentuojamos. Ar peržiūros, ar parodos vyktų – viskas praeina tyliai ramiai, nors jose ir būna vykusią idėjų. Olandai informacijos platini-mui paskyrė net atskirą grupę, kuri vyksme dalyva-vu lygiaverčiai su kuriančiaisais suvenyrus.

Kaip platinote informaciją?

A. C. Visokiai būdais – tiesiogiai pats nešiojau į dailės galerijas, parduotuvės pakvietimus su infor-macija apie renginį. Kreipémės į tuos, kuriuos potencialiai galėjome sudominti – turizmo agentūras, informacijos priemonės (nuo dienraščių, kultūros sa-vaitraščių, žurnalų redakcijų iki televizijos ir radijo stočių). Įdomiausia, kad ryte parengėm medžiagą, viską surašėm į skrajutę, bet dar nebuvom matę né vieno eskizo... Galvojom – sukviesim visus, bet dar neaišku, ką eksponuosim.

Kristina TIŠKUTĖ. Mane Andrius „užvedė“, nes per tokį trumpą laiką padaryti ką nors įdomaus yra sudėtinga. Visi kažkaip smagiai įsivažiavom. Orga-nizavom parodą, galvojom, kur ir kaip įrengti eks-poziciją, kaip eksponuoti sukurtus suvenyrus. Ir olandai dėstytojai prie to nemažai prisiđejo, suteiké ekspozicijai tam tikro poetiškumo. Jiems atrodé, kad ekspozicija turi atrodyti skaidri, plaukianti, skrajojanti.

J. M. Mes tradiciškai norėjom eksponuoti projektus ant kartono lakštų. Olandai saké – jei panaudosit baltą audin-jizeriną, tai suteiks vaiskumo, skaidrumo. Ir iš tikro – ekspo-zicija atrodé lengva, plasnojanti.

K. T. Balto audinio idėja – Andriaus.

A. C. Beje, britų apatinio trikotažo dizaino parodoje ši idėja irgi buvo panaudota, bet jau po mūsų. Mūsų pirminė idėja buvo ištempti virves, eskizus įdėti į celofaninius mai-

D. Karpičius (II kursas). Prisiminimų vaivalazdė. V. Obolevičiūtės nuotr.

Prekyba suvenyrais Pilies gatvėje, Vilniuje. R. Virkučio nuotr.

šelius ir susegti. Ateinu į parodą – rupkė, padaryta visiškai taip pat! Gerai, kad nesukišom eskizų į celofaninius maiše-lius... Panašios idėjos visur sklando, tik mes, pasirodo, mas-tom kaip tikri britų profesionalai [juokas].

Ir jūs būsimi ar jau esami profesionalai...

Jurgita ŠIMOLIŪNAITĖ. Olandai suteiké optimizmo, už-krétė energija – sako, padarykit tokią suvenyrų, pavyzdžiui, medaus kapsulių, daugiau ir pabandykit nešti į parduotu-ves. Sako, reikia veikti...

Eglė VARANKAITĖ. Mes gal per daug rimtai į viską žiū-rim? Užsisklendžiam, kažką patylom darom...

A. C. Man atrodo, kad jų pagrindinis arkliukas ir buvo noras į sudėtingas problemas pažvelgti su jumoriuku. Ir mus jie užkrétė polēkiu viską daryti spontaniškai ir linksmai. Kaip bus, taip bus, bet vis tiek gerai bus.

Taip ir buvo, bet pats parodos pavadinimas itin rimtas, tarsi sakantis, kad bus gili namasi jei ne į tautos esmę, jos raišką per suvenyrus, tai bent į jos konkretias apraiškas išlaikytos savasties pagrindu. Galbūt tai spontaniškai ge-riaušiai ir apsireiškia, o ne reikšmingai akademiškai dūsau-jant ir galuojantis? Atrodé, kad tokiu stiliumi veikdami iden-titetą giliai užkabinisite.

A. C. Ir kabinom... Keista... Sédo mūsų keturios merginos, o po dviejų valandų jau viena per kitą rėkia, nes jų idėjos veržiasi per kraštus. Buvau apakintas ir nustebintas, nes šiaip pas mus viskas klostosi gana konservatyviai ir lė-tai. Aišku, tokio „smegenų šturmo“ kiekvieną dieną irgi ne-išgyvensi – po to jaučiasi išsekimas.

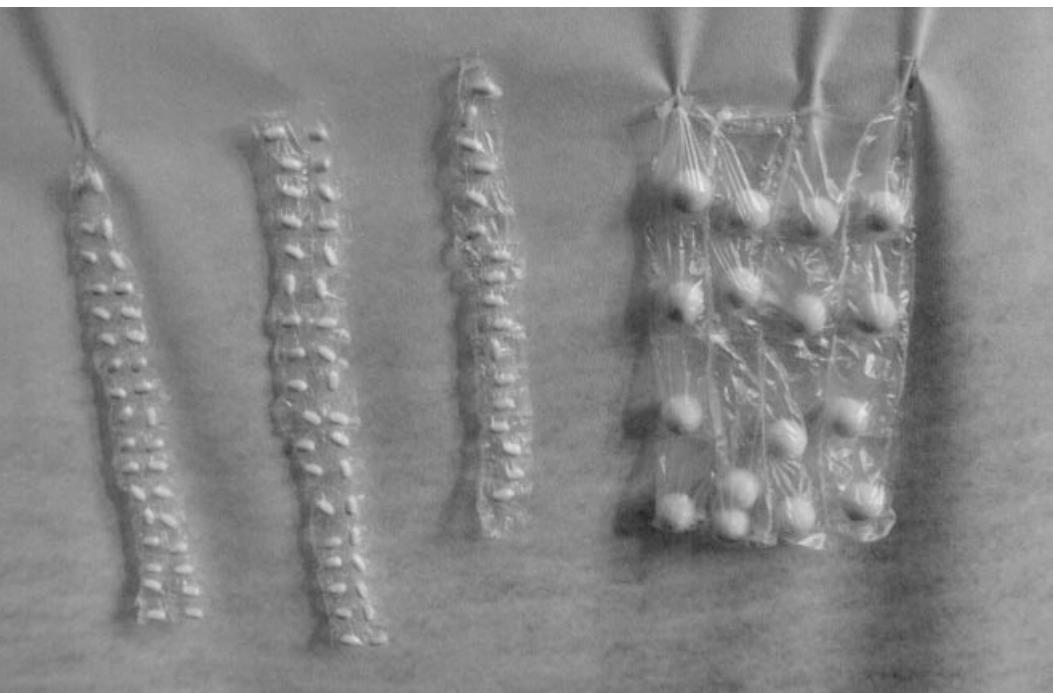
„Smegenų šturmą“ išsiskleidė savitais suvenyrais. Kaip formavosi idėjinės darbų kryptys?

I. K. Siūlém grupių pavadinimus (prisirašém jų daug) – ateities suvenyras, suvenyrinis žaislas... Tada émém gru-putis, kiti pareišké norą dirbtį individualiai. Turédami kon-

J. Šimoliūnaitė, A. Kaušpėdaitė, E. Varankaitė, I. Klimaitė (IV kursas).
Apyrankės su smėlio ir gintaro užpilu.

S. Ramanauskaitė (III kursas). Granuliuočia medaus tabletės. V. Obolevičiūtės nuotr.

krečią temą, bet neturėdami reikiamų medžiagų, finansų ir kt., ėmėmės staigiai realizuoti sumanybus.

Kokią funkciją atliko prie darbų prikabinti tekstai? Ar tai saviraiška, ar suvenyro prasmės praplėtimas?

I. K. Bijojom, kad mūsų suvenyrų niekas nesupras...

J. Š. Karoliukus, pavyzdžiu, su smėlio „viduriais“ padarei, o kas žinos, kas ten yra ir ką reiškia nešioti smėlį ant savo kūno?

J. M. Paaiškinimai skirti ideologinei suvenyro daliai nusvesti. Tam, ko neišeina perteikti kitomis priemonėmis. Matome galutinį rezultatą, bet kokia mintis ar idėja už jo slipy, gali paaiškinti arba autorius (taip buvo per parodos atidaryma), arba greta pridėtas tekstas.

Pristatykite ir aptarkite savo kūrinius. Iš ko išsirutuliojo būtent tokų šiuolaikiškų suvenyrų sumanymai?

J. Š. Užsikabinome už idėjos, kad lietuvių kur nors išvažiuodami kartais, matyt, veikiami pagonybės vaizdinių, su savim pasiimdamo saujų gimtosios žemės. Pagalvojom, kad ir dabar vykdami į svečią šalį žmonės dažnai prisiminimui nusiveža arba smėlio žiupsnį, arba akmenuką.

Arba išvažiuodami kitur gyventi visam laikui į ryšuliuką įberia savos žemės ir laiko prie savęs...

J. Š. Kam imti tai į rankas ar laikyti kažkur maišiuke, jei

gimtają žemę gali jausti nuolat nešiodamas ant rankos kaip apyrankę ar kitą papuošalą? Todėl ir padarėm tokius papuošalus – naudodami žemę, smėlį, gintarą, įvairius akmenukus: juos sukišom į skaidrų vamzdelį. Aišku, naudojom tik tuo metu po ranka buvusias medžiagas, tad šie papuošalai néra itin išraiškingi. Jie paprasti, gražūs natūralumu, tiksliai „idėjiški“.

Ar šiuose papuošaluose „žaidė“ arachajine, beje, ir lietuvių gerai apmasyta ir įvaldyta rato (apskritimo) forma?

J. Š. Šiuo atveju – ne, nes tam būtų reikėję ilgesnių specialių simbolikos studijų.

To nebūtinai ir reikia, nes ratas (apskritimas) universalus simbolis, kartais veikiantis žmones savaime, be bandymų ji konkrečiai įprasminti.

J. Š. Tai yra įprastos formos moters papuošalai – apyrankė, antkaklis. Apvalumas yra idealus funkciškai, nes suteikia galimybę juos nešioti.

Asta KAUŠPĒDAITĖ. Mano suvenyro idėjos prielaida ta, kad Kūčių vakarą iš po baltos staltiesės traukiamai šiaudai. Pagal tą tradiciją šiaudus norėjome transformuoti į naujesnį suvenyrą. Norėjosi, kad kiekvienas šiaudas turėtų idėtą palinkėjimą. Tai kiek siejasi ir su kinų daromais sausainiukais, kuriuose randami palinkėjimai. Toks suvenyras naudingas tuo, kad visiems draugams nereikia atskirai vežti lauktuvių, nes kiekvienas gali išsitraukti sau šiaudelį

su palinkėjimu. Taip įmanoma prisiminti Lietuvą ir, išsitraukus savajį šiaudelį, būti susietam su jos tradicijomis.

E. V. Beveik prie kiekvieno grupės darbo galima rašyti mūsų visų keturių pavardes, nes dirbome bendrai. Vienai kilo mintis naudoti smėlį, kita vystė mintį, kaip tai padaryti, trečia realiai padarė, ketvirta aprašė.

Kodėl darėte suvenyrą iš medaus?

E. V. Kilo asociacijos apie medaus ir gintaro panašumą. Pirminė gal buvo spalvinė vizija. Kaip juos sugretinti? Ir medus, ir gintaras nuo šviesos ir laiko keičia spalvą, tamsėja; ypač skystas medus, jis tirštėja ir ryškiai keičia spalvą...

Ir buvęs skystas, iš medžių sakų pasigaminęs gintaras iš leto keičia spalvą... Abu augalinės kilmės...

I. K. Aptikom gintaro ir medaus paralelę ir nusprendėm tai panaudotis...

A. C. Be to, geltona medaus ir gintaro spalva yra galbūt būdingiausia lietuviams. Geltona juk sėkmingesnai gali simbolizuoti Lietuvą. Tarkim, gudams būdingesnė žydra spalva, o mums – geltona. Ir tikras medus suvenyrams tinka, kaip „saldi“ spalva buvo paimtas mažas atvirukas, į jį idėta linėjimai iš Lietuvos.

J. Š. Pridėtas atvirukas su užrašu, kad, tarkim, medus padeda mylėti (ar pajusti) Lietuvą. Kartu tai yra atvirutė, ku-

rios kamputį gali atsiplėsti, perskaityti ir įsidėti į burną. Tada per skonį realiai prisiminsi Lietuvą, jos pievas.

Tai ir savotiškas kalendorius, nes medus nuolat keičia spalvą, išsitraukęs suvenyrą gali susivokti, ar seniai bebuvai Lietuvoje.

J. M. Medaus suvenyras – labai būdingas ne tik taikomosios dailės, bet ir dizaino konteksto naujojo minimalizmo pavyzdys, kai daiktas pats savaime nėra labai išvaizdus (medus polietileniniame maišelyje – vulgariai sakant), bet už jo – gana daug sakanti tautinė ir universali ideologija. Tai daiktas, pasakojantis gana sudėtingą istoriją, rezgantis tam tikrą asociacijų grandinę. Žmogus, turėdamas minimalų fizinį objektą, igyja maksimalų idėjinį krūvį. Tad šie medaus atvirlaiškiai yra itin turiningas suvenyras.

Atėnė JASAITĖ. Mano suvenyras – žaidimas–nežaidimas, galima sakyti, kad jis neturi pavadinimo. Tai Rubiko kubo transformacija. Norejau pažiūrėti į Lietuvą kaip į vizualų fenomeną. Kas yra Lietuva? Ką reiškia būti lietuviu? Ap skirtai, kaip sužinome, kokia yra šalis, kas jai būdingiausia? Kas man, tarkim, Japonijoje japoniškiausias dalykas, jei iki šiol neteko ten būti? Ir kokia tokiu atveju kam nors atrodo Lietuva? Nufotografavau tam tikrus vaizdinius motyvus, kurie, mano supratimu, išreiškia lietuvišką įvaizdį, ir sukljavau ant kubo šonų. Taip galima sumodeliuoti savajį Lietuvos įvaizdžių rinkinį.

Kodėl pasirinkote būtent tokius?

A. J. Turėjau tik tris valandas... Rinkausi tai, kas man asocijuojasi su Lietuva, bet tai nėra reprezentaciniai vaizdai. Galbūt tai vaizdai, kurių turistas nespėja pamatyti. Subtilūs kraštoto niuansai – ne muziejai, bažnyčios... Kasdienybė. Galėtų čia būti, aišku, ir kokie nors autentiškesni lietuviški raštai, ornamentai, simboliai; jie galėtų būti kaitalojami tarsi žaidžiant. Juk ir maži vaikai per žaidimą yra mokomi pažinti...

Žaidimas kaip tam tikra, galinti nuolat keistis Lietuvos vizija? Ar siekėt apibendrinančio poveikio dėliodama Jums patikusius krašto vaizdinius?

A. J. Gali būti įvairiai. Kaip pasirenki. Gali būti ir vaizdai, kurie neprieinami, ir gamta, ir pažintiniai informacinių dalykų, ir tekstai. Mano žaidime veikia tam tikra filosofija – tame yra tikras vaizdas ir vizijos galimybė.

J. M. Atėnės darbas vertingas tuo, kad aiškiai užsimena, jog atsiminimai per suvenyrus yra subjektyvaus pobūdžio. Kiekvienas gali komponuoti kitaip, kiekvienas savaiip sudėlioja prisiminimus, išsiveža savajį įspūdžių bagą. Atėnės pateiktos detalės – subjektyvi medžiaga. Tai motyvai, menkai būdingi būtent Lietuvai, pavyzdžiui, kelio eismo ženklas.

A. J. Tarkim, panaudojau vamzdį su ant jo užmauta aptriūsusia skrybėle. Pagalvojau, kad tik Lietuvoje tokį vaizdų pamatysi...

Suvenyrų prekyvietės Vilniuje, Pilies gatvėje. R. Virkučio nuotr.

J. M. Atėnė suvenyro temą interpretavo ganétinai naujai. Ir olandai pastebėjo, kad ji kai kuriuos reiškinius sugeba savaip interpretuoti.

Laura Leščinskaitė savo darbui panaudojo dekoratyvią medžiagą ir ornamentą, išryškino naujas jų dekoratyvumo savybes. Su medžiagos plokštuma išeita į tūrinę erdinę struktūrą, o darbas eksponuotas skaidriame kubo, kad grafinis motyvas įgautų trečiajį matavimą. Beje, vienas jos pasiūlymų buvo tautinį drabužį interpretuoti kaip skulptūrą – eksponuoti ją, aišku, kitokiu masteliu, kitoje erdvėje, kad jis atrodytų kaip erdvinis akcentas.

Iš kitų darbų minėtinės Sandros Ramanauskaitės „tautinis prozakas“ – medus kaip tabletės nuo depresijos (vartoti kasdien po vieną). Kiek kitokia nei anksčiau minėta medaus interpretavimo forma, „priėjimas“ iš netikėtos šiuolaikiškos pusės. Kodėl ne – dar niekas nebandė granuliuti medų...

A. C. Kasdien po vieną granulę dėtis į arbatą... Taip dozuotas medus būtų „prikolnas“ ir kavinėse.

J. Š. Ji norėjo sukurti šventę. Mažą šventę kiekvienam, mokinčiam tenkintis mažu.

J. M. Sandra Ramanauskaitė, be to, sukūrė tarsi lotosų žiedus (tarp lapų degančios žvakės). Kiekvienas galėtų nusipirkti tokį daikčiuką, tarkim, per Jonines ir jais papuošti miestą. Kartais žmonės per koncertus nusiperka žiebtuvėlius ir pasišviečia... Taip sukuriama lokalinė iliuminacija. Taip ir čia – žmogus akcentuoja tam tikrą vietą, palieka šviečiantį pėdsaką. Galima, žinoma, ir kitaip (kaip pas mus įprasta) – padegti kaimyno tvartą...

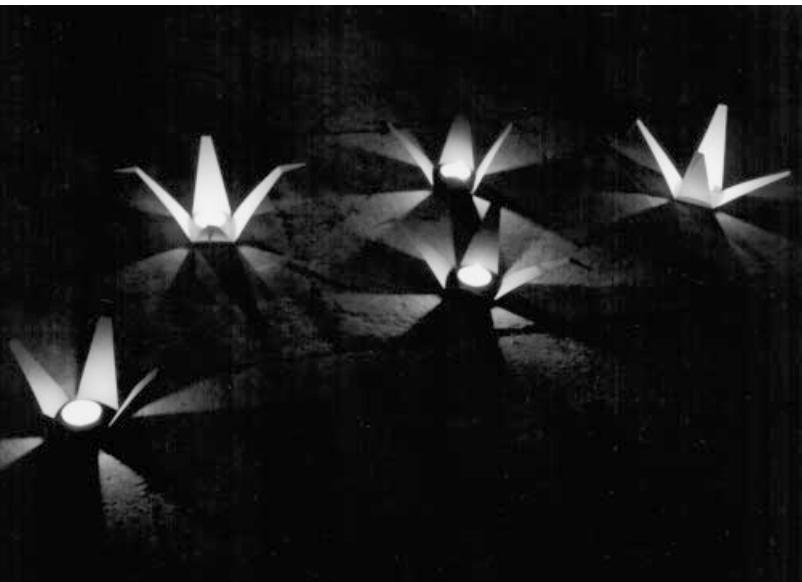
Šie šviečiantys žiedai susiję su Rasomis (Joninémis)?

I. K. Tai paparčio žiedo transformacija. Kiekvienas jį gali rasti – pasiimi žvakutę, uždegi, randi palinkėjimą... Gali pats jį įdėti...

A. C. Šventės idėja, jos priminimas atsirado iš to, kad lietuviai mažai teturi linksmų švenčių. Dauguma labiau linkeusi totaliai gedėti, o ne džiaugtis. Pradėjom svarstyti, ką mums duoda šv. Valentino dienos, Halloweeno atsiradimas.

S. Ramanauskaitė. Suvenyriniai žibintuvėliai – šventės atributas.

V. Obolevičiūtės nuotr.

Tai ne mūsų kultūros šventės, bet jos įneša tam tikro šviežumo, džiaugsmo. Mąstėm, ar mums dar daugiau iš užsienio importuotis švenčių, ar bandyt ias lietuviinti, ar apskritai naujai pažvelgti į mūsų turimąsias tautines šventes. O gal transformuoti savo tradicinę šventę, kad ji būtinai būtų linksma. Reikia galų gale mums baigtis verkti!

O jei jau tautiškai „verkti“, tai linksmai?

A. C. Taip, džiaugsmo ašaromis...

J. M. Sandros Ramanauskaitės sprendimas yra teisingas ir originalus. Palyginkime „medaus šventę“ su šv. Patriko diena ar Halloweenu, – be abejo, ji labiau sukrės lietuviškai identitetą, suteiks vietinės specifikos. Nesakau, kad, pavyzdžiu, šv. Patriko diena mums yra blogai; lietuvis, važinėdamas po pasaulį, gali ją švesti kaip ir airiai, bet mums čia ji – svetimas skolinys. Tuo požiūriu lietuviškos šventės ideologija kuriant suvenyrus galima žymiai stipriau pasiremti. Ji naudinga, kai į mūsų savitumą siekiame atkreipti užsieniečių dėmesį.

Ar kitos lietuvių kalendorinės šventės, be Joninių ir Kūčių, kai nors įtakojo jūsų suvenyrų projekta?

J. Š. Tiesą pasakius, mes ilgai apie jas galvojome, bet, be Joninių, nesuradome kitos šventės, kuri būtų linksma. Kitos arba liūdnos, arba pamaldžios.

O, tarkim, smagus Užgavėnių šventimas?

J. Š. Gal Užgavėnės ir galėjome panaudoti, bet kitos... Tarkim, Velykos, mano supratimu, apskritai mažai kuo lietuviškos, atneštinės, visoms tautomis bendros. Norėjos panaudoti tikrą lietuvišką šventę ir kad ji būtų linksma.

Kam dirbtinai siekti to linksmumo? Jei projekto pavadinimu ieškojote tapatumo, autentiškumo, tai tenka susitikyti su tuo, kokie esam. Matyt, jūsų noras linksmintis atsimušė į bendro pobūdžio lietuviškų švenčių ir apskritai patroinės kultūros pažinimą. Pasigilinę pamatyatumėt, kad ten slypi įvairiai universalūs bendražmogiški patyrimai, kuriuos, aišku, pravartu pritaikyti nūdienos reikmėms. Viens du kažkokio pageidaujamo linksmumo neišlaushi...

I. K. Jaunieji, nuo tradicijų nutolę lietuviai į Europos šventes linksta dėl to, kad jos linksmos, paprastos, visiems prieinamos. Seniau lietuvių charakteris buvo įtakotas agrarinės kultūros, dabar jis kinta. Tenka prisitaikyti prie naujų sąlygų.

J. M. Savo sukurtais suvenyrais fiksuojame šių dienų situaciją. Seniau lietuvių artojų tapatumas buvo vienoks, dabar yra nusvéręs miestietiškas gyvenimo būdas. Jei lietuviams dabar reikia linksmynių, tegu geriau šventė būna tokia, kaip mūsų sugalvotoji „medaus šventė“, negu koks nors Halloweenas su atneštiniais moliūgais. Aišku, yra visokių poreikių... Kitiems, kai tik išgeria, – jau ir šventė, bet vis tik dvasinis susitelkimas per fiksuotų datų lietuvių šventes mums dar turi reikšmės. Naujovių su originaliais elementais įvedimas niekam neturėtų užkliūti, nes tai atspindi darbinę realią mūsų situaciją.

Ar jūsų „medaus šventės“ (Joninių (Rasos)) lotosas (paparčio žiedas) neturi sasajų su Sajūdžio mitinguose pražydusiomis žvakutėmis? Net Gedimino prospektu skiriamoji eismo linija po sovietų „genseko“ atvykimo žydėjo gyva ugnumi... O dar žydų „krištolinės nakties“ parafrazė – žvakucių deginimas ant palangių.

I. K. Šiuo atveju kūrėme naują situaciją ir prasmę – žvakutės šventėje uždegtos linksmai. Visai kitoks požiūris, nes rašomi asmeniui skirti palinkėjimai.

A. C. Dar grubiau šnekant, žvakutė degama per gimtadienį ir per laidotuvės... Linksma ir liūdna susitinka. Priklauso nuo to, kada ir kaip ji uždegama. Jei uždegsti per Jonines, visi žinos, ko tuo siekiama. Džiaugtis gyvenimu, ne verkšlenti. Jei tokiu metu visame mieste žvakutės degtų, tame būtų visai kitokia atmosfera.

Taip samprotaudami tolį galėtume nužingsnioti, nes tektų svarstyti įvairialypę ugnies mitologiją ir su ja susijusią tradicijos sampratą. Ugnies simbolika daugiaireikšmė – ši pirminė gamtos stichija (greta žemės, vandens, oro) susijusi ir su šviesa, ir su naikinimu, ir su apvalymu, atnaujinimu, perkeitimu...

A. J. Linksmumas turėtas omeny ne tiek švenčių, bet tam tikrų įvykių paminėjimų kontekste. Atsitiko tas ar anas, ir mes linkę tai labai sureikšminti... Aišku, su savo lietuviško charakterio pasireiškimu, santūrumu, sakralumo elementais. Norėtusi, kad linksmumas būtų vidinis, pasireiškiąs ramumu, dvasios giedrumu.

A. C. Tuolab kad mes nepratę skéryčiotis.

Kai kuriuose eksponuotuose suvenyrusose tarsi pagauta archajinės pasaulėjautos atspindžių. Ar to sąmoningai siekė?

I. K. Mes juk kūrėme lietuviškus suvenyrus, tai darydamos neišvengiamai turi į ką nors remtis.

A. C. Mes ir norėjom pabrėžti, kad atstovaujame gilių tradicijų Lietuvai, o ne kokiai Amerikai, kurios multikultūra émė dėliotis tik prieš kokius porą šimtų metų. Ir ne kokia Olandija, kurioje maža belikę savitumo. Kuo jie skiriiasi nuo kitų šiuolaikinių europiečių? Gal tik Amsterdamo parkų vešlia žole...

Matyt, dar tulpémis...

E. V. Olandai minėjo, kad tulpė esanti ne olandiška gélė. Jie, beje, kreipé mūsų démesj ir į tai, kas pas mus nelietuviška, o pas juos neolandиška. Gal kaip į kontrastą? Pavyzdžiu, „Sauluvos“ parduotuvėje pamatai išdėliotas rusų suvenyrines matrioškas... Olandai tai pastebėjo ir kartu pripažino, kad pas juos dar daugiau paroduodama suvenyrų, kurie toli gražu neišreiškia tikrojo olandiškumo.

J. M. Yra toks niuansas – ne daiktų, bet vertybų importas. Jei užleidžiame vietą kitų šalių vertybėms, kurios (iš Vakarų arba Rytų) atkeliauja tam tikrų dirbinių paveldu, tada mūsų tapatumas, spaudžiamas „svečių“, ima sklaidytis. Nebesusifokusuoja, ir mes nebesugaudom savo pačių esmés, pamatinį vertybų. Mūsiški dirbiniai (turiintys arba ne suvenyro statusą) tada nebesugeba padėti žmonėms surinkti save „i vieną krūvą“. Kad nesi-jaustų žmogus be adreso ir nebūtų lyg dūšia be vienos.

E. V. Iš suvenyro laukčiau tikro jaukumo ir šilumos – to pasigendu masinėje serijinėje suvenyrų gamybos praktikoje. Tarkim, iš Prahos atsiveži spaustinių „baisių“ piešinukų, bet jie be šilumos. Norisi atsivežti tarsi vienintelį, būtent tau skirtą suvenyrą. Mūsų sukurtais papuošalais, apyrankėmis ar šiaudeliais to irgi siekėme.

Antikvariatas, prekyba suvenyrais Pilies gatvėje. R. Virkučio nuotr.

J. M. Man atrodo, kad mūsų jaunujių dizainerių darbuose šilumos motyvas dar nepakankamai išnaudotas. To siekiama antro kurso studento Dariaus Karpčiaus, ilgai dirbusio medžio drožėjų, darbe. Jo idėja – daikto šilumos perteikimas taktiliniu būdu. Savo dirbinį jis norėjo padaryti iš medžio, bet nespėjo. Tokius kūrinius vertiname dažnai todėl, kad jie ne mašinomis padaryti, ne serijiniai, o išlaikę meistro rankų šilumą. Šiluma iš rankų į rankas – taip žmogus su žmogumi kontaktuoja per daiktą. Dabar tai reta, nors mums dar būdinga.

J. Š. Darius iš plastilino (iš medžio – nespėjo) padarė valdymo pultą, kuriuo įsivaizduoja galis reguliuoti savo prisiminimus.

J. M. Pagal idėją jis turėjo būti padarytas iš ažuolo ir gintaro.

Ingridos Nemanytės darbelis – įpakavimas iš tradiciinių medžiagų (šiaudų, popieriaus). Pagaminti gintaro želė kubeliai. Ironiškas produktas – toks tradiciinių vertybų interpretavimas. Jas galima suvalgyti ar kitaip sunaudoti.

I. K. Jos įpakavimas pats kaip suvenyras. Krepšelis suspaudžia, ir pasidaro rėmelis.

A. C. Šis suvenyras dar asocijuojasi su šiaudiniu sodu, labai stipriai išreiškiančiu lietuvišką savitumą. Atrodo, daugiau niekas pasauliye tokią daiktų nedaro. Šis suvenyras savo konstrukcija ne tik tradiciškas, bet ir modernus.

Iš šiaudelių suręstas sodas buvo suvokiamas kaip erdviniis darnaus baltiškojo pasaulėvaizdžio atkartojimas ir dažniausiai

kabinamas palubéje per vestuves... Pateiktais suvenyras polemizavote su jprastiniu jų suvokimu. Ar jis susiformavote iš to, ką matéte dailés parduojuvés, ar kur kitur? Kas lemia radikalesnį ir konceptualesnį jaunosios kartos suvenyrų küréjų požiūrių?

A. C. Didelio radikalumo nesiekta, tik atsirado naujos medžiagos ir, nebukim labai kuklūs, suvenyrus vis dėlto daré profesionalai. Nebuvo taip, kad va – išdrožiau šaukštą, ir tai suvenyras iš Lietuvos. Svarbu buvo originalesne idéjine konцепcija paremti darbai. Kitas požiūris – daryti ne vien tam, kad kažką darytum. Daryta, norint kai ką pasakyti. Toks principinis skirtumas.

J. M. Dizaino katedros tradicinės credo: studentams dëstomas projektavimas, kurio labai svarbus komponentas – originali idéja. Kitur daugiau démesio skiriama medžiagos pajautimui, jos savybių atskleidimui, o pas mus akcentuojama idéja. Ir studentai per šį projektą puikiai tai parodé. Silpnoji tradicinės suvenyrų industrijos vieta – naujų idéjų stygius, nes paprastai tiražuojamos senos formos.

K. T. Tradiciniai suvenyrų kopijuojami beveik kaip būties daiktai, ir dideliais kiekiais pardavinėjami. Pastaruoju metu netgi pačių liaudies meistrų suvenyrų mažai bedarami – greta jų atsirado juos kopijuojančių prisitaikelių grupės, pešančios pinigus iš naivių užsieniečių.

J. M. Tokie suvenyrų dauginami kaip būties, kurios seniai nebéra, objektai. Kaimo būtis yra gerokai pakitusi – daugelis šiuolaikinių žmonių nebesugeba paaškinti senų daiktų paskirties. Dabar – kita vertybų sistema, jauni žmonės vis labiau kosmopolitėja, ir suvenyrų rinkos pasiūla nebeatstovauja Lietuvos sampratai. Vyrauja sustabarėjusi forma, tam tikra prasme paminkliniai antkapiai.

Ką konkrečiai tokiomis sustabarėjusiomis formomis, pseudolaudiškais stereotipais laikytuméte? Kokie nūnai topiniai (ar kičiniai?) suvenyrų, turintys paklausą?

E. V. Dirbiniai iš molio. Ypač glazūruoti moliniai keliaukščiai namukai.

Tokių pas mus niekada nebūta. Tai vokiečių biurgerių namai.

I. K. Gintariniai paveikslai su Gedimino pilim...

A. C. Tiražuojami nebefunkcionalūs dirbiniai, pavyzdžiui, rankšluostinės. Vargu bau ar šiuolaikiniuose namuose (ar net kaime) kas jas kabinasi ir naudoja. Atrodo kaip prieštvaniinis gargaras.

Rankšluostinės su sakralinių apeiginių prasmių turinčiu rankšluoscčiu nebūtinai praktiskai naudotinos. Kai kurie rankšluosčiai papročių „aukso amžiuje“ buvo suvokiami kaip šventybés statusą turinti šeimos namų relikvia.

K. T. Aišku, rankšluostinė eina iš mūsų tradicijos gelmių, bet kaip suvenyras ji nūnai menkai funkcionali, nebe suprantama.

I. K. Gali būti namų interjero detalė, jei pats išsirenki, bet kaip suvenyras perdaug gremézdiška.

O jei atsiduri sintetinių vertybų Amerikoje? Ar Japonijoje?

K. T. Tokie suvenyrų kaip rankšluostinė labiau priimtini patiemis lietuviams, bet ne užsieniečiams.

A. J. Gal ne pati rankšluostinės kaip suvenyro idéja ne-

priimtina, bet tai, kaip jos padarytos, kaip atrodo ir kokiam kontekste pateikiamas.

J. M. Kičo savoka irgi reliatyvi. Vienam kičas, o kitam gražu, bet minėtos sustabarėjusios formos yra mechaniskai tiražuojamos net nesusimąstant apie jų ideologinį krūvį. Su rankšluostinėm kadaise buvo susijusi ištisa apeiginė procedūra, kuri dabar nebežinoma. Svečiu išnešdavo švarų rankšluostį kaip svetingumo ženkłą etc. – objekte slypinti ideologija dabar būti visai kitaip permastytą. Kita vertus, mūsų pinigais neaptekusioje šalyje svarbus ir funkcinis daiktų (suvenyrų) pritaikomumas. Daug kam neijkandas prašmatnumas – pirkti vien dekoratyvų daiktą. Taikomoji dailė „nežaidžia“ vien estetiniu ar ideologiniu aspektu. Pavyzdžiui, medžio drožyba dabar sunkiai „išipaišo“ į šiuolaikinių butų interjerą. Gali būti laikoma kaip akcentas, bet kyla daug praktinių komplikacijų. Tarkim, mano namuose kabo penki mediniai šaukstai, kurie niekada nenaudojami. Tipiškas Kaziuko suvenyras. Beje, ir pati Kaziuko mugė dėl to suvoktina kaip benusibaigianti. Kodėl „Kazys“ dabar tok? Kodėl jis, vargšas, taip nusigyveno, kad funkcinę paruošamujų daiktų vertę beveik lygi nuliui, o jų pateikimo formos liko gana konservatyvios?

A. C. Gera tema, bet kodėl, tarkim, tos rankšluostinės nepadaryti šiuolaikiškai? Ją galima „apžaisti“ kaip dizaino objektą, paliekant svarbius tradicinės semantikos „mazgus“. Tarkim, tradiciniai japonų meno dirbiniai nuolat šiuolaikiškėja, tobulėja, o pas mus kaip kažkada buvo daroma, taip ir toliau dirbama. Nebeprogresuojama, tik štampuojama. Tai ne tradicijos laikymasis, o jos diskreditavimas.

A. J. Svarbi autentika, bet turėtų atsirasti ir tokiai suvenyrų, kurie susiję su žaismu, idėjos vyrimu. Pavyzdžiui, man patinka prancūziškos dėžutės su užrašais, kad jose – prancūziškas oras. Graži mintis, atspindinti pačią prancūzų esmę – jie žaismingi, skoningi, šmaikščiai ir protingai besilaikantys tradicijų. Ir iš Lietuvos gal nebūtinai reikia atsivežti kokią klumpę ar šiaudą.

A. C. Iš esmės apie modernesnę Lietuvos idėją mes ir padarėm savo parodą.

Su prancūzišku oru man asocijuojasi merginų padaryti papuošalai su lietuviška žeme skaidriuose vamzdeliuose.

A. C. Lygiavertis éjimas.

J. M. Dažnai profesionalioje dizaino veikloje save lyginame su suomiais. Kai kam jų darbai – lyg estetinis idealas, ir mes manome, kad judame jų pusēn. Suomų suvenyrų pramonei mechaninis praeitų dienų formų perkėlimas į šiuolaikinę aplinką ar juolab suvenyrų perdėtas dekoratyvumas, literatūriskumas apskritai nebūdingi. Jie suvenyrams naujoja šiuolaikines medžiagas – metalą, plastiką. O tradicinės medis pateikiamas labai šiuolaikiška forma. Nenoriu sakyti, kad dekoravimas kaip toks yra iš esmės blogai, bet ne kaip atrodome, kai imame krypti į literatūrą, žanrines scenas. Peršasi išvada, kad žmogui norima viską iki galo paaiškinti, nes jis esą nesugeba abstrakčiai mąstyti. Galime prisiminti dizaino ideologus, sakiusius, kad formos abstrahavimas – giluminis intelekto éjimas, priešingas visiškai sukrąmytam siuzetui. Suomiai tai puikiai perteikia per tam tikrus dekoratyvius medžiagų santykius, per, pavyzdžiui, stik-

lo savybių išryškinimą ar natūralios medžio faktūros perteikimą. Suomių suvenyrų pramonei yra pastebimai pasitarėnė žymiausi dizaineriai. O iš Lietuvos vis dar išsiužami užvakarykštios dienos *liaudameistrių* daryti suvenyrai.

A. J. Kad pasipelnytų, jie spekuliuoja net paveldu.

A. C. Dažnai ji išniekindami.

Tokiu atveju net kūrybinis darbas ilgainiui virsta kiču...

J. M. Nučiupta klišė tiražuojama. Nieko ji nejaudina, bet to, amoraliai gadinamos medžiagos ir darbo laikas.

Dizaineriškas požiūris būtų tokis – naujos formos kūrimas (atsižvelgiant į originalią idėją) iš tradicinių lietuviškų medžiagų. Pirmiausia idėja, jai įkandin forma. Neturime savęs supančioti sena forma. Naujos idėjos turiapti kertiniu suvenyrų kūrybos ir gamybos elementu. Todėl, manau, ir Kaziuko mugė yra patekusi į gilią aklavietę, nes žmonės per ją tik prabėga, nebesidomi. Pats esu kelis kartus per Kaziuką stovėjės už prekystalio, prieš penkiolika metų ir užpernai, pastarajį kartą gavau tiesiog moralinę traumą ir sakiau, kad niekada daugiau to nebedarysiu. Senokai vienoje vietoje buvau matęs tiek abejingų ir paniurusų veidų. Kita vertus, apslopo funkciniai mugės momentai, ir matyt, kad žmonės ten neberanda tikro įdomumo (pinigai – kitas faktorius). Žmonės nuolat mato nuvalkiotas formas, „chaltūrą“ ir labai nusivilia. Tikisi naujų įspūdžių, bet...

Ar nemanote, kad suvenyrų kaip „tautinių tradicijų fiksavimas, išlaikymas ir tąsa“ (citata iš diskusijų kiršinės skrajutės, kuria ir pats buvau „pakabintas“) gali nunykti? Kaip būtų įmanoma protingai dozuoti tautiškumo ir kosmopolitizmo proporcijas, kad neliktume modernūs beveidžiai „garsonai“? Jūsų darbų lietuviškumas neretai balansuoja ties slidžia riba.

A. C. Kitokio kelio iš tikrujų ir néra. Negalim užsidaryti ir būti pirmynkštis žmonėmis. Galų gale einam į tą Europą. Ačiū Dievui, mums dar negresia tokios bėdos kaip olandams. Jie beveik nebeatiskiria, koks tas olandas – ten ir turkai, ir juodaodžiai... Visiška kultūrų sampailka, o mes dar turim pamatinį etninį grynumą, iš kurio ir kuriant suvenyrus daug kas kyla. Juose atispindi ir prisirišimas prie tradicinių medžiagų, ir įsiklausymas į tautosaką, tradicijas. Mums totalus kosmopolitiškumas dar menkai tegresia, priešingai, reikia kurti strategiją, kaip savitumu privilioti turistus. Kad jie pirkštų suvenyrus ir išsivežtų apie mus gerus įspūdžius.

A. J. Gal Lietuvos identitetas tuo ir reiškiasi, kad ji gali būti pakankamai paslanki ir atvira. Tik lietuvių kažkodėl labai nemoka vertinti ir pateikti to, kuo yra stiprus.

A. C. Tai faktas kaip kaulas...

Jei kas iš jūsų ateityje rimčiau užsiimtų lietuviško įvaizdžio kūrimu suvenyrų, dar reikyt žymiai gilių pastudijuoti lietuviškumo fenomeną per mitologiją, papročius, folklorą, simboliką, ornamentiką...

J. M. Senosios kultūros, pamatiniai vertybų ideologinis krūvis, be abejo, nuolat turi būti démesio centre. Kaip buvo, pavyzdžiui, šiaudų pasitelkimo atveju, nes forma gali būti plačiai ir įvairiai interpretuojama.

A. C. Be to, reikia nuolat „auklėti“ vartotojus. Juk ir piešno pakelis yra patyres nemenkā raidą, kita vertus, jei itin radikaliai veiksi, niekas per gudriai įpakuoto pieno nepirkis.

J. M. Vartotojų auklėjimo priedermė dizaineriams svarbi. Jei jie nematys, kad yra kitaip, tai ir manys, kad niekaip kitaip ir būti negali. Dizainerių misija – parodyti, kad gali būti gražiau, geriau. Garsiai sakant, per tai ir visa mūsų gyvenamoji aplinka gali estetiškiau tobulėti.

A. C. O jei užsienietis pas mus jokio Lietuvai būdingo ir estetiško daikto neranda, tada, lietuvių pakonsultuotas, perka šakotį, spalvotos trauktinės arba Stakliškių midaus. Neveš juk kabyklos...

K. T. Dažnai užsieniečiams vadinančių mūsų tautinių suvenyrų nieko nesako. Gerai, jei žmogus turi kolekcionavimo maniją, tai gali ką nors „tautiško“ išsirinkti.

E. V. Dizaineriai turi padėti stabdyti kičo invaziją. Kaip? Kurti suvenyrus, atspindinčius siektiną šalies įvaizdį.

J. M. Beje, prieš keletą metų su trečio kurso studentais atlikome praktiką Vilniaus „Dailės“ kombinate. Buvo bandoma gamintojams pasiūlyti keletą naujų gaminių (netgi atsižvelgiant į jų gamybinę programą) – idėjų, susijusių su keramika, metalų apdorojimu. Jų rinkodara – labai konservatyvi, be to, tada kombinatu buvo iškilęs išgyvenimo klaušimas, todėl svarbu buvo viena: pirkis ar ne. Jie yra nustatę stereotipus, kad turi būti būtent tokie dirbinių pavidalai, „uzbonai“... Ir jie pasakė – neverta terliotis, tokie dirbiniai „neis“.

Koks buvo jūsų mokomoji akcijos rezultatas?

E. V. Rezultatas ne tiek fizinis, virtęs nepriekaištingais suvenyriais, kiek likusi mumyse viso kūrybinio darbo proceso patirtis.

K. T. Šis projektas buvo vyksmas, privertęs visus jame dalyvavusius susimąstyti, koks yra ir koks galėtų būti lietuviškas suvenyras.

J. M. Iš pedagoginio taško žvelgiant, tai buvo reta galimybė pamatyti studentus dirbant kartu, viena komanda. Tradiciškai lietuvių dažniausiai dirba po vieną, sulindę į savo kampučius. Projektas buvo gera komandinio darbo pamoka, nes dizaineris visada priverstas dirbtį kolektyve, padedančiam įgyvendinti jo sumanyimus. Manau, jog ir mokymo procese turėtų atsirasti daugiau tokijų renginių, kad būsimieji dizaineriai galėtų padirbėti greitai, intensyviai ir visi kartu.

On the identity souvenirs

Due to the seminar arranged by both Dutch designers from Amsterdam and the students of the Academy of Arts in Vilnius the opportunity of discussing the issues on making Lithuanian souvenirs has emerged. Both the teacher Jonas Malinauskas and the students of the Department of Design partook in the debate which was as an essential step in discussing the condition of making up-to-date souvenirs. In the course of the discussion it turned out that Lithuanian souvenirs were too conservative, non-fashionable and non-functional. It has been pointed out that the kitch is prevailing among them. The issues on the students' both searches for symbols expressing Lithuania in its best and the support of the contemporary ideas have been addressed in the debate. The participating members suggested that various national substances and matters should be employed in creating symbols, such as, for example, the sand moulded into beads, the straws with regards to somebody, or the honey, and the like.

Etninės kultūros raiška posovietinėje Lietuvos visuomenėje

Petras KALNIUS

Straipsnio objektas – lietuvių etninė kultūra. Tikslas – tirti etninės kultūros kitimus, funkcionavimo sąlygas, ypatumus XX a. paskutiniuoju dešimtmečiu, nustatyti, kokią įtaką tam turėjo subjektivūs vietiniai veiksniai ir Lietuvos atsivėrimas Vakarų pasaulei. Metodai – aprašomasis analitis ir istorinis lyginamasis. Išvada: išoriniai ir vietiniai sociokultūriniai veiksniai skatina ne tik sparčią etninės kultūros kaitą bei etnokultūrinių vertybų perkainojimą, bet ir etninės kultūros reikšmingumo bei vaidmens visuomenėje poslinkius.

Nepriklausoma modernėjanti Lietuva ir etniškumas

Dauguma šio meto Lietuvos etninės kultūros raiškos bruožų, funkcionavimo sąlygų negali būti įvardijamos tik kaip dabartinės Lietuvos visuomenės ypatybės. Visų urbanizuotų, industrializuotų pasaulio regionų tam tikra visuomenės dalis yra susirūpinusi dėl etninėms kultūroms iškilusių pavojų. Sparti pasailio šalių ekonominė ir socialinė integracija užgožė arba nustūmė į šalikelę dvasinius dalykus. Visose į globalizacijos procesą įtrauktose šalyse tradicines normas, gyvenimo būdą, pažiūras, pasaulyėjautą keičia individualizmas ir moralinis reliatyvizmas. Tačiau daug kur, pirmiausia išsivysčiusiose Vakarų šalyse, galiausiai įsitikinta, kad vien ekonominė gerovė, aukštas gyvenimo lygis neišsprendė nematerialiųjų visuomenės problemų, neatnešė dvasinės harmonijos, santarvės, darnos ir doros. Todėl JTO, jos padalinys UNESCO, iš dalies ES institucijos daug dėmesio skiria kultūrai apskritai ir etninei kultūrai atskirai, nes būtent pastaroji industriinėje visuomenėje buvo labiausiai pažeista, pažedžiama ir šiandien.

Lietuvoje apie tai garsiai pradėta kalbėti jau Sajūdžio pradžioje, ir nepaisant to, kad veikė valstybės išlaikomos etninės kultūros tyrimo, praktinės veiklos institucijos, buvo įkurta ir Etninės kultūros draugija. Etninei kultūrai dėmesys nemažėjo ir po nepriklausomos valstybės atkūrimo. 1990 m. gegužės mén. vykusiame Lietuvos kultūros kongrese etnokultūros apsaugos bei plėtojimo problemas atrodė esančios bene svarbiausios (1). Vis dėlto negalė-

tume šiandien tvirtinti, kad per dešimtį Lietuvos nepriklausomybės metų jau turime etninės kultūros apsaugos filosofiją, o juo labiau, – kad jos svarbos suvokimas visuomenėi, valstybės institucijoms pasidare vienu iš orientyrų, į kurį turėtų būti atsižvelgiama projektuojant ūkinę ir kultūrinę šalies veiklą. Be to, šiandien akivaizdus ir nemalonus paradoksas: etninės kultūros reikšmę dažnai aiškiau ir giliau suvokia valdininkai, o ne intelektualioji visuomenės dalis. Tik sunku atskirti, kiek pirmųjų nuostatas lemia blaivus suvokimas, o kiek palankumas dėl opiniujos ar baimės pralaimėti rinkimus.

Niekas iki šiol įtikinamai neįrodė, kad etniškumo respektavimas ir moderni visuomenė – nesuderinami dalykai, kad vardan modernėjimo būtina aukoti etniškumą. Arba atvirkščiai – neįrodė, kad vardan etniškumo išsaugojimo reikia atsižadėti modernėjimo, tarptautinio konteksto. Akivaizdu tik tiek, kad per dešimt nepriklausomos valstybės metų Lietuva modernėjo gana sparčiai ir kad etninė kultūra jos modernėjimui netrukdė. Tik dėl ūkio reformos, skausmingos ūkininkavimo tipų kaitos, ekonominės krizių, sovietizuotos sąmonės recidyvų tiek visuomenės modernėjimo, tiek etninės kultūros plėtrös ir propagavimo laimėjimai nėra itin įspūdingi. Iki šiol Lietuvos valstybė stengėsi ir pajėgė (kartais nelengvai) šiuos du dalykus suderinti.

Net pastarosios ekonominės krizės metais nebuvo uždaryta nė viena etninės kultūros institucija, o 1996–2000 m. kadencijos Seimas pagaliau priėmė Etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatymą (2; 5–9). Lietuvos valstybė išlaiko kelioliaka regioninių kraštotoiros muziejų, Lietuvos liaudies kultūros centrą, Rytų Lietuvos kultūrinės veiklos centrą, humanitarinius mokslo tyrimo institutus, finansuoja etninės kultūros mokslo veikalų, žurnalo „Liaudies kultūra“ leidimą. Praėjus vos penketui metų po nepriklausomos valstybės atkūrimo, miestuose ir rajonuose valstybė įsteigė 28 etnokultūros darbuotojų etatus (3; 4–8). Dešimtojo dešimtmečio antrojoje pusėje veikė apie 500 pajėgių folkloro ansambliai (3; 7). Folkloro analitikai nurodo ir gana daug palankų veiksnių, suteikusių galimybę folkloro judėjimui plėtotis: miestuose ir rajonuose įsteigti etninės kultūros centralių, aukštosiose ir

aukštesniosiose mokyklose rengiami folkloro ansamblių vadovai. Ansambliečiams išleista nemažai metodinės literatūros (4; 51). Visų liaudies kultūros šakų kolektyvai, ansambliai, individualūs kūrėjai tapo laisvi nuo bet kokio ideologinio jų veiklos reglamentavimo. Visiškai nebevaržoma tautodailės siužetų, motyvų raiška, ypač liaudies skulptūros srityje: koplytelių, koplytstulpų, meniškų kryžių, skirtų tremties, partizaninių kovų atminimui statybos žymi naują lietuvių tautodailės istorijos puslapį.

Nauji iššūkiai etninei kultūrai

Tačiau kintanti, ūkinę reformą bei dvasinio gyvenimo lūžius išgyvenanti visuomenė etninės kultūros raiškai pateikė ir naujų išbandymų. Be ypač skaudžių materialinių sunkumų, etninės kultūros padangėje atsirado vidinių „dvasinių negalavimų”: nuslūgo ekspedicijų entuziazmas, folkloro ansambliai, analitikų bei praktikų teigimu, dažniau ėmė siekti pramoginių, turinių tikslų, padaugėjo „postfolkloro”, stilių sintezės, komercinio folklorizmo, autentiškiems tekstams imta rašyti naujas melodijas, šokiai ir etnomuzika šiuolaikiškai „pagerinami”, ēmė rastis kosmopolitinis folklorizmas (liaudies melodija įvelkama į country, roko ar popmuzikos apvalkalą) ir t.t. (5). Kanadietis Geraldas L. Pocius, tyrinėjęs folkloro ir etninės tautybės sasajas, tokius reiškinius įvardija kaip išorinių jėgų, sąlygų, naikinusią tautinę tapatybę, išnykimo pasekmę. Folkloras, jo manymu, greta tévynės, kalbos, istorinės atminties, yra viena iš tapatybės sistemos sudedamąjų dalių. Tautos į folklorą ir į etninę kultūrą apskritai atsi- gręžia nepilnavertiškumo (praradusios laisvę) ir pakilio- mo laikotarpiais. Išorinėms jėgomis nustojo griauti tapatybę, folkloras vis labiau praranda „pirminės būklės ženklą” ir pamažu tampa pramogine priemone (6; 9–11). Vis dėlto etninė kultūra savo kaip simbolio tapatybę ženklinančią paskirtį praranda ir todėl, kad visuomenės nuomonė per žiniasklaidą, švietimo ir mokslo įstaigas formuojama etninio nihilizmo dvasia.

Tautodailė, atsidūrusi rinkos ekonomikos „malūne”, buvo priversta „išeiti į turgų”. Tautodailininkų kūrybiniai seminarai, parodos, konferencijos, kiti įvairūs renginiai sunyko daugiausia dėl lėšų stygiaus. Lėšų tautodailininkams stigo ir sovietmečiu (7; 5–9; 19–20). Tačiau tuo metu jie buvo ir kultūrininkai, ir kartu disidentai. Išnykus išorinei etninės kultūros naikinimo jėgai, kultūrinės rezistencijos misija dingo. XX a. paskutinio dešimtmečio pabaigoje tautodailininkai, kaip ir folklorininkai bei kitų etnokultūros šakų propaguotojai, visuomenės sąmonėje – jau ne maištinių, jautę tylų, tvirtą plačiųjų visuomenės sluoksnių pritarimą.

Atgimimo ir pirmaisiais nepriklausomybės metais trumpam prislopusi, netrukus vėl sustiprėja sekuliariza-

cija. Dvasinio gyvenimo srityje ji pasireiškia dvejopai: astrologijos, okultizmo, parapsichologijos, ekstrasensorikos ir panašių dalykų kultivavimu, lietuvių liaudiškosios kultūros sinkretizmo kvestionavimu, bandymais atributi pagoniškajį klodą nuo krikščioniškojo, pirmajam suteikiant „tikrosios” etninės kultūros statusą. Lietuvoje tradicinė kultūra nenužeminta iki paveldo lygmens, kaip tai yra Vakaruose, čia dar daug kas egzistuoja kaip gyvoji tradicija. Tikriausiai todėl pasigirsta abejonių, svarstymų, ginčų, kuriu pavidalu gyvenime ji turi reikštis, ar teisėtai krikščioniškasis jos klodas laikomas tradicinės kultūros dalimi, ar, būdamas daug velyvesnis, nesužalojo ikikrikščioniškosios kultūros ir pan. (8). Ta proga norėtusi iš atminties pacituoti Vacio Miliaus mintį, pasakyta per jo inauguaciją į Katalikų mokslo akademijos akademikus: „pagoniškasis ir krikščioniškasis klodai lietuvių liaudies kultūroje, sudarydami jos vienovę, gražiai ir taikiai koegzistuoja, vienas kito neužgožia, ir nereikia bandyti jų dirbtinių suprišinti”.

Naujų iššūkių etninei kultūrai atsirado Lietuvoje prasidėjus feministiniams judėjimui. Jo siūlomas vienas iš etnokultūrinių eksperimentų – vis garsiau skambantis raginimas pusę tautos, t.y. moteriškąją dalį, protestuoti prieš jau šimtmečius gyvuojančią patroniminę pavardžių darybą, kuri tarp lietuvių gana savita: moteriškos pavardės sudaromos su priesagomis -ienė, -aitė, -ytė, -ūtė. Tai yra vienas iš kertinių lietuvių etnokultūrinių savitumų. Protestuojančiosios prieš tokią darybą motyvuoją tuo, kad užsienyje sunku prisistatyti, bendrauti ir įsibarbinti (9). Neretai nurodomas tariamai tamšybiškas neištekėjusių moterų diskriminavimas: pavardės rašymu ar tarimu eksponuojant jų šeimyninį statusą. Tačiau ar bandymai „sulauvinti” lietuvių moterų pavardes (kaip yra siūloma), o tuo labiau atsisakyti patroniminio principo keliasdešimčiai metų nesukeltų didelių keblumų civilinės teisės praktikams? Be to, tai būtų precedentas lengva ranka reviduoti kitus pamatinius lietuvių etnokultūrinio savitumo dalykus. Be to, moterų pavardės tokiu atveju neretai išgautų tiesiog komiškų prasmių (10). Kalbininkai, savo ruožtu, nurodo dar vieną tokiu būdu galinčią iškilti problemą: reikėtų dirbtinai kurti naujadarių kirčiavimą. Vytautas Vitkauskas ta proga rašo: „Dirbtinai kalboje sunku ką nors padaryti, o čia juk gramatinės lytys, kalbos sistema! Negi kieno nors įsakytos feministės ir tai nori griauti?” (11). Tačiau „judėjimas dėl pavardžių”, atrodo, yra tik dalis daug gilesnio reiškinio: daug lietuvių moterų feminizmo judėjimo vertėbes apskritai nori kelti aukščiau etnokultūrinių vertėbių, nes moteris, anot kritiškai į šį feminizmo aspektą žvelgiančios Viktorijos Daujotytės, nebenori būti išskirta kaip moteris. „Bet neišskirdama, – teigia profesorė, – ji patenka vis į sunkesnes ir baisesnes situacijas. Vyrai niekuo nebeįsipareigoja: nei saugoti, nei sau-

gotis. Kuo didesnė laisvė, tuo daugiau ji reikalauja kultūros. Taip pat ir moterų bei vyrių santykiuose” (12; 2).

Pagaliau, atsirado dar viena etninės kultūros neigimo apraiška – suabejojama santuokos reikšme šeimos institucijai. Bene pirmosios jaunimo šeimos be santuokos registravimo atsirado Amerikoje, po to išplito Vakarų Europoje, ypač Prancūzijoje, o ši reiškinį lydėjo nesantrukinių vaikų gimimo protrūkis. Šiandien vaikų, augančių bėtovo, pavyzdžiu, JAV, skaičius jau visiškai prilygsta turintiems abu tėvus. Tokių vaikų socializacijos sunkumai iš dalies sąlygojo daugelį naujų socialinių problemų. Net labai išvystytos ekonomikos šalys su jomis sunkiai susidoroja: nepilnų šeimų problemos jau gniūdo tą šalių trili Joninius biudžetus. Kokių pasekmių sulauktų mūsų komunistinė šalis, gyvenanti itin sunkiomis ekonominėmis sąlygomis, jei būtų atsisakoma šimtmečiais nusistovėjusių moralinių imperatyvų, sunku net prognozuoti.

Kalba – viena iš etninės kultūros dominančių. Tad visiškai suprantama, kad mąstymo stereotipai, įpročiai, sveitimybėj pasisavinimas, etnokultūrinių skolinių adaptavimas pirmausia perteikiami ir vartojami verbalinėmis formomis. Po nepriklausomos valstybės atkūrimo prasidėjus kultūros ir apskritai gyvenimo būdo desovietizacijai, lietuvių kalbos vartojimo iškreiptumą, atsradusią sovietmečiu, taisymas buvo vienas svarbiausių uždavinių. Lietuviam primesti ir net dviejų kartų sąmonėje įsigalėję įpročiai visus tikrinus vardus ir vietovardžius rašyti pagal lietuvišką tarimą adaptuotomis formomis šiandien daugumos suvokiami kaip etninės kultūros savastis ir sena tradicija. Kalbininkų siūlymai atsisakyti sovietmečiu lietuviams primestų rašybos normų sulaukia rimto pasipriešinimo. Vis dėlto, neneigiant kalbininkų pastangų nepriklausomybės metais norminant lietuvišką rašybą ir skyrybą, tenka suabejoti to norminimo sėkmę, nes įvesta gana daug taisyklių ir dar tiek pat išimčių (13), kurias įsiminti tikrai nelengva. Tiesa, kalbininkai įrodo (14), kad jiems čia nieko „išradinėti“ nereikėjo – tiesiog grįztama prie to, kas jau buvo nutarta iki sovietinės okupacijos ir kas jau 1943 m. atispindėjo kalbininkų A. Salio ir P. Skardžiaus darbuose. Kalbininkų ir jiems oponuojančios vi suomenės dalies nuomonių nesutapimas, deja, peraugo į ginčą net dėl etnokultūrinių vertybų (15).

Etninės kultūros raiška Pietryčių Lietuvoje pasidarė perdėm spontaniška, o jos raida – sunkiai prognozuojama. Šie dalykai čia glaudžiai susiję su regionui būdingomis etninių procesų tendencijomis. Daugumai nelietuvių tautybės gyventojų pramokus valstybinę kalbą, kiek išsiplėtus jos vartojimo sferai, rusų kalbai vis labiau traukiantis prieš lenkų, o lietuviams su lenkais vis rečiau „buitinio nacionalizmo“ lygmeniu konfliktuojant, regione gerokai sustiprėjo etninė taika. Ir tai gerai. Tačiau pastaruoju metu, centrinei valdžiai stengiantis vietinių savivaldybių nė

už nieką nepeikti, iš jų reikalus apskritai nesikišti, atsirado neigiamų dalykų. Šalčininkų bei Vilniaus rajonuose susikūrus lenkų savivaldybei, turinčiai teritorinės politinės autonomijos bruožą, lietuvių etninės kultūros raiškos galimybės gerokai sumažėjo. Politinės opozicijos neturinčių lenkiškų savivaldybių valdininkai su dideliu įtarumu ir baime dėl galimos „lituanizacijos“ žvelgia į bet kokius čionyksčių lietuvių bandymus kurti lietuviškos etninės kultūros propagavimo kolektyvus, neremia jų nei moraliai, nei materialiai, netoleruoja lenkų tautybės gyventojų dalyvavimo net lietuviškuose meno saviveiklos kolektyvuose. Kartu vietinė valdžia stengiasi savuosius lenkiškus meno saviveiklos kolektyvus kurti Lenkijos kolektyvų pavyzdžiu, naudotis jų repertuaru, kopijuoti jų atlaimo stilium, manieras, kostiumus ir t.t. Galbūt tai nebūtų peiktinas dalykas, jeigu būtų respektuojama ir pačios Pietryčių Lietuvos liaudiškoji kūryba (16). Be to, Vilniujos kultūrininkai lenkai festivalius, etnokultūros šventes stengiasi rengti atskirai, skirtingu laiku nuo lietuvių, kartu su Lenkijos kolektyvais. Ignoruojamos net visuotinės Dainų šventės. Dėl to 1998 m. dainų šventėje iš Šalčininkų rajono nedalyvavo né vienas nei lenkiškas, nei lietuviškas folkloro ansamblis, tuo tarpu iš monoetniškų lietuviškų rajonų dalyvavo po 20 ir daugiau folkloro ansamblių (4; 51). Tai gi, lietuvių etnokultūros funkcionavimo požiūriu, negalime tvirtinti, kad pietrytiniai rajonai integruojasi į Lietuvos visumą. Suprantama, ir juose, kaip ir kituose rajonuose, yra objektyvių etninės kultūros raiškos sunkumų, tačiau tokie dideli skirtumai nuo kitų Lietuvos rajonų ten negalėtų atsirasti be subjektyvaus veiksnio įtakos.

Moderni etnofobija ar sovietinis atavizmas?

Pastebint iš esmės palankų valstybės požiūri į etninę kultūrą, kartu negalima nuneigtis ir vis labiau aiškėjančio kai kurių politikų bei aukštėsnio ar žemesnio rango valdininkų atsainumo arba net opozicijos etnokultūrai. Daugelis iš tokų mano, kad modernų pilietiškumą būsią sunku ugdyti, jeigu jis bus siejamas su tautiškumu, etnine kultūra. Iš dalies dėl to ir gal dėl migloto etnokultūros problemų suvokimo, valdžios institucijų požiūrio į etnokultūrą ir etnokultūrininkus kaitą šiandien galima apibūdinti kaip atsargų bandymą suvokti, identifikuoti, galiausiai, įvertinti, išsiaiškinti, kiek etnokultūra svarbi dabarties vi suomenei, kiek ji gali būti reikalinga (arba nereikalinga) tolesnei Lietuvos valstybės ir vi suomenės raidai. Tas susirūpinimas dažniau susijęs su dvejopomis baimėmis: pirmia, ar etnokultūros respektavimas viuose regionuose neprisidės prie naujos lietuvių etninio patriotizmo bangos ir vėl neaštrins viuaus tarpetinių santykių, antra, ar vi suokeriopas lietuvių etnokultūros sureikšminimas neska-

tintų etnocentrizmo Vakarų Europos atžvilgiu, nesutruktūtų euroatlantinei integracijai.

Pastaraisiais metais šalia nurodytų baimių vis labiau sureikšminama iš sovietmečio gerai pažįstama etnokultūros marginalumo interpretacija (17). Kai kuriems valdžios žmonėms, nesvarbu, kurioje epochoje, kokios politinės sistemos sąlygomis jie begyventų, kitokį etnokultūros vaidmenį sunku ižvelgti. Sunkiai suvokiamą net tai, kad, tarkim, tautodailės plėtotė gali prisdėti ir prie lengvosios pramonės gaivinimo, kad etnokultūros vertybės gali kelti tautos dvasią, skatinti vadavimą iš rezignacijos, sąstingio, žadinti entuziazmą galinėjantis su kitomis šalimis ekonomikos srity... Atrodo, tą lemia suvulgarinta etninės kultūros samprata, o dažniau – įsitikinimas, jog „praktinė etnokultūros nauda“ būsianti labai nežymi ir negreitai sulaukiama.

Tiesa, tokia samprata dar néra oficiali, o tarp valdininkų – netapusi vyraujančia ir vieninga. Tačiau simptomai pakankamai grësmingi. Šiaip ar taip, šiandien konstatuojame, kad pirmaisiais nepriklasomos valstybės gyvavimo metais visais lygiais deklaruotas įsipareigojimas lituanistikos studijas finansuoti kaip pirmenybines turbūt jau visiems laikams padėtas į archyvą.

Tarp kosmopolitizmo ir etnopopulizmo

Valstybės požiūri į etnokultūrą galime laikyti patenkinamu, tačiau blogai, kad didelė intelektualiosios visuomenės dalis ne tik nekelia etninės kultūros apsaugos ir plėtojimo klausimų, bet linkusi pačią etnokultūrą su visais esą jos tautiškumo prietarais kaip trukdį kurti Lietuvoje atvirąjį visuomenę nustumti į šalikelę. Labai panašu, kad dalies intelektualiosios visuomenės sąmonėje etninė kultūra tampa vis labiau įsigalinčio postmodernistinio snobizmo auka.

Atviros visuomenės kūrimas, modernizacija, įsijungimas į socialinę, ekonominę globalizaciją – procesai neišvengiami ir reikalingi Lietuvai, tačiau mūsų visuomenėje, deja, įgauna iškreiptas ir vulgarias formas. Nors garsiai apie tai nekalbama, raginimai forsuoti įsijungimą į įvairiapusės globalizacijos procesą, bent jau Lietuvoje, reiškia humanitarinių dalykų aukojimą ekonominiams ir technokratiniams. Konkrečiai projektuojant humanitarinę, dvasinę šalies raidą, pradedama žiūrėti į save svetimomis (tiksliau – tų visuomenių, kurios jau nebenturi gyvos tradicinės kultūros) akimis, bandoma Šiaurės Amerikos žemyne funkcionuojančias moksliunes sąvokas, humanitarinės vertybes ir stereotipus dirbtinai pritaikyti ir sau.

Neginčjamai pripažindami teiginį, jog XX a. viduryje Lietuvoje reikšmingas kaip lūžio, klasikinės tradicijos traukimosi iš gyvenimo laikotarpis (18; 6–8), pagrįstai galime suabejoti, ar to amžiaus pabaigoje Lietuvoje tikrai buvo

neįmanomas ryšių su „mirusia“ tradicija ieškojimas, ar tokios tradicijos kontempliavimas buvo beprasmiškas. Iš tiesų, šalyse, kur jau nebéra gyvos tradicinės kultūros, joks dirbtinis gaivinimas, be abejo, negali būti nei sėkminges, nei prasminges. Tačiau viskas kitaip atrodo ten, kur klasikinės tradicijos bent iš dalies tebegajos, funkcionuoja gyvenimo kasdienybėje (19). Šiandien Lietuvoje matome ti piškų bandymų vienokios visuomenės socialinius ir kultūrinius savykius perkelti į gana kitoniškos visuomenės terpe, tradicinės kultūros palikimą turinčias visuomenes.

Gerai žinome, kad tokia padėtis yra bene visame pokomunistiniame pasaulyje. O su etninėmis kultūromis tai susiję pirmiausia tuo, kad griauna jų fundamentaliuosius dalykus. Konceptualumo požiūriu, Lietuvoje turime labiau chaosą, o ne bent apytikrių sutarimą dėl novacijų. Pirmiausia kliaudina pati tautos ir etniškumo samprata. Vakarų humanitariniuose, socialiniuose moksluose labiau paplitusi „mitinė“ negu „prigimtinė“ tautos samprata, ir tokia Lietuvos visuomenei pastaruoju metu pristatomą kaip vienintelę Vakarų mokslo nuomonę. „Mitiniu“ supratimu, tautos, etnosai yra tik protinės konstrukcijos, egzistuojančios išimtinai istorikų, sociologų, etnologų galvoje kaip mitas, tikrovėje jų esą nėr: jos išgalvotos tik XVIII a. pab. ir XIX amžiuje, kai klestėjo didžiųjų Europos šalių ekspansyvūs siekiai. Mokslininkų (vadinamujų primordialistų), pripažistančių etniškumo prigimtiškumą, nuomonė Vakaruose dažniau nutylima.

Mitologizuotą tautos sampratą Lietuvoje labiausiai išpopuliarino K. R. Popperio veikalai apie istoricizmo kritiką, bet su svarbiausiais jo teiginiais Lietuvos skaitytojas turėjo galimybę susipažinti dar prieš dešimtmetį lietuvių kalba išleistoje knygoje (20) bei 1992 m. – rusų kalba (21). Tikras tautos mitiškumo idėjų bumas prasidejo 1998 m., lietuvių kalba išleidus jo veikalą „Atviroji visuomenė ir jos priešai“ (22). Tris pagrindinius K. R. Popperio argumentus (viemingo tautos apibrėžimo nebuvinamą bei neįmanomumą, nacionalizmo atsiradimą XVIII a. pab. ir esą jo nebuvinamą iki tol bei kalbos požymio nesietinumą su taučia), kuriais jis remiasi įrodinėdamas tautos mitiškumą, daugelis etniškumo tyrinėtojų mano esant lengvai paneigiamus. Ypač – turint galvoje rytinių, pokomunistinių šalių europiečių kitokį etniškumo suvokimą ir jo gerbimo fenomeną. Šių argumentų aptarimas būtų atskira plati tema, bet šia proga svarbu paminti, kad tautos kaip mito idėjų šalininkai tuo pačiu besalygiškai neigiamai vertina etninį patriotizmą, įvardinamą nacionalizmu (sovietmečiu mes tai vadinom nacionalumu) ir sąmoningai ji tapatina su rasizmu, nacizmu bei šovinizmu.

Šitokios iš Vakarų atejusios idėjos šiandien vis plačiau prigyja Lietuvoje ir neabejotinai lemia naują epochinės reikšmės visuomenės dvasinio gyvenimo tarpsnį – etniškumo ir kosmopolitizmo konfrontacijos, fundamentalių

pasaulinės reikšmės idėjų sandūros laikus, kuriuos Vakarų pasaulis išgyveno prieš keliausdešimt metų ir kurie baižęsi, manoma, įrodytu kosmopolitizmo pranašumu. Rytų Europa išgyveno ir didžiulį etniškumo idėjų pakilimą, užsibaigusį daugelio tautų išsviadavimu, nacionalinių valstybių atkūrimu. Atsikūrusioms Rytų Europos valstybėms šlejantis prie Vakarų pasaulio, jų visuomenes raginant „išaugti iš vaikiško tautos amžiaus, peržiūrėti prigimtiškumo nuostatus”, kol kas, atrodo, tik nedidelis būrys Rytų Europos humanitarų suvokia besiartinančios idėjų krizės mastą. Krizės, kuri turėtų prasidėti Rytų Europos šalių gyventojų platiems sluoksniams suvokus etninių vertibių perkainojimo esmę. Tokią krizę išgyventi gal bus sunkiau nei ekonomines krizes. Beatodairiškas betautiškuo diegimas pokomunistinėse visuomenėse gali turėti neįsivaizduojamai skaudžių padarinių, pasireiškiančių pirmiausia stagių šuoliu prie ultranacionalistinių idėjų. Tokio reiškinio užuomazgą matome ir Lietuvoje, ir daugelyje pokomunistinių šalių. Žinant, kad tose šalyse etniškumas branginamas kur kas labiau negu kitose Europos šalyse, be to, prisimenant vakarietiskosios Austrrijos precedentą (23), galima teigt, jog ultranacionalizmo, iškėlusio etniškumo gynimo vėliavą (ir tuo pačiu etninį patriotizmą kompromituojančio), protrūkis yra visiškai tikėtinas ir Lietuvoje.

Kosmopolitizmo idėjų propagandos paskutiniaisiais XX a. metais svarbiausias negatyvus padarinys buvo kraštutinis etninis radikalizmas, pradėjęs reikštis populistinėmis formomis. Taigi esame paradoksalios etniškumo visuomenėje padėties liudininkai: etninis populizmas stiprėja ir plėtojasi, o tuo pačiu vis didėja nepagarba etniškumiui. Etninis populizmas pasireiškia gąsdinimu Europos Sajungoje kaip lietuviybės naikintoja, drąsimumu pareikšti teritorines pretenzijas kaimynams, „atsiūlimi žemes”, raginiamais pateisinti kraštutinio radikalizmo idėjas, naudoti jégą aiškinantis santykius su tautinėmis mažumomis ir t.t. Mokslinkų daugmaž vieningai suvokiama, kad tokios idėjos gali būti sąmoningai inspiruojamos siekiant tarptautiniu mastu kompromituoti Lietuvos valstybę ir lietuvius. Tačiau daug lietuvių etnopopulistines idėjas priima iš naivumo, nuoširdaus išsitikinimo, kad jų skleidėjai gina lietuviybę. Tuo tarpu lietuviybėi tokia padėtis brandina sunkias pasekmes, o valstybei gresia neįsileidimu į euroatlantines struktūras (iš jas nepriimami turintys teritorinių pretenzijų kaimynams, nesutariantys su jais, konfliktuojantys su savo tautinėmis mažumomis), tarptautine izoliacija. Rytinės Baltijos šalims tai reikštų, kad „ant kortos” būtų pastatytas jų, kaip valstybių, o vėliau – tautų jose likimas.

Šalies viduje etnopopulistų veikla kosmopolitizmo šalininkus (susirūpinimo Lietuvos visuomenės pažangos dingstimi) paakino neigtį etninį patriotizmą apskritai, su teikė pagrindą žiniasklaidos priemonėmis formuoti bjau-

rų etniškumo įvaizdį. Būtent pastaraisiais metais daugelis žmonių, etniškumą vertindami pagal etninių populistų veiksmus, neįsigilinę į reikalo esmę, ēmė kosmopolitėti. Taigi etnopopulizmas, etniškumo praktikos pozicijai, yra tokis pat žalingas kaip ir kosmopolitizmas. Šių dviejų srovių priešprieša poliarizavo Lietuvos visuomenę, nepalikdama vietos nuosaikaus etninio patriotizmo raiškai (24).

Nuosaikojį lietuvių etniškumo gynimo stovyklą per visą lietuvių tautos istoriją dar niekada nebuvu tokia silpna ir negausi. Pirmą kartą lietuvių etninis patriotizmas patiria didžiulį pačių lietuvių spaudimą. Etniškumo pagarbai ir praktikavimui Lietuvoje liko tik siauras takelis tarp dviejų – kosmopolitizmo ir etnopopulizmo – ledkalnių, ir šis takelis nuolat siaureja. Nenorima suprasti, kad etniškumo respektavimo ir globalizmo idėjos gali būti ir turės būti suderintos, abiems pusėms peržiūrint kai kurias savo nuostatas. Būtent tokią peržiūrą kaip išeitį jau prieš ketvirtį amžiaus siūlė garsusis anglų sociologas Anthony Smith: „Taigi nei internacinalizmas, nei supranacionálizmas neteikia daug vilčių, kad įvyks nacionalizmo erozija, kurios taip geidžia kosmopolitiniai utopistai... Tad turime padaryti išvadą, kad pats mėginimas išrauti nacionalizmą padeda pastarajam toliau klesteti ir skatina jį periodiškai iškilti; atrodytų, protingiau mėginti su juo sugyventi, sušvelninant jo ekscesus abipusio pripažinimo ir įteisinimo būdais, jei tik tai atrodo įgyvendinama konkrečioje teritorijoje” (25; 248–249).

Natūralu, kad ultrapatriotizmo idėjos Lietuvoje dėl daug menkesnio jas ginančių intelektualinio potencijalo, palyginti su kosmopolitizmo šalininkais, o ypač dėl to, kad naiviai arba piktaivališkai pavojuj etniškumui siejamas ne tik su Europos Sajunga, bet ir su NATO, viešų diskusių metu beviltiskai pralaimi, deja, kartu su savimi į bedugnę patraukdamos ir nuosaikaus etninio patriotizmo idėjas.

Ar Europos Sajunga gresia lietuvių tapatybei?

Sąmoningai ar dėl nežinojimo esamus ir būsimus pavojuj lietuvių etninei kultūrai etnopopulistai tiesiogiai sieja su Europos Sajunga. Globalizacija su jos technokratiniu veidu, kompiuterizmo sušventinimu, aukojimusi elektro- ninei ekonomikai – iš tiesų rimtas pavojuj etninėms kultūroms. Globalizacija ateina iš Amerikos žemyno, Vakarų Europa tėra tarpininkė. Antieuropinė propaganda Lietuvoje pasiekia nemažų laimėjimų ir todėl, kad kai kurie gąsdintojų teiginiai turi tiesos, arba esama teiginį, panasių į tiesą. Sąmoningai ar ne, bet nutylimos etninės kultūros nykimo sąlygos ir priežastys, tikrasis ES požiūris į tautų savitumą, susiejami ryšio neturintys reiškiniai. Hédonistinė masinė pseudokultūra klestėjo ir prieš visuotinę globalizaciją, ir prieš Europos Sajungos kūrimą. Etni-

nės ir masinės kultūrų sandūros negali panaikinti jokios pasaulio politinės ar ekonominės sajungos (ar jų nebuvinas). Blogybės, naikinusios tautų tapatumą, Vakarų Europoje išsikerojo tuo metu, kai apie Europos Sajungą dar nekalbėta. Netgi atvirkščiai, pradėjus kurtis Europos Sąjungai, Vakarų europiečiams vėl atsirado akstinas prisiminti tautines ambicijas ir jas pademonstruoti partneriams. Yra net nuomonių, kad ES yra būtent tas stimulas, kuris šio darinio šalyse gali pagimdyti naują nacionalizmo bangą, o ne suniveliuoti tautas.

Pagaliau ir Lietuvoje didžiausias lietuvių pasidavimas kosmopolitizmo įtakai, savo tautinio savitumo negerbimas prasidėjo prieš keletą metų ir tėsiasi iki šiol, kai Lietuva nepriklauso jokioms sąjungoms. Paradoksas: kosmopolitėja ir tie, kurie priešinasi Lietuvos stojimui į euroatlantines struktūras. Didelę įtaką tam turi ir objektyvios priežastys: rinkos ekonomikos salygomis žmonės tampa perdėm racionalius, pragmatikai, tad „nepragmatiškosios“ etninės kultūros neigimas fermentuoja pačios tautos viduje, o ne išorėje (aptariamuoju atveju – Europos Sąjungoje). Periodinė spauda teikia daug pavyzdžių apie panašius procesus ir Latvijoje, ir Estijoje. Dėsningumas labai akiavaizdus: tautos savo tapatumą ima ginti tik tada, kai jaučia tiesioginį spaudimą. Niveliacijai daug labiau pasiduoda, kai ant „tautinių nuospaudų“ niekas nemina. Tad labai akiavaizdu, kad lietuvių tautinis tapatumas kur kas labiau bus naikinamas, kol tésis dabartiné transo būsena, įsikalbant, jog tautiniam tapatumui šiandien niekas negresia, viskas gerai, o netvarka prasidésianti, kai tik įstosime į ES. Galimybė perimti Vakarų masinės kultūros „šedevrus“ neįstojus į ES yra tokia pati, kaip ir įstojus. Argi neįstojimo atveju nacionaldemokratai inicijuos įstatymą, uždraudžiantį kabelinę TV, palydovines antenas, įvežti muzikos įrašus, keliauti į užsienį, priimti namuose užsieniečius? Žinoma, galima daug ką uždrausti, tačiau reakcija į draudimus ir jų rezultatai būtų atvirkštiniai.

Lietuvai integrnuojantis į euroatlantines struktūras, etninė kultūra turi galimybių daugiau laimeti negu pralaimėti. Pirmiausia integracija garantuoja Lietuvos valstybės išlikimą. O nacionalinė valstybė yra pagrindinis etninės kultūros apsaugos garantas. Kitas dalykas, – net ir daugelis etnokultūrininkų mažai žino apie tai, kad Europos Sąjungos institucijos daug dėmesio skiria nacionalinių kultūrų apsaugai ir puoselėjimui. Šių kultūrų išlaikymas yra vienės iš besivieniančios Europos siekių. ES institucijos turi ir įgyvendina net atskirų šalių, savo narių, regionų vystymo programas ir tam skiria didžiulius pinigus. Taigi kuriamos prielaidos net etnografinių savitumų išlaikymui.

Tačiau visai kas kita – globalizacijos, paliečiančios ir kultūros sritį, pasekmės etninėms kultūroms. Dar 1992 m. JTO Generalinė Asamblėja priėmė rezoliuciją, kuria remiantis buvo sudaryta komisija, parengusi pasaulio kul-

tūros ir jos plėtros apžvalgą. Europos Taryba, savo ruožtu, 1994 m. pavedė darbo grupei, susidedančiai iš įvairių Europos šalių žymiausių kultūros teoretikų, parengti rekomendacijas apie kultūros plėtrą besivieniančioje Europoje. Parengtoji apžvalga (rekomendacijos) pavadintos „In from the margins“ (lietuviškai – „Iš užribio“). Europos kultūros politikos svarbiausiai tikslai „ištraukti milijonus nelaimingų, atstumtų europiečių iš visuomenės užribio, o kultūros politiką – iš valdymo užribio“ (26; 6), jo įgyvendinimą dokumento rengėjai sieja su pastangomis išsaugoti Europos kultūrų įvairovę.

Pastaraisiais metais būtent Vakarų Europa susirūpieno globalizacijos pasekmėmis vietinėms Europos kultūroms. Europos Tarybos ekspertų parengtose rekomendacijose nurodoma, kad globalizavimas iš tikrujų silpnina ar bent sukrečia nacionalinę tapatybę (26; 11). Bet atkreipkime dėmesį, tuo susirūpino būtent Europos integracinių institucijos, nes globalizacija, apimanti ir kultūrą, kelia pavoju kiekvienai Vakarų Europos šliai. Jas baugina vis didesnis visuotinės, amerikonių kultūros įsiviešpatavimas. Minėtame dokumente aiškiai sakoma: „... vis daugiau europiečių tolsta nuo tapatybės, vis ryškėja poreikis ginti asmens teisę laisvai rinktis, prilausyti ar nepriklausyti bendruomenei, pripažinti vieną ar kelias tapatybes ir teisę būti gerbiamam dėl tokio pasirinkimo“ (26; 20). Rengė minėtą dokumentą teoretikai aiškiai įžvelgia ir visai priešingą Europoje vykstantį procesą – būtent atgyjančius susidomėjimą etninėmis (dokumento autoriai vadina – vietinėmis) kultūromis (27). O tai artina prie reiškinio, vadinamo „globalumo ir lokalumo sandūra“, keiliantį pavoju nacionalinių valstybių kultūros produkcijai ir net politikai (26; 43). Štai kodėl rekomendacijų autoriai nurodo esą nors globalizacijos veikiamama Europos kultūros politika kiek pakito, tačiau svarbiausi principai – remti kultūrinę tapatybę ir palaikyti daugiakultūrę Europos įvairovę – išlieka (26; 12).

Nė vienoje šalyje, jai įstojus į ES, nenukentėjo nei kalba, nei kultūra. O nedidelėms valstybėms padaugėjo galimybių tai sustiprinti ir plačiau propaguoti. Graikijoje, Aironoje etnokultūra, ypač folkloro judėjimas suklestėjo tik po to, kai tos šalys įstojė į ES (28). O štai Lietuvoje (kuri dar tolokai nuo ES) folkloro judėjimas kaip tik gėsta (žymiai dalimi dėl materialinių, finansinių sunkumų). Airijoje jis suklestėjo būtent dėl to, kad, jai įstojus į ES, labai pakilo gyvenimo lygis, atsirado finansavimas etninių kultūrai, galimybės keliauti, susiekti. Be to, materialiai praturusiose šalyse pasibaigia kolektyvinė rezignacija ir netretai pradedama ilgėtis dvasinių etnokultūrinių vertybų.

Tai vis argumentai, paneigiantys euroskeptikų dezinformaciją. Tuo pačiu neišlaiko kritikos ir argumentai tų, kurie ragina globalizacijai atsiverti beatodairiškai, pamirštant bet kokius tautiškumo „prietaurus“. Minėto Europos

Tarybos dokumento autorai ypač pabrėžia šio beatodai-riško atsivėrimo pavojų Vidurio ir Rytų Europos šalims. „Ši kultūra (t.y. amerikonizuotoji – P. K.) paveikė ne tik Vakarų Europą, bet išsiveržė ir į Vidurio bei Rytų Europą ir metė iššukį pereinamuoju laikotarpiu gyvenančioms vi-suomenėms, šiuo metu neturinčioms valstybinių lėšų, kad deramai atsilaikytų“ (29; 16). Lietuvoje, kaip ir visose po-komunistinėse šalyse, imama garsiai kalbėti, kad reikia įveikti tuos, kurie amerikonizuotą kultūrą priima skeptiškai, nori jos išvengti. Susikalbėjimą sunkina tai, kad ne-mażai atvirosios visuomenės propaguotojų eurointegra-ciją suplaka su globalizacija. Turbūt iš to ir kyla Europos Tarybos nurodytoji klaida, kad „nuolat siekiama bendrų europietiškų sprendimų, kai dar nėra vienos bendros Eu-ropos“ (29; 15).

Etniškumas ir modernioji krikščionybė

Naujas formas igyjantis sekularizacijos procesas Lie-tuvoje reiškiasi ir vis dažnėjančiomis spekuliacijomis dėl bažnyčios požiūrio į etnines vertėbes. Tiesa, kai kurios iš šių spekuliacijų adresuojamos būtent Lietuvos katalikų bažnyčiai ir jos dvasininkams, bet ne apskritai Romos katalikų bažnyčiai. Lietuvos katalikų dvasininkams bene daž-niausiai inkriminuojamas tapatinimasis su tautiniu radi-kalizmu, tautiniu angažuotumu, formuojant viešąją visuo-menės nuomonę, kišimasis į švietimo sistemą, tariamai trukdant kurti modernią mokyklą bei paramą kuriant tau-tinę mokyklą, kuri jos kritikams atrodo būsanti prieška-rinės Lietuvos mokyklos atkartojimas. Šie mažai kuo pa-grįsti kaltinimai Bažnyčiai retesni tarp intelektualų, tačiau gana paplitę tarp žurnalistų ir švietimo darbuotojų. Tai dažniausiai iš prieškario laisvamanybės bei sovietinio ate-izmo ateinantys Katalikų bažnyčios vertinimo stereotipai. Vis dėlto neretos ir etnopolitinės spekuliacijos, siejamos su Romos katalikų bažnyčia apskritai. Tada ji be išlygu kaltinama kosmopolitizmu. Tokie kaltinimai įvairiais istoriniais laikotarpiais nuskamba ir tarptautiniu mastu, kai kurių šalių valstybinės politikos lygmeniu (30). Dabarti-neje Lietuvoje Bažnyčios požiūrio į etnokultūrą kritika dažnai susidvejinusi, manevruojanti, manipuliacinė. Tos pačios politinio ar kultūrinio mąstymo stovyklos atstovai pagal reikalą ir aplinkybes vienu atveju Bažnyčią gali ap-kaltinti jau minėtu per dideliu tautiškumo respektavimu, kitu – kosmopolitizmu.

Atidžiau patyrinėjė dabartinės Katalikų bažnyčios do-kumentus, hierarchų darbus, pastebime, jog iš tiesų ji pa-brėžtinai gerbia individu laisvę ir savitumą, pasisako prieš bet kokius bandymus ji unifikuoti, standartizuoti mąsty-mą. „Asmens kilnumas, – teigama popiežiaus Jono Pauliaus II darbe „Christifideles laici“, – yra nesunaikinama kiekvienos žmogiškosios būtybės savastis. Iš to teiginio

plaukia kiekvieno žmogaus unikalumas ir nepakartojamumas, todėl svarbu suvokti visą jo stulbinančią jėgą. Vadini-asi, individu jokiui būdu negalima redukuoti į tai, kas ga-lėtų ji sutraiškyti ir ištirpdyti kolektyvo, institucijos, struk-tūros arba sistemos anonimiškumę“ (31; 85). Tačiau griež-tai pasisakydama prieš individu nudvasinimą ir bet kokį spekuliatyvų jo laisvės suvaržymą, Bažnyčia kartu nurodo ir daug individu priedermių savo artimiesiems, šeimoms, bendruomenėms (32; 198–200, 219–229, 228–230). Lais-vas individuas neiškeliamas virš laisvų individų visumos, virš bendruomenės, neiškeliamas nei virš konfesinių, teritori-nių ar etninių bendruomenių. Minėtame popiežiaus dar-be, be kita ko, sakoma: „... taip pat reikia remti autentišką kraštų kultūrą, ryžtingai ir drąsiai priešintis visų pavidalų monopolizavimui <...> Deramą reikšmę reikia pripažin-ti taip pat įvairiomis kultūroms <...> tame pačiame kraš-te. Bažnyčia, žmonių Motina ir Mokytoja, visokeriopai stengsis, kur tai būtina, išgelbėti tarp didžiųjų tautų gyve-nančių mažumų kultūrą“ (32; 106, 150). Taigi iš šių citatų galima gana aiški išvada: Bažnyčia pasisako tiek prieš bet kokiomis formomis ir būdais vykdoma prievertinę etninę asimiliaciją, tiek prieš kosmopolitinę etninių kultūrų nive-liavimą. Dar aiškiau visa tai sukonkretino Popiežiškoji kul-tūros taryba naujausioje savo studijoje „Dėl kultūros pa-storacijos“ (33; 22 (118), 24 (120)). Joje bene pirmą kartą Katalikų bažnyčios istorijoje gana kritiškai vertinami ra-dikalusis nacionalizmas ir kosmopolitizmas bei ginamas nuosaikusis etninius patriotizmas (33; 22 (118)).

Bet Bažnyčia savo misiją mato dar plačiau – kaip „vie-nybę įvairovėje“. Būtent šiuo principu paremtas dar po-piežiaus Jono XXIII inicijuotas naujasis ekumeninis (krikš-čionių vienybės) judėjimas, kviečiantis atsisakyti „domi-navimo apologetikos“ ne tik tarp skirtingas krikščioniškas tikslybas išpažistančių krikščionių, bet ir tarp krikščionių bei nekrikščionių. Prieš keliasdešimt metų popiežiaus Jono XXIII skelbtą ekumenizmo kredo „Mus vienija daug dau-giau dalykų negu skiria“ dabartinė Bažnyčia dar labiau su-reikšmina (34; 1–12). Taigi ekumenizmas savaime apima ne tik skirtingas religijas, bet ir įvairias tautas. Tuo pačiu – nesikésina į etniškumą ir jo nekvestionuoja.

Matome, kad apie Bažnyčios požiūrį į etniškumą ir kosmopolitizmą spręsdami iš pirminii šaltinių, susidaro-me kitokį vaizdą, nei tas, kurį visuomenei dažnai piešia žiniasklaida. Bent jau iš cituotų dokumentų galima ižvelgti, kad Romos katalikų bažnyčios vertibių skalė aptaria-muoju klausimu veikiausiai yra tokia: individuas, bendruo-menė, žmonija, Dievas. Šiuos principus Bažnyčia viešai formulavo jau XIX šimtmečio viduryje – moderniojo na-cionalizmo išsirutuliojimo epochoje (35; 37–70). Krikš-čioniškasis universalizmas, pripažįstantis vienybę įvairo-vėje, netapatintinas nei su klasikiniu kosmopolitizmu, nei su K. R. Popperio istoricizmo kritika. Gerbdama etninę

kultūrą, Bažnyčia nėra radikalaus nacionalizmo šalininkė. Taip yra ir Lietuvoje (36). Tokią moderniosios katalikiybės nuostatą ypač svarbu suvokti Lietuvoje, nes čia Bažnyčia (ne tik katalikų) yra stipri, žmonių pasitikėjimą turinti visuomeninė jėga.

Kitas dalykas – Lietuvos katalikų bažnyčios praktinė sąveika su etnine kultūra (37). Etniškumo elementų apeigose taikymas bažnytinės provincijos hierarchų sprendimu, atrodo, yra ribotas, nes tai turi atitikti bendrus bažnytinės liturgijos reikalavimus. Dvasininkų ir Bažnyčios etnokultūrinė veikla laisviau gali reikštis ne liturginių apeigų metu. Būtent tai katalikų dvasininkams primytinai siūlo minėtoji Popiežiškosios kultūros tarybos studija „Dėl kultūros pastoracijos“. Manyčiau, Lietuvoje taip ir turėtų būti daroma (netgi pačios Bažnyčios labui), nes skleisdama tikėjimo žodį, priderintą prie vietinių kultūrų papročių, stereotipų, metaforų, Bažnyčia sėkmingiau galėtų pasipriešinti ir sekularizacijos procesui (38).

Etnologai ir miesto bei kaimo kultūra

Sparčiai kintant Lietuvos visuomenei, naujų problemų iškyla ir etninės kultūros tyrinėtojams. Viena iš jų – „moderni“ ir „nemoderni“ tematika. Sovietmečiu Lietuvos etnologams prievara buvo primetama tirti miestą „dabartyje“. Taip etnologijos mokslinkus siekta tolinti nuo lietuvių tradicinės kultūros. Todėl etnologai bandė net įtikinėti, jog dabartis, o juo labiau – miesto, nėra jokia etnologijos tyrimų sritis...

Miesto prieštaringumas etnokultūriui požiūriu pasreiškia pirmiausia tuo, kad miestai jau kūrimosi pradžioj savaip stumė tradicinę liaudiškąją kultūrą, tačiau sukūrė prielaidas naujų etninės kultūros formų raiškai. Šiuos teiginius norėtusi plačiau pakomentuoti, nes ir dabar tarp etnokultūrininkų (ir – ne tik) yra manančiųjų, kad miesto gyventojų kuriamos materialinio ir dvasinio gyvenimo formas (kaip ir visa dabartinė miesto ir kaimo buitis) nėra etninės kultūros sritis (39).

Tačiau miestas – ne tik architektūros ansambliai, statiniai, gamybos objektai, gatvės, transporto srautai. Tai pirmiausia tame gyvenantys ir veikiantys, kuriantys žmonės. Dabartiniuose Lietuvos miestuose gyvena du trečdaliai lietuvių tautos, čia generuoojamos jos dvasinės raiodos, nacionalinės valstybės kūrimo, etnokultūros apsaugos idėjos, sutelkti etninės kultūros studijų centrai. Didžioji dalis tautodailininkų taip pat gyvena miestuose. Šiandieninis liaudies menas – ne ūkininkų ir apskritai ne kaimo gyventojų, o pirmiausia miesto gyventojų kūryba. Jau dešimtojo dešimtmečio pradžioje nacionalinėje tautodailės parodoje konstatuota, kad tik kas dešimtas parodos dalyvis – kaimietis arba rajono centro gyventojas, visi likusieji – iš didmiesčų (40; 29). Nors daugelio tauto-

dailininkų kūryboje vyrauja gamtos, žmogaus gamtoje, kaledorinio ciklo, tradicinės buities ir kiti panašūs motyvai, tačiau svarbu tai, kad miestietiškoji aplinka suformavo ir toliau formuoja savitą kūrėjų požiūrį į kūrybos objektus. Jiems daug labiau nei kaime gyvenantiems tautodailininkams svarią įtaką turi profesionalus menas. Reikšminga šiuo atveju ir tai, kad kai kurios tautodailės šakos (pavyzdžiui, popieriaus karpiniai, kurie po XX a. kaimo sukrėtimu buvo bebaigiai išnykti) iš naujo atgimė būtent miestuose (41; 195–196).

Todėl dabartinės Lietuvos visuomenės sąlygomis naujai atsiveria etninė miesto problematika: etninės kultūros raiškos ypatybės mieste; miestas kaip adaptuotos etninės kultūros vieta ir kaip įvairių etninių kultūrų koegzistencijos terpė; miestas kaip etnokultūrinio mentalito idėjų generatorius; miestas – tradicinės kultūros duobaskasys ir t.t. Etnologinių problemų požiūriu, šiandien (kai tautinio išsivadavimo revoliucijos pakeičia tautos buitį, mąstyseną ir dvasinį gyvenimą, saviraišką, kai sugriūva įprastinė jų gyvenimo tėkmė) svarbu tyrinėti, kaip etniui bendruomenių atstovai elgiasi, vertina, įvardina save šių neordinarinių aplinkybių sąlygomis, kurios pasitaiko kartą per šimtmétį ar rečiau. Būtent tirdamas dabartį, etnologas reiškinius gali matyti tiesiogiai, kitaip nei tirdamas juos vėliau, praėjus dešimtmečiams arba šimtmeciams, kai reiškiniai būna „nugrimzdę“ ir sunkiai pastebimi. Pagaliau, kiekvienas materialus ar dvasinis praeities reiškinys yra buvęs ir dabartiniu. Lygiai kaip – bet kuri daina, legenda, padavimas, rauda, pasaka turėjo savią dabartį. Galima pateisinti, kai etnologas stengiasi „ižristi“ į devynioliktajame ar net šešioliktajame amžiuje „tekėjusią upę“, nes tuo metu Lietuvoje nebuvvo mokslinio tyrimų institutų, muziejų, draugijų. Tačiau visiškai nepateisinama, kai jis nebando bristi į plaukiančią pro šalį jo laikmečio upę, manydamas, kad geriau ją pažins, ižridęs po kelių dešimtmečių ar net vėliau. Bet susižavėję šiandieninės postmodernėjančios visuomenės efemeriskais reiškiniais, jokiu būdu negalime nusigrežti nuo tradicinės (kaimo) kultūros, nes šioje srityje (ne tik papročių, folkloro, bet ir medžiaginės kultūros tyrinėjimo klausimais) dar nemažai baltų démių. „Nustverti“ pro mus į nebūtį nuplaukiančius dar neapčiuoptus tūkstantmetės tradicijos reliktus gali būti kur kas aktualiau nei reiškinius, keletui metų blykstelėjusius marginalinių postmoderniosios visuomenės grupių terpėje. Iki šiol neužfiksotų tradicinės kultūros reiškinių labai prireiks rašant, parengiant sintetinius etnokultūros darbus gerokai vėliau, kai reiškiniai, neretai būtini įvairių plataus etnokultūrinių regiono svarbos teiginių ar hipotezių patvirtinimui, bus negrižtamai dingę. Tekančios pro šalį upės metafora kaip šik šiam atvejui ir tiktų.

Išvados:

1. Lietuvos visuomeninio ir kultūrinio gyvenimo raida per dešimt nepriklausomos valstybės metų patvirtino, jog šiuo laikotarpiu etniškumo respektavimas neturėjo jokios neigiamos įtakos visuomenės modernėjimo procesui ir atviros visuomenės kūrimui.

2. Per keletą paskutinių XX a. metų etninės kultūros būklė ēmė blogėti. Pagrindiniai tokiai padėtį lėmę veiksniai: po nepriklausomybės atgavimo Lietuvoje etninė kultūra prarado pasyviosios rezistencijos reiškėjos funkciją, dėl ūkio krizės sumažėjo etnokultūros plėtotei skiriamų lėšų, kūrybinė inteligentija, iš dalies ir biurokratija, ēmė vis labiau bodėtis, o kartais ir neigtį etniškumą.

3. Negatyvus nusiteikimas etniškumo atžvilgiu reiškiasi bandant reviduoti kai kuriuos fundamentaliusius etninės kultūros dalykus, per žiniasklaidą, švietimą skleidžiant etninio nihilizmo dvasią.

Sie (subjektyvieji) veiksnių yra pragaištingesni etninės kultūros plėtotei nei objektyvieji.

4. XX a. paskutinieji metai Lietuvoje – kosmopolitizmo, postmodernistinių idėjų, aštrios konfrontacijos su etniškumu pradžia. Valdžios bei kūrybinio elito kosmopolitinių idėjų protegavimas etniškumo nenaudai sukelia vis labiau stipréjanti, įvairiomis etninio populizmo formomis pasireiškianti ultranacionalizmą. Kosmopolitizmas ir etninis populizmas veikia kaip dvi viena kitą stimuliuojančios jėgos, vienas kitu parazituojantys reiškiniai. Užpildydami visuomeninės minties ir kultūrinės raiškos nišas, mažai tepalikdami vietas nuosaikaus etninio patriotizmo ir etninės savasties praktikavimo raiškai, jie daro didelę žalą etninei kultūrai.

5. Lietuvos valstybei rengiantis įstoti į euroatlantines struktūras, etninės kultūros apsauga tampa politinių spekuliacijų objektu. Bendraeuropinių institucijų dokumentai, Europos Sajungos deklaruojamos nuostatos dėl nacionalinių kultūrų bei į ją įstojuisių mažesniųjų šalių partitinis rodo, jog Lietuvos įstojimas į šią sajungą tam tikru aspektu pakeis lietuvių etninės kultūros funkcionavimo sąlygas, bet nesukurs rimtos grėsmės jos gyvavimui.

NUORODOS:

1. Lietuvos kultūros kongresas. – Vilnius, 1991.
2. Etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatymas // Valstybės žinios. – 1999, Nr. 82.
3. Šatkaušienė V. Etninės kultūros organizacinės formos šiandien // Liaudies kultūra. – 1996, Nr. 3.
4. Lietuvos folkloro ansambliai ir Dainų šventė (V. Šatkaušienės pasisakymas, užraše L. Giedraitis) // Liaudies kultūra. – 1999, Nr. 1.
5. Baltrėnienė M. Etnomuzika ir folklorizmo apraiškos. Prieštaros ir koegzistencija // Liaudies kultūra. – 1999, Nr. 4, p. 35–36; Lietuvos folkloro ansambliai ir Dainų šventė (grupės etnokultūrininkų mintis apie Pasaulio lietuvių dainų šventę apibendrino L. Giedraitis) // Liaudies kultūra. – 1999, Nr. 1, p. 51–56.

6. Pocius G. L. Tautinis identiškumas ir folkloras // Liaudies kultūra. – 1993, Nr. 2.
7. Jakelaitis V. Vytautas Majoras iki Ablingos ir po jos // Tautodailė. – Vilnius, 1993, Nr. 3.
8. Šis straipsnis parengtas pagal 2000 m. lapkričio 9 d. Lietuvos istorijos institute vykusioje konferencijoje skaitytą pranešimą. Toje pačioje konferencijoje apie ikikrikščioniškąjį kultūrą XX a. krikščioniškojoje kultūroje buvo perskaitytas J. Mardosos pranešimas, tad pateikiame straipsnio autorius šios temos plačiau negvildeno.
9. Kalbininkams, politikams ir teisininkams, manau, vertėtu pasvarsstyti: gal tegu, kaip prieškary, pageidaujantys tiesiog trumpina pavardes, neatsisakydamai nei lietuviškos jų darybos, nei patroniminiu principu.
10. Pavyzdžiu, dėl tokį įgeidžių atsirastų moterų pavarde Vyrukė, nes yra vyrų pavarde Vyrukas.
11. Vitkauskas V. Dar kartą dėl lietuvių moterų pavardžių // Lietuvos aidas. – 2000 m. sausio 27.
12. Daujotytė V. Ženklo gelmė (Atsakymai į žurnalistės J. Žilinskaitės klausimus) // Liaudies kultūra. – 1994, Nr. 5, p. 2.
13. Lietuvių kalbos rašyba ir skyryba. – Vilnius, 1992. – P. 89; Lietuvių kalbos komisijos nutarimai 1977–1998. – Vilnius, 1998. – P. 67–70.
14. Ambrasas V. Dar kartą apie svetimų tikrinių vardų rašymą // Dienovidis. – 1999 m. rugpjūčio 6–12, Nr. 27.
15. Ši kartą tikrai susiduriame ne su atveju, kai tauta per tarpetinius kontaktus savaime perima kitos tautos kultūrinį reiškinį ir jis ilgainiui tampa perėmusiojo etnosu etnokultūros bruožą. Kalbininkai čia įžvelgia subjektyvių voluntaristinės pastangas dirbtinai susietuvinti nelietuviškos kultūros dalykus. (Žr. V. Ambrasas. Dar kartą apie svetimų...)
16. Praėjusio amžiaus paskutiniuoju dešimtmeciu dalyvaujant ekspedicijose Pietryčių Lietuvoje, teko sutikti nemažai pagvenusių ir senyvų lenkų tautybės žmonių, mokančių daug lietuvių liaudies dainų, noriai jas padainuojančių. Nurodydavo, kad tokų dainų jie išmoko iš savo tėvų ar senelių. Tačiau lenkiškų ar baltarusiškų dainų jie sakydavo nemokantys, kaip ir lietuvių kalbos.
17. Priminimai apie gyvosios tradicijos reikmes, etnokultūros praktikavimas vėl, tiesa, kol kas nedrąsiai, pradedami traktuoti kaip „akmuo po kaklu“ šalies biudžetui, kaip tam tikru, negausių visuomenės grupių aikštinių įgeidžių tradiciškai papramogauti, iš valstybės iškaulijus pinigų.
18. Šliogeris A. Klasikinės tradicijos mirtis // Liaudies kultūra. – 1994, Nr. 1.
19. Kolektyvinio ūkininkavimo atsisakymas, skausmingas ir nesklandus Lietuvos kaimo bandymas gręžtis į rinkos ūkį, o ypač pastaroji ekonominė krizė, skaudžiai palietusi Lietuvos kaimą, patvirtino daugelio tradicinės kultūros reiškinii užsikonservavimą, išlikimą kolūkių metais. Tačiau, kaip paribiniai reiškiniai, jie tuo metu buvo ne tiek pastebimi. Masinis trihektarių ūkelių išivyravimas, gerokai sunenkejusios galimybės jų savininkams naudoti savaeige žemės ūkio technika, degalų brangumas netikėtai „išplukdė“ daugybę tradicinio ūkininkavimo būdų ir priemonių: arklių traukiamają jégą, kin-komajį transportą, tradicinius žemės dirbimo padargus, tradicinių arba kiek patobulintą, panaudojant XX a. pabaigos nauvojes, bet namudinį žemės ūkio produkcijos perdribimą ir t.t. Retai kur kaimiečiams to reikėjo mokytis – daug ką, tik mažesniu mastu, ir kolektyvinio ūkininkavimo metais jie naudojo savo aruose bei sodybose.
20. Popper K. R. – Istorizmo skurdas. – Vilnius, 1992.
21. Поппер К. Р. Открытое общество и его враги. – Москва, 1992.
22. Popper K. R. Atviroji visuomenė ir jos priešai. – Vilnius, 1998.
23. Ultranacionalistų atėjimas į valdžią Austrijoje įtikinamai paneigia marksistų teiginį, šiuo metu neretai kartojamą kai kurių Lietuvos politikų, jog nacizmas ištvirtinė ten, kur labai išopėja socialinės problemos, įtikinamai patvirtina mintį, kad kur kas svarbesnę įtaką turi nuosaikaus etniškumo slopinimo veiksnys.
24. Abi minėtosios srovės agresyvios ir netolerantiškos ne tik viena kitos, bet abi kartu netolerantiškos ir nuosaikaus etninio nusite-

- kimo atžvilgiu. Etnopopulistinis ultrapatriotizmas nuosaikaus etninio patriotizmo netoleruoja todėl, kad šis būtent *nuosaikus*, o kosmopolitizmas – kad *etminis*. Šiuo metu bet kas bent kuo prieštaravęs globalizmo fundamentalistams be išlygų priskiriamas prie atviros visuomenės priešų, tautinių radikalų, nors su tokiais neturi ir nenori turėti nieko bendra. Savo ruožtu, bet kas tarp tautinių radikalų, pabandęs įrodinėti, kad tautinis radikalizmas daro žala tautiškumui, tai yra reikaliu, kurį ginti jie susibūrė, bus apšauktas kosmopolitu ir tautos prieš. Tokia padėtis nuosaikų tautinių nusiteikimą padarė visiškai beginklį, ir jam nebeįmanoma viešai pasireikšti.
25. Smith Anthony D. Nacionalinis XX amžiuje. – Vilnius, 1994.
26. Iš užribio. – Vilnius, 1998.
27. Šiame dokumente minimas vis didėjantis poreikis rinktis kelias tautybes atspindi dažnėjančias etniškumo paieškas lokalinių kultūrų pagrindu. Tai apima ne tik senų, apsisprendusių tautų (brettonų, frizų, baskų, katalonų, farariečių), bet ir tarp regioninių subetninių grupių (bavarų, saksų, sileziečių, korsikiečių, žemaičių ir t.t.) prasidedantį (šalia prancūzų, olandų, ispanų, danų, lenkų, lietuvių) etniškumo, valstybinės pilietinės tautybių respektavimą.
28. Ar yra alternatyva Europos Sajungai? – Vilnius, 2000. – P. 21; L. Giedraitis. Žalia rūta kvepėjo // Liaudies kultūra. – 1993, Nr. 5, p. 52.
29. Ar yra alternatyva Europos Sajungai? – Vilnius, 2000.
30. Būdama transnacionaline organizacija, Katalikų bažnyčia neneigia kultūrinio universalizmo. Už tai, kaip tariamai kosmopolitinė organizacija, ji buvo puolama įvairių šalių nacionalsocialistų.
31. Popiežius Jonas Paulius II. Posinodinis apaštališkasis paraginimas „Christifideles laici“. – Vilnius, 1994.
32. II Vatikano suvažiavimo dokumentai. T. 1. Konstitucijos. – Boston, 1967. – P. 198–200; 219–229; 228–230.
33. Dėl kultūros pastoracijos // Bažnyčios žinios. – Vilnius, 2000. – 22(118), 24(120).
34. Hoeckman R. Ekumenizmas: prasmė ir dinamika. – Vilnius, 1997.
35. Arbousse-Bastide. Le Christianisme et l'esprit moderne. – Paris, 19862. (Būtent tokia dvasia savo veiklą grindė ir arkivyskupas Juris Matulaitis, pelnęs visų tautybų žmonių, bet ne šalies, kurioje gyveno, politikų ir kai kurių perdėm etnopolitiškai angažuotų dvasininkų pagerbą.)
36. Visų Lietuvos visuomenės sluoksnių žmonės turėtų suvokti, kodėl jų (kaip ir kitų pokomunistinių šalių) katalikų dvasininkai negali atvirai politikuoti, spausti „maištingas“ tautines mažumas. Visaime krikščioniškajame pokomunistiniame pasaulyje žinomas bene tik vienas atvejis, kai visos Rusijos stačiatikių patriarchas palaimino karą Čečenijoje. Tuo tarpu Lietuvos (kaip ir kitų pokomunistinių šalių) dvasininkų, kartais kritikuojančių savo šalių politikus arba kaip nors prisidedančių prie rinkimų kampanijų, veiksmai neturėtų būti sietini su kokia nors etnopolitine ideologija.
37. Tarp savęs ir pasaule (sociolo R. Grigo atsakymai į žurnalisto L. Giedraičio klausimus) // Liaudies kultūra. – 1999, Nr. 3.
38. Tiesa, Lietuvoje žinome ne vieną katalikų dvasininką ir parapiją, einančius tuo keliu ir sulaukiančius gražių rezultatų. Tačiau tam ir šiandien prireikia iniciatorių didžiulių pastangų, nes taip veikiantys Lietuvos dvasininkai susiduria su tais pačiais sunkumais kaip ir etnokultūrininkai: parapijų finansiniai ištekliai skurdūs, visuomenė praradusi entuziazmą, inertiska, daug subjektyvių trukdžių, žiniasklaidos ir daugelio pedagogų rafinuotai skatinama sekularizacija.
39. Netiksliai buvo suprastas ir šio straipsnio autorius teiginys apie etniškes kultūros ir etniškumo sampratą (Vyšniauskaitė A. Etninė kultūra ir pilietiškumo ugdymas: problemos, perspektyvos // Liaudies kultūra. – 1998, Nr. 6, p. 2). Leidinyje „Etninė kultūra atkurtoje Lietuvos Respublikoje“ (Vilnius, 1997. – P. 23) šio straipsnio autorius teigė, kad galima tokia (turima galvoje – siauresnija prasme) etnokultūros samprata: etnokultūra – kaip liaudiškoji kultūra, apimanti tautos papročius, tradicinę medžiaginę buitę, tautosaką, liaudies muziką, šokių, ir kitką (toliau „kitko“ neeksplikuojant). O tai būtų ir tradicinė miesto gyventojų kultūra, dabartinė miesto ir kaimo natūraliai susiklostanti buitis, visos dabartinių miesto ir kaimo kuriamos materialinio ir dvasinio gyvenimo formos. Prie etnokultūros siauraja prasme nepriskiriame profesionalaus meno, profesionalaus dizaino, standartizuotos fabrikinės būties reikmenų gamybos, profesionalų kuriamos paslaugų industrijos ir t.t. Taip etnokultūra siauraja prasme buvo suvokta bei įvardinta ir Etninės kultūros draugijos steigiamame suvažiavime 1989 m. (Žr. Norberto Vėliaus redaguotą suvažiavimo medžiagą „Lietuvių etninės kultūros draugija“ (Vilnius, 1989. – P. 3–4; 6, 16, 20). Jokoje šalyje etnologai negali teigti, kad jų studijų ir aiškinimo sritys yra ir politinė istorija, teisė, kalbos ir kiti socialiniai ar humanitariniai mokslai, ūkio sritis. Todėl bet kurioje šalyje humanitarinių mokslų aiškiai išskirti etnologija, etnografija, kultūrinė antropologija, šių sričių institutai arba skyriai. Niekur nemanoma, kad etnologai, etnografai gali pakeisti istorikus, kalbininkus, literatūros tyrinėtojus ir pan. Kultūros ministerijoje yra etninės kultūros padaliniai, arba šia kultūra rūpinasi atskiri valdininkai ir t.t. Taigi etninės kultūros samprata siauraja prasme yra gana aiški. Tačiau visas kurios nors tautos savitas materialusis ir dvasinis gyvenimas, taigi ir etniškuo apraškos, mentalitetas, istorinė atmintis, tautos charakteris, politinė istorija ir kiti dalykai plačiausia prasme taip pat yra etninė (etnoso) kultūra. Šis paaškinimas neprieštarauja 1997 m. straipsnio autorius paminėtai etminės kultūros sampratai siauresnija prasme. Ji artima K. Stoškaus etninės kultūros sampratai. (Žr.: Kas yra etninė kultūra? // Liaudies kultūra. – 1997, Nr. 2, p. 1–4). Tradicinės (archajinės) kultūros samprata, be abejio, aprėpią siauresnę srity nei liaudies arba etninė kultūra. Šio straipsnio autorius nuomone, šalies nacionalinė kultūra apima, sudaro ir kitų šalių čia vartojamą ar adaptuotą kultūrą, visų šalyje gyvenančių tautybių etminės kultūros formą, profesionaliąją kurybą.
40. Rimkus V. Liaudies menas – parodos problemos // Tautodailė. – 1991, Nr. 1.
41. Merkienė R. Popieriaus karpiniai Lietuvoje // Pasaulio popieriaus karpiniai. – Vilnius, 1995.

Manifestation of ethnic culture in a post-Soviet-type society of Lithuania

Petras KALNIUS

For a few years throughout the post-Soviet Lithuanian society a significant phenomenon has existed: peaceful coexistence of both the ideas of the general democratic public and ethnicity, including broad attempts of practising the patterns of ethnic culture. The process of creating up-to-date society has not been impaired by this, and, in turn, the development of ethnicity has not been effected by the creation of modern society altogether. Throughout recent years, however, the attitude has strengthened its position in the élite of the society claiming that further development of the general public has been hindered by the progress in the development of ethnicity, and this such opinion has come as something of a suppression in respect of ethnicity. As a result of this ethnicity has moved out through certain manifestations of radical nationalism manifesting itself in banal forms in every day life. According to the author the rapid expanding of ethnic nihilism may culminate in ultra-nationalistic movement containing extreme expressions of nationalism and occur as major challenge to the process of Lithuania's becoming modern. Therefore, the author's core concern on finding the consensus between the creating of the general public and the respecting the ethnicity in Lithuania has been declared in the article.

Senosios šventvietės prie Dubysos

(Kontekstų beieškant)

Vykintas VAITKEVIČIUS

Objektas: senosios šventvietės Dubysos vidurupyje ir žemupyje. Tikslas: lokalinius šventviečių prie Dubysos ypatumus išanalizuoti istoriniu ir religiniu požiūriais. Metodai: analizės, sintezės ir tipologinis. Išvados: 1) Dubysos vidurio bei žemupio šventvietės turi ir Vakarų, ir Vidurio Lietuvos šventvietėms būdingų bruožų; 2) šventviečių prie Dubysos būdigniausias bruožas – priklausymas sakralinei vandenų sferai; 3) XIII–XIV a. šventviečių tradicijos prie Dubysos buvo jau susiformavusios; 4) manytina, kad vienas iš 1413 m. Žemaitijos krikšto metu sunaikintų religinių centrų veikė Dubysos vidurupyje Betygalos apylinkėse.

1. Įvadas

Lietuvoje yra ne vienas regionas, iš kitų išsiškariantis senųjų šventviečių gausa ir vietiniai jų ypatumais. Vis dėlto Dubysos vidurupis (Tytuvėnai – Ariogala) ir žemupys (Ariogala – Seredžius) išsiškiria labai jdomiais bruožais. Geografiniu požiūriu šis regionas užima tarpinę padėtį tarp Žemaitijos aukštumos ir Vidurio Lietuvos žemumos. Kultūriniu – tarp žemaičių ir aukštaičių. Senosios šventvietės prie Dubysos turi Vakarų ir Vidurio Lietuvos paminklams būdingų bruožų, o baltų religijos ir mitologijos kontekste čia ypač būdingas sakralinis vandenų sferos pobūdis. Kaip tik čia yra veikęs ir svarbus religiniis centras, kurį Lietuvos valdovai sunaikino 1413 m.

Kultūrinis upių vaidmuo lietuvių istorijoje abejonių nėvelia, tačiau jis lig šiol mažai nagrinėtas. Menkai šiuo požiūriu įvertinta ir Dubysa – vienas didesnių Nemuno intakų. Pažymėtinas tik nedidelis Z. Ivinskio bandymas rašyti „Dubysos istoriją“ (1; 127–128).

Atrodytų, kad Dubysa Žemaičių aukštumą skrodžia išilgai šiaurės pietų kryptimi, tačiau matyti, kad vidurupyje nuo Lyduvėnų iki Ariogalos jos vaga iš esmės sutampa su pietiniu, pietrytiniu Žemaičių aukštumos pakraščiu. Be to, šioje atkarpoje į Dubysą iš dešinės neįteka nė vienas didesnis intakas. Kai kurių upelių versmės yra vos 2–3 km atstumu nuo Dubysos, bet upeliai teka į priešingą pusę (1 pav.). Ariogalo apylinkėse, Žemaičių aukštumos pietrytiname pakrašty, Dubysos slėnis gana greit atsiduria tarp lygumų (žemumų). Tokia tarpinė Dubysos vidurupio ir žemupio padėtis iš esmės lemia ir archeologinius, kalbinius skirtumus. Tai galėtų reikšti, kad gamtinė Dubysa kartu yra ir kultūrinė.

I tūkstantmečio vid. – II tūkstantmečio pr. archeologinių paminklų, visų pirma gyvenviečių ir kapinynų, nuo Lyduvėnų iki Ariogalos yra abiejuose Dubysos krantuose, tačiau nuo upės nenutolusių. Ypač tai pasakytina apie dešinijį Dubysos krantą. Derėtų tikėtis žemaitiško čia žinomų kapinynų pobūdžio (gyvenvietės nėra tirtos). Tačiau lig šiol geriausiai ištyrinėtas Kalniškių kapinynas (Raseinių r.), anot tyrinėjimų autoriaus habil. dr. V. Kazakevičiaus, priklausė aukštaičių bendruomenei su ryškiai žemaičių etnoso priemaiša (2; 64). Tai patvirtina prielaida, jog šiame regione sueina teritorinės etninių žemaičių ir aukštaičių ribos.

Lietuvių kalbos tarmės, kurių paplitimas gana tiksliai atspindi genčių ribas valstybės kūrimosi išvakarėse, liudija, kad vakarų aukštaičių ir pietų žemaičių (dūnininkų) tarmių riba eina kaip tik per Tytuvėnus – Šiluvą – Lyduvėnus – Kalnujus (3; 26, 106).

Rytinė administracinės Žemaitijos riba nuo XIV a. pab. (1384, 1387, 1398 m.) paprastai buvo vedama Nevėžiu (4), nes XIII–XIV a. žemaičiai Dubysos – Nevėžio tarpupyje jau galėjo valdyti dalį aukštaičių teritorijos (5).

Taigi prielaida apie tarpinį senųjų šventviečių arealą prie Dubysos yra pagrįsta geografiniu ir kultūriniu požiūriu. Būtent čia (skirtingai nuo toliau į rytus arba į vakarus esančių teritorijų) susiklostė savitos, kelių etninių sričių būdingus elementus integruijančios šventviečių tradicijos.

2. Šventviečių apžvalga

Dubysos vidurupyje ir žemupyje (nuo Tytuvėnų apylinkių iki Seredžiaus) – bemaž 30 įvairių rūsių senųjų šventviečių (2 pav.). Čia net 10 upelių, vadinančių sakraliais (*Šventupis, Alkupis, Perkūnrapis...*) arba antisakraliais (*Velniaravis...*) pavadinimais, 10 šaltinių, siejamų su baltų religijos dievybėmis (*Deivių šulinėliai*), krikšcionii šventaisiais (*Švč. Marijos, šv. Jono šaltiniai*), pasižyminti nepaprastomis vandens savybėmis (3 pav.), 4 alkakalniai (*Alkos kalnas, Perkūnkalnis* su *Mergikalniu, Giltinės kalnas*), 3 akmenys su sinkretinių dievybių (*Dievo ir Velnio* ar *Jėzaus Kristaus, Švč. Marijos „pėdomis“*). Be to, prie Kengių žinomas *Deivių kelias*, prie Dvarviečių – *Šventaragiu* (*Šventarage*) vadinama šventa vietovė (aukštumos kyšulys bei miškas prie Luknės ir Dubysos santakos).

Turėdami omeny, kokios šventviečių tradicijos žinomas

Vakarų Lietuvoje (6; 8–49) ir kiek įvairių rūšių šventviečių mikroregionuose, remdamiesi statistika, galime teigti, kad prie Dubysos vyrauja upeliai sakraliais pavadinimais ir šventi šaltiniai, o kitur Žemaitijoje gausių šventviečių – kalnų ir akmenų – čia vos keletas. Nuo Dubysos vidurupio ir žemupio į vakarus (Kelmės rajono pietinėje ir Raseinių rajono šiaurės rytinėje dalyse) gana reta centrinėje ir vakarų Žemaitijoje paplitusių šventviečių, gausiau aptinkama Vidurio ir Rytų Lietuvai būdingą paminklų, pavyzdžiui, Alkomis vadinančią pelkétą vietovę.

Radviliškio, Kėdainių ir Kauno rajonų vakarinėse dalyse, besiribojančiose su Dubysos vidurupiu ir žemupiu, gausu Šventupių, Alkupių, šventų šaltinių. Čia žinomas ir bene toliausiai į rytus nutolęs – Blandžių (Pernaravos) Alkos kalnas.

Pažymėtina, kad šie duomenys dera su išvadomis apie *alka* (*alku*) vadinančių senųjų šventviečių pobūdžio kitimą Lietuvos teritorijoje rytų – vakarų kryptimi: Vakarų Lietuvos (kuršiai, žemaičiai) būdingi *Alkos kalnai*, Vidurio (aukštaičiai) – *Alkos laukai* paupiuose, *Alkupiai* ir *Alkos balos*, Rytų Lietuvos (lietuviai) – *Alkos laukai* (paupiuose ir paežerėse), *Alko ežerai* bei *Alkos salos* (7; 336–342).

2. 1. Šventieji vandenys

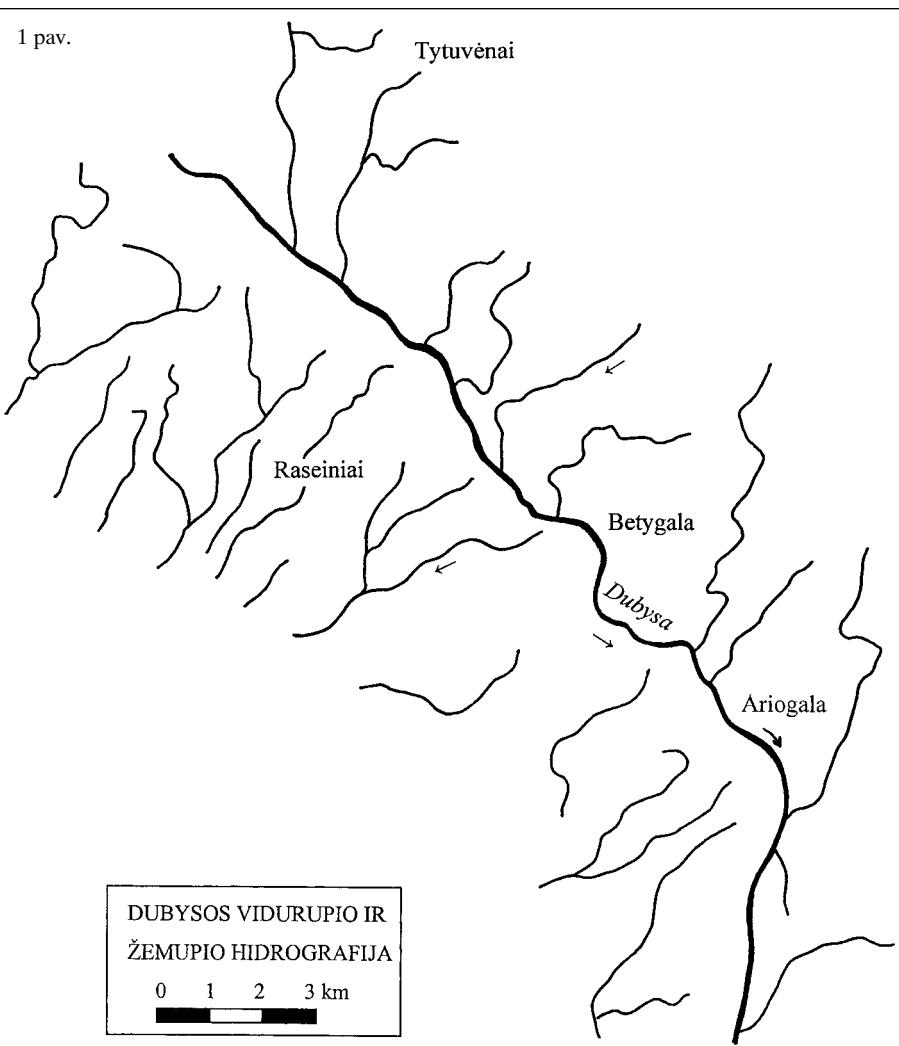
Svarbiausia Dubysos vidurupio ir žemupio šventviečių ypatybė yra jų priklausumas sakralinei vandenų sferai. Sakraliniai ir antisakraliniai pavadinimais vadinančių upelių, taip pat šventų šaltinių gausa šiame regione yra savotiškai išskirtinė, susijusi su tam tikromis gamtinėmis ir kultūrinėmis realijomis. Kelias iš jų aptarsime.

Aukštumos gūbrys Lyduvėnai – Ariogala, besidriekiantis vidutiniškai 3–10 km atstumu nuo Dubysos, formuoja Dubysos, Mituvos ir Jūros baseinų takoskyrą. Todėl iš dešinės į Dubysą neįteka nė vienas didesnis intakas. Upeliai, kurie į Dubysą teka rytų, pietryčių arba šiaurės rytų kryptimi, turi sakralius pavadinimus *Šventupis*, *Alkupis*. Būtent rytų kryptimi tekantių upelių ir šaltinių vanduo, kaip tikima, pasižymi nepaprastomis savybėmis ir yra šventas:

„Senieji žmuonis sakydavo, kad iš vakarų į rytus ka bėga, toks labai svēks esonts vandou” (8).

„Visi vandenai plaukia, pasuka į saulėlydį, o čia atsisuka į saulėtekį. Tai jis yra šventas” (9) (kurs. – autoriaus).

„I saulėtekį” tekančio vandens nepaprastosios savybės aiškinamos tuo, jog saulėtekis išreiškia gyvybinį turinį. Tarkim, sapnuoti tekančią saulę reiškia sužinoti ką nors gimus (10). Todėl, suprantama, ir „šaltinis, kuris teka į rytus, ne į vakarus <...> turi gyvybinių savybių” (11; 28). Apie šventais laikomus į rytus tekančius upelius ir šaltinius žinoma Lietuvoje, Latvijoje (12), kitose Europos šalyse (13; 19).

Pažymėtina, kad Pašilių (Jurbarko r.) Alkaus šaltinis (4 pav.), kurio vanduo upeliu teka į Dubysą pietryčių kryptimi, XX a. jau buvo vertintas prieštarangai: padavimai pasakoja, kad šioje vietoje prasmego bedievio arba kitatikio, žydų vadinamo Jelkaus, namai (14), tačiau žinoma, kad senesnės moterys jo vandeniu dar gydėsi įvairias ligas (15; 9).

Vakarų Lietuvos šventupiams būdinga ir tai, kad jie dažnai teka vietovėmis, kur bent jau II tūkstantmečio pradžioj būta genčių paribij. Kai kurie, atrodo, galėjo skirti ir atskirus valsčius bei žemes (16). Tiksliai duomenų apie Dubysos vidurupio ir žemupio archeologijos paminklus dar nėra, bet atrodo, kad XIII–XIV a. iš rašytinių šaltinių žinomas žemes, tokias kaip Gaižuva, Ariogala, Raseiniai ar Betygala, taip pat Mikliūnų (Kauno r.), Kejėnų, Žemygalos ir Tarosų (Raseinių r.), skyrė šventupiai. Panašią reikšmę galėjo turėti ir Padubysio bei Mosteikių (abu – Kelmės r.) Šventraviai.

Be paminėtų gamtinėjų ir kultūrinėjų realijų, apie šventuosius vandenis Dubysos vidurupyje ir žemupyje yra reikšmingų mitinių duomenų.

2. 1. 1. Mitiniai šventųjų vandenų bruožai

Šventupių sakralumas motyvuojamas savitai. Dažniausiai pasakojama, kad upelyje nuskendo kunigas su Švč. Sakramentu (nuskendo tik kunigas, arba tik Švč. Sakramentas). Tikima, kad tuo įvykiu upelis buvo ir pašventintas:

„Tas Šventupys dėl to vadinos: važiavo kunigs su Švenčiausiu, buvo užšalęs leds. Važiava su Švenčiausiu pas ligonį, ir įkrita tas arkliuks. Jie išūža, ir kunigui tas Švenčiausias

<...> nuplaukė – iš jo įkrita ir nuplaukė. <...>. *Pasišventinā*, saka, ir pavadinė Šventupis” (17) (Kejėnai, Raseinių r.; kurs. – autorius).

„Pasakoja seni žmonės, kad važiavo kunigas pas ligonį su Švenčiausiu Sakramentu ir apvirto, o Šv[enčiausias] Sakramentas įkrito į vandenį; norėjo surast, bet nerado. Po to žmonės eidami pro tą upelį melsdavosi atsklaupę <...>” (18) (Miklūnai, Kauno r.; kurs. – autorius).

Šventupių ir šventežerių pavadinimų kilmė Lietuvoje be- maž visuotinai aiškinama skenduolais (pavyzdžiui, kunigo, panos, jaučio, varpo): aukos turi sakralinį statusą ir reprezentuoja vandenye „paslėptą” šventumą (19; 54).

Su šventaisiais vandenimis Dubysos vidurupyje ir žemupyje dažnai susijęs ir prosenovinis *deivų* vaizdinys. Deivė (deivės) – itin įdomi, daugiaplanė mitinė būtybė. XIX a. pab. – XX a. apie deives buvo žinoma tik kai kuriuose Vakaru, Vidurio ir Rytų Lietuvos regionuose (Raseiniai, Šeduva, Švenčionys). Tos deivybės savo bruožais artimos Laimai (laimėms), vėlėms (20), ypač laumėms. Tautosakoje įsigalėjęs Laumės (laumių) vaizdinys dažnai pakeičia Laimą (laimas), Senelį Dievą, Deivę (deives), Raganą, Dalią, Slogutę (21). Raseinių krašte (taigi ir prie Dubysos) deivų vaizdinys yra ypač populiarus (22), nepamirštasis lig šiol:

„Jos [deivės] baltais būdavo apsirengusios, čia būda- vo su vainikais. Tai klausiau senelio:

– Tai kad jū nieks nematė, kodėl?

– Buvo, vaikeli, buvo, – sakydavo. Senovės žmonės labai dori buvo ir jie galėjo matyt. Dabar jau žmonės ne tokie, tai nemato. <...> Jos išsiskalbdavo tuos žlugtus naktim ir paskui pranykdavo. <...> Tik labai buvo šven- tos <...>” (23).

„Tokia šimtametė senutė sakydavo, kad tos deivės, tai jos geriems žmonėms geros, o blogiems – blogos. Sa- kydavo [tėvui]:

– Pranciškeli, jeigu tu būsi blogas, jom nusidėsi, tai jau tau čia ne gyvenimas.

Tėtė sakydavo:

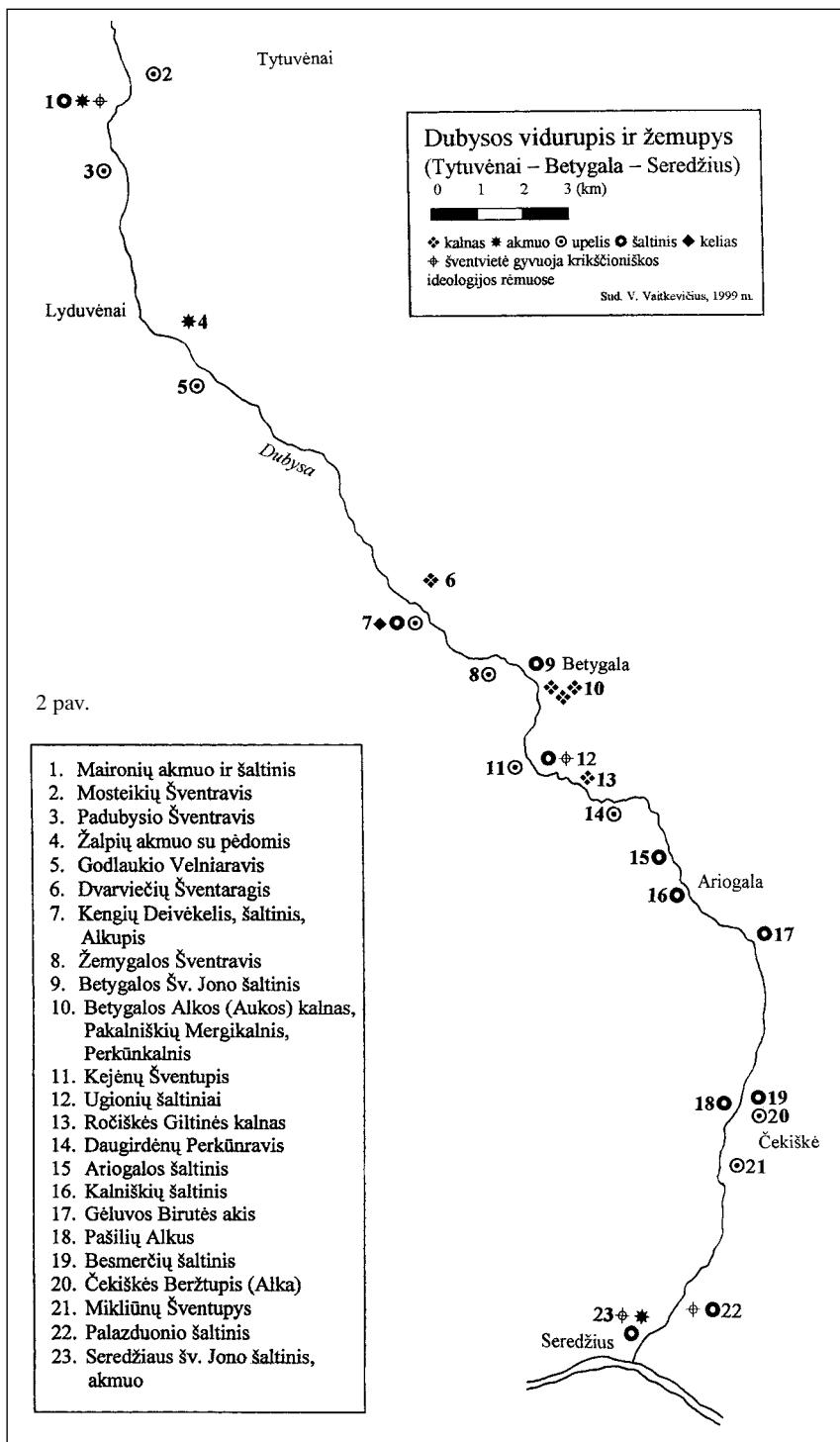
– Aš geras žmogus, pamaldus, niekam blogo nedarau. Nueisiu, padėsiu tuos žlugtus išskalbt, ir gyven- siu” (24).

„Aidava [žmonės pro Lukošiū šulinėli], tai tokios bal- tom skarutėm i juodai apsirengusias dvi priš viens kitą su kultuvėm: „Taukš-taukš-taukš-taukš”.

Tik, saka, mumis pamata, i dingsta. <...> Deivės, sakydava” (25).

Beje, Kengiuose (Raseinių r.) žinomas net *Deivėkelis*, *Deivieskelis* (5 pav.), vedantis prie šaltinio Dubysos lankoje (26).

Taigi *deivės* (*mergos* (27), *marčios* (28; 41) savo pri- gitimi artimos laumėms, kurios, anot A. J. Greimo, neabejotinai yra dieviškos (29; 287), priklauso vandenų sakralumo sferai. Tautosakoje, užrašytoje Lietuvoje XIX

a. pab. – XX a., jos kartu su velniais yra dažniausiai veikėjai. Svarbu pažymeti, kad Raseinių krašte būtent deivės siejamos su šventaisiais vandenimis – šaltiniais, upėmis, akmenimis prie vandens.

Čia ir apskritai „vandenų mitologija“ turi daugiau prosenovinių, kai kur retai aptinkamų arba visai nežinomų bruožų. Tai, visų pirma, – duomenys apie *Laimės (Laumės) juostą*, aptartą A. J. Greimo (29; 218–237), besirémusio M. Davainio-Silvestraičio XIX a. pab. užrašytai sakmių variantais (30). Ariogalos – Veliuonos apylinkėse vaivorykštė lig šiol gana dažnai vadinama Laimės arba Laumės juosta (31), M. Davainio-Silvestraičio užrašytų sakmių siužetus šiandien teprimena etiologinių sakmių fragmentai, o apie vaivorykštės sakralumą – tikėjimai:

„<...> Pasirodė vaivorykštė, – tai jau laimė. Išgelbėti jau žmonės. Saulė pasirodė, kai ten lija kiek naktų, a keturiadasdešimt parų, [ir] potvynis buva. <...> Pamatė, užtat ir praminė „Laimės juosta“ – jau laimė, jau saulė pasirodė, lietus praeina. Tai „Laima[s] juosta“ ir vadinas taip“ (32).

„– Vaivorykštė, – sakydavo, – vaikai, visi katrie geri žmonės, pro tuos dangaus vartus tiesiai į dangų.

Baisiai norėdavom žiūrėti į tą vaivorykštę, labai norėdavom žiūrėti. Tai, būdavo, kada pamatai, ach, „dangaus vartai“, kokia grožybė danguj <...>“ (33).

Atskirai dera pažymeti, kad Dubysos vidurupyje bei žemupyje šventų šaltinių sakralumas yra ypač ryškiai integruotas į krikščioniškos ideologijos lauką. Šaltinių lankymas, apeigos prie jų sudaro ir specifinę (savo prigimtimi – sinkretinę) krikščioniško apeigyno dalį. Minėtų šventviečių sakralumas motyvuojamas Šv. Marijos arba šv. Jono Krikštytojo figūromis, tose vietose pastatyta koplyčių, koplytelių ir kryžių (Maironiai, Kelmės r.; Betygala, Ugioniai, Ariogala – Raseinių r.; Palazduonis, Kauno r.; Seredžius, Jurbarko r.) (6, 7 pav.).

2. 2. Šventieji akmenys ir kalnai

Be šventų upių ir šaltinių, senosioms šventvietėms prie Dubysos atstovauja keli kalnai bei akmenys. Visi trys žinomi šventi akmenys turi įdubimus, laikomus dievybių „pėdomis“: Žalpių (Raseinių r.) akmenyje yra Dievo ir Velnio pėdos (6; 595–597), ant Maironių akmens (Kelmės r.) (8 pav.) yra įdubimas, skirtinguose padavimuose vadinamas Dievo, Jėzaus Kristaus, Šv. Panelės Marijos pėda (6; 477–479), o Seredžiaus (Jurbarko r.) akmenyje būta Dievo Motinos pėdų (6; 628–629). Pėduotieji akmenys susiję su mitinių dievų bei mirusiuų kelionėmis – teikia galimybę judėti aukštyn ir žemyn, pereiti iš vieno pasaulio (būsenos) į kitą (34; 43). Tad svarbu pažymeti, kad du iš paminėtų akmenų yra šventvietėse greta šventujų šaltinių.

Skirtingai negu daugelyje Vakarų Lietuvos rajonų, šventų kalnų Dubysos vidurupyje ir žemupyje žinoma vos keli. Tarp jų – Pakalniškių (Raseinių r.) Mergikalnis ir Perkūnkalnis (9 pav.). Tokios alkakalnių poros Lietuvoje labai re-

tos, plg.: Dievaičukas ir Dievaitytė Jakštuose (Zarasų r.), Velniakalnis ir Bobkalnis Kurkliskiuose (Pasvalio r.), Gaidipilė ir Vištpilė Krikliuose (Šiaulių r.). Spėjama, kad tokį šventviečių kompleksų gyvavimas sietinas su atitinkamomis mitinėmis ir religinėmis realijomis, pavyzdžiu, kelių dievybių garbinimu vienoje šventoje vietovėje, skirtingu vyrų, moterų apeigų pobūdžiu ar panašiai.

Pagrinda manyti, kad Pakalniškių Perkūnkalnio pavadinimu užfiksuotas čia garbinto dievo Perkūno vardas. *Mergimis* lietuvių tautosakoje dažnai vadinamos mitinės figūros, turinčios senųjų dievybių bruožų. Kaip minėta, tai ir vienas iš Raseinių krašte gerai žinomų *deivių* epitetų. Vis dėlto,

↑ 3 pav. Palazduonio (Kauno r.) šventas šaltinis. 1997 m.

↓ 4 pav. Pašilių (Jurbarko r.) Alkaus upelis. 1996 m.

įminti vardą deivės, kuri, kaip spejama, Mergikalnyje buvo garbinama, būtų sunki užduotis. Išspręsti ją galima būtų ne bent mitologiniai tyrinėjimai, kurie parodytu, kuri iš deivų šiame konkrečiame kontekste buvo „poruojama“ su dievu Perkūnu arba tarp moterų vaidino religinį vaidmenį, panašų į tą, kuris teko Perkūnui tarp vyru.

Senųjų šventviečių tyrimams svarbi yra ir prie Dvarviečių (Raseinių r.) Šventaragiu arba Šventarage vadina vietovė. Šis vietovardis paminėtas 1939 m. (35; 43). Matyt tuo metu jis jau buvo primirštas, nes tikslėnė geografinė Šventaragio padėtis nenurodyta. Šventaragis neužfiksuotas ir palyginti išsamiose 1935 m. Betygalos apylinkių Lietuvos žemės vardo anketose.

1998–2000 m., mokytojos M. Navakauskienei pastangomis, Dvarviečių Šventaragis vis dėlto buvo lokalizuotas.

„Mažas buvau, tai seni žmonės sakydavo, kad ten yra šventas miškas, kur žmonės meldési. Iš senų laikų, atseit, žmonės ten važiuodavo melstis.

Toks seniukas sakydavo, kad dūšios žmonių pereina į mėdžius. Jeigu medis „skamba“ [=girgžda], tai, skaito, ta dūšia sako, kad niekam čirvančiaus [=auksinio] nedaviau [išmal-dai]“ (36).

„Aš mažikė tarnavau visą laiką. Šešių metų kaip išėjau į tuos Dvarviečius, tai tep ir girdėjau, šnekédava, kad té yra ta Šventaragė. Šventaragę tą ten vadydava žmonės (bet jau tie seni seni). Té, sakydavo, kad ragus té meta elniai, ar kaip tenai, paprastai. Prie kažkokia miška. <...> Dėl ko jis „šventas“, žinot, kai vaiks, nepasiteiravau aš visai <...>.

[Neš]davos vyrai, aš kaip atsimenu, kaip per dūmus, ragus. Té šokiai būdava kažko[kie]. Kai vaiks, tai aš neidavau té į tus. Ten apsirėdydava moterys kažikaip panos. Vyrai – ragus užsidėdava. Ką jie ten darydava... Aš labai norėda-

↗ 5 pav. Kengių (Raseinių r.) Deivių kelias. 1996 m.

↖ 6 pav. Ugionių (Raseinių r.) koplyčia, pastatytą ant vieno iš šventų šaltinių. (Ugionių vandens šventvietė). 1994 m.

↙ 7 pav. Ugionių (Raseinių r.) koplyčios viduje Sekminės ryta. 1994 m. (Grotelėmis, virš kurių – Šv. Marijos statula, aptvertas šaltinio šulinėlio dangtis; altoriuje yra stebuklingas Dievo Motinos paveikslas, kuris 1657 m. esą rastas Ugionių šaltinyje.)

vau, ale žinot, vaiks, kai tarnaudavau, mani nieks neišleis-dava pasižiūrėt <...>.

Ten pasirėdydava taip, moterys užsidėdava tokias baltas kaukes, kai atsimenu. Vyrai – ragus. Jaunuomenė būdava, jauni žmonės. Tę švēsdava kažkokią šventę <...>. Per tiek metų sunku atsiminti labai” (37).

Ankstyvos vaikystės prisiminimai apie Šventaragę yra įdomūs, tačiau ne visiškai aiškūs. Iš jų atrodytų, kad vietos jaunimas ketvirtajame dešimtmetyje Šventaragėje rinkdavėsi švēsti kažkokios šventės ar rengdavęs ten vaidinimus. Tačiau iš apylinkės senesniųjų žmonių apie tai neužfiksuota né menkiausios užuominos. (Beje, niekas nebuvvo girdėjęs ir paties Šventaragio).

Svarbiausia čia tai, jog Betygalos apylinkėse, prie Dubysos, yra Šventaragiu vadinama šventa vietovė, kuriai pri-skiriamas kelių kilometrų ilgio aukštumos kyšulys bei miškas Luknės ir Dubysos santakos rajone. Kitapus upės, Dubysos dešiniojo kranto aukštumose prie Kengių, padavimai mini „pono supiltą kalną” (38): čia XIII–XIV a. stovėjo medinė pilis.

2. 3. Pastabos apie šventviečių chronologiją

Senosios šventvietės yra pirmiausia dvasinės kultūros raiška, todėl jų sakralumą sunku chronologiškai apibrėžti. Lig šiol nėra nuodugniau tirta ir kaip šventviečių tradicijos formavosi, kokia jų seką ar kaita. Beveik nesant kitų datuojančių duomenų, geografinė bei kultūrinė šventviečių aplinka atlieka svarbaus chronologinio rodiklio vaidmenį. Ateityje nuoseklus ir kompleksinis mikroregionų tyrimas suteiks tikslesnių duomenų šventvietėms datuoti.

Daugelis aptartų šventviečių Dubysos vidurupyje bei žemupyje yra prie kitų rūsių archeologijos paminklų (pavyzdžiui, gyvenviečių, laidojimo vietų), priklauso prieistorinių (dažniausiai II tūkstantmečio pradžios) paminklų kompleksams ir turi juose šventos ir/arba kulto vietas statusą. Betygalos Alkos ir Ročiškės Giltinės kalnai, Ugionių, Gėluvos, Pašilių, Palazduonio ir Seredžiaus šaltiniai yra netoli gerai įtvirtintų XIII–XIV a. piliakalnių. Vieta Kejėnuose, kur Lokupis imamas vadinti Šventupiu – prie III–IV a. pilkapyno ir XI–XVII a. plokštinio kapinyno. Maironių šventvietės pėdėje būta II–III a. pilkapių ir XV–XVII a. kapinyno.

Remiantis tuo, pagrižta manyti, kad senosios šventvietės prie Dubysos yra ikikrikščioniškojo laikotarpio paminklai. Vėliau šis paveldas kito, igavo sinkretinių bruožų (Maironių, Ugionių šventvietės) arba nyko ir prarado mitinę, religinę reikšmę (Pakalniškių šventvietė).

3. Religinis centras Dubysos vidurupyje

XV a. antrojoje pusėje J. Dlugošas, rašydamas apie 1413 m. didžiųjų kunigaikščių Jogailos ir Vytauto kelionę į Žemaitiją krikšto tikslais, pastebi: 1) Jogaila, kildamas Dubysa aukštyn, atplaukė į Žemaitiją ir sušaukęs visus Žemaitijos žmones, išaiškino jiems krikščionybės tiesas; po to jis grio-

vė aukurus ir kirto šventasias girias; 2) Jogaila nubyko prie „šventos ir amžinos” ugnies, kurią žyniai kurstė už Nevėžio upės, aukščiausios kalvos viršūnėje; bokštą, kuriame kūrenosi ugnis, jis padegė, o ugnį užgesino (39; 580).

Reikia pridurti, kad pagrindiniai Žemaitijos christianizacijos darbai buvo nuveikti 1416–1417 m. (40; 45). 1413 m. Žemaitijos krikštas tebuvo epizodinė akcija. Jos metu Jogaila su Vytautu užtruko vos kelias dienas (41; 348), per kurias suspėjo „išgriauti aukurus”, „iškirsti šventasias girias” prie Dubysos bei sunaikinti šventykłą prie Nevėžio.

↑ 8 pav. Akmuo su pėdomis Maironių (Kelmės r.) kaimo kopyčios grindyse. 1994 m.

↓ 9 pav. Pakalniškių (Raseinių r.) Mergakalnis (kairėje) ir Perkūnkalnis (dešinėje). 1994 m.

Vaitkevičiaus nuotraukos.

1387 m. krikšto metu Jogaila išgriovė šventyklą būsimos Vilniaus Arkikatedros vietoje. 1413 m. Žemaitijos krikšto akcijos metu Jogaila, matyt, taip pat sunaikino du svarbius religinius centrus. Vienas jų buvo „už Nevežio upęs” ir sietinas su Romainių apylinkėmis (Kauno r.). Petro Dusburgiečio teigimu, kryžiuočiai čia dar 1294–1300 m. čia sudegino šventu laikomą *Romene* kaimą (39; 339, 350). 1398 m. Salyne sutartyje minimas Šventasis miškas, buvęs prie Nemuno ir Nevežio santakos (42; 127).

Antrasis centras buvo pasiekta „kylant Dubysa aukštyn, atplaukus į Žemaitiją”. Kokia tai vietovė, XIX–XX a. pr. istoriografai (J. Voigtas, T. Narbutas, A. L. Jucevičius, M. Valančius, M. Balinskis, K. Gukovskis, J. Basanavičius) sprendė įvairiai (43). Religinio centro ieškota Dubysos vidurupyje, Ugioniuose arba Betygaloje, tačiau jis klaudingai buvo siejamas su rašytiniuose šaltiniuose minima Aukaimo vietove ar Romuvos religiniu centru (44). Atskirai paminėtinės vysk. M. Valančiaus bandymas jį sieti su Betygalos Alkos arba Aukos kalnu (45; 46). Taip darydamas, M. Valančius galbūt rēmési ir vietas istoriniais padavimais, nes Betygalos apylinkėse apie 1820–1830 m. jis yra buvojės (tuo metu Milašaičiuose kunigavo ir kurį laiką Betygalos bažnyčios administratoriumi buvo jo dėdė Motiejus Valančius – 46; 11). Netiesiogiai šią prielaidą patvirtina faktas, kad apie Betygalos Auką kalną vysk. M. Valančius pateikė originalių duomenų („yra aukštas kalnas, viršum paskiau apipiltu, iš šalies tvirtos žemės apkastas giliu grioviu” – 45; 46).

1413 m. sunaikintos šventvietės buvo palyginti netoli viena nuo kitos, etninės bei administraciniės Žemaitijos rytiame pakraštyje, todėl vargu ar galėjo būti aukščiausio rancho žemaičių religinių centrų. Plg.: Romuva buvo prūsų žemų viduryje (in medio – 39; 333–334, 344–345). Galima įtarti, jog šios šventvietės buvo ne tiek žemaičių, kiek centrinės, didžiojo kunigaikščio, valdžios, kuria 1413 m. Jogaila su Vytautu, siekdami grynaipolitinių tikslų (47), matyt, ir pasinaudojo, minėtus religinius centrus sunaikindami be žymesnio žemaičių pasipriešinimo. (Tačiau, – kodėl šios valdžios Jogaila nerealizavo per 1387 m. krikštą? Neatsakyta ir į klaušimą, kodėl 1387-ųjų krikštas, žodžiais nukreiptas į visas etninės Lietuvos teritoriją (41; 289), vakarinės jos dalies apskritai nepaliėtė; spėjama, kad tai galėjo būti tam tikras diplomatinis Jogailos viražas (48; 34).)

Taigi mintis ieškoti religinio centro prie Dubysos – istoriškai pagrįsta. Betygalos apylinkėse abipus Dubysos gausu įvairių senųjų šventviečių (Pakalniškių alkakalniai, Betygalos Alkos kalnas, Žemygalos Šventravis, Dvarviečių Šventaragis, Kengių Deivėkelis, Alkupis ir Alkos laukas, į pietvakarius nuo jų įsikūręs Perkūniškio kaimas prie to paties pavadinimo miško). Apie jas esama įvairaus pobūdžio istorinių, mitinių, religinių duomenų: pasakojama, kad kažkur apie Perkūniškį būta dievo Perkūno šventyklos (49); Kengių Deivėkeliu vaikščiodavusios deivės (6; 568–569); Pakalniškių apylinkėse būta „žynių” (6; 592) ir t. t. Vis dėlto į minėto centro lokalizacijos klausimą galutinio atsakymo, manome, dar nerasta (50).

4. Išvados

Dubysos vidurupyje ir žemupyje žinomas senosios šventvietės reprezentuoja savitas Vakarų ir Vidurio Lietuvai būdingus elementus integruojančias tradicijas.

Ryškiausias šventviečių prie Dubysos bruožas yra jų priklausymas sakralinei vandenų sferai. Su šia išvada koreliuoją faktas, jog Raseinių krašte lig šiol žinomas ir prosenovinis *deivų* vaizdinys.

Dubysos vidurupyje ir žemupyje XIII–XIV a. šventviečių tradicijos jau buvo susiformavusios. Vėliau jos sunyko arba kito ir īgijo sinkretinių bruožų.

XIX a. istoriografų išsakyta nuomonė, jog vienas iš 1413 m. Žemaitijos krikšto metu sunaikintų religinių centrų buvo Dubysos vidurupyje, turi istorinį pagrindą, todėl šio religinio centro pagrįstai buvo ieškoma Betygalos apylinkėse.

NUORODOS:

- Ivinskis Z. Lietuvos kraštas ir žmonės // Rinktiniai raštai. – Roma, 1986. – T. 2. (Turistinių Dubysos apybraižų žinoma kur kas daugiau, plg. Telksnytė M., Račkaitis V. Dubysa. – Vilnius, 1983).
- Kazakevičius V. Aukštaičių kapinynas žemaičių etnokultūrinėje periferijoje // Lietuvos archeologija. Skiriama M. Michelberto 60-mečio jubiliejui. – Vilnius, 1999. – T. 18.
- Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos dialektologija. – Vilnius, 1994.
- Almonaitis V. Žemaitijos politinė padėtis 1380–1410 metais. – Kaunas, 1998. – P. 41; plg. Salys A. Die žemaitischen Mundarten. Geschichte des žemaitischen Sprachgebiets. Teil 1. – Kaunas, 1930. – P. 83. (Atspausta iš: Tauta ir žodis. – Kaunas, 1930, t. 6); Baranauskas A. Lietuvos valstybės ištakos. – Vilnius, 2000. – P. 128–131.
- Almonaitis V. Žemaitijos politinė padėtis... p. 41; plg. Nikžentaitis A. Nuo Daumanto iki Gedimino. Ikkrikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai // Acta Historica Universitatis Klipendensis. – Klaipėda, 1996, t. 5. – P. 61.
- Vaitkevičius V. Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija. – Vilnius, 1998.
- Vaitkevičius V. Alkas: lietuviškas paminklų kontekstas // Lietuvos archeologija. Skiriama P. Kulikauskui 85-mečio jubiliejui. – Vilnius, 1998, T. 15.
- Lietuvių tautosakos rankraštynas (toliau – LTR) 6414(260).
- LTR 6611(159).
- Latviešu tautas ticejumi. Sakr. un sakart. P. Šmits. – Riga, 1940, t. 3, nr. 26504.
- Liaudenskytė-Chaladauskienė A. Šventosios kuršininkų tauvosaka // Etnologiniai ir folkloriniai tyrinėjimai. Ekspedicijų medžiaga ir patirtis [1994]. – Vilnius, 1997.
- Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas. Izlase. Sastādītāja A. Ancelāne. – Riga, 1991, p. 314; Urtans J. Latvijas senas svētnicas. – Riga, 1993. – P. 104–105.
- Nick M. Die Bedeutung des Wassers im Kult und Leben der Alten. – Leipzig, 1921.
- Plg. LTR 6611(55, 58, 59).
- Audrovaikis J. Nieuomet neužšalantis ežeras // Lietuvos ūkininkas. – 1936 10 08.
- Šimėnas V. Die Wildnis und baltische Stämmegrenzen // Archaeologia Baltica. – Vilnius, 1995, t. 1, p. 150; Vaitkevičius V. Senosios Lietuvos šventvietės... – P. 17; Žulkus V. Mirusiuju pasaulis baltų pasaulėžiūroje (archeologijos duomenimis) // Žemaičių praeitis. – Vilnius, 1993, kn. 2. – P. 30.

17. Pasakojo Bronius Reifonas, 79 m. amžiaus iš Verėduvaitės k., Raseinių r. Užrašė V. Vaitkevičius 1994 m.
18. Lietuvos žemės vardyno anketa: Kilavos k., Čekiškės vls. Užpildė M. Muleskaitė, 1937 m.
19. Vaitkevičienė D. Susitikimas su vandenimis: sakralinės sutarties požymiai // *Lituanistica*. – 1996, Nr. 4.
20. Lietuvninkų sakmėse vėlės neretai vadinamos deivėmis (žr. Basanavičius J. Iš gyvenimo lietuviškų vėlių bei velniių. – Kaunas, 1928. – P. 60 (nr. 1), 78 (nr. 12), 122 (nr. 2, 3), 151 (nr. 33).
21. Kerbelytė B. Morė – Deivė – Laumė // *Lietuvninkų žodis*. – Kaunas, 1995. – P. 419–420; Vėlius N. Mitinės lietuvių sakmų būtybės. – Vilnius, 1977. – P. 83–111.
22. Kerbelytė B. Morė – Deivė – Laumė... p. 420–421; plg. žr. Kenšminienė A. Tautosaka Antano Juškos žodyne // *Tautosakos darbai*. – Vilnius, 1998, t. 8. – P. 196.
23. LTR 6266(8).
24. LTR 6611(276).
25. LTR 6611(106,108).
26. LTR 6611(79,81); Vaitkevičius V. Senosios Lietuvos šventvietės... P. 568–569.
27. Plg. LTR 6582(123–127); Vilniaus universiteto bibliotekos Ranakraščių skyrius (toliau – VUB), f213–211, p. 8–10.
28. Plg. Kerbelytė B. Morė – Deivė – Laumė... // *Lietuvninkų žodis*. – Kaunas, 1995.
29. Greimas A. J. Tautos atminties beieškant. Apie dievus ir žmones. – Vilnius–Chicago, 1990. – P. 287.
30. Plg. Pasakos. Sakmės. Oracijos. Surinko M. Davainis-Silvestraitis. – Vilnius, 1973. – P. 205–208. Pastaruoju metu dėl jų autentiškumo kilo mažai pagrįstų abejonių (Būgiénė L. Mitinis vandens iprasminimas lietuvių sakmėse, padavimuose ir tikėjimuose // *Tautosakos darbai*. – 1999, t. 11. – P. 32–34), nes minėtų sakmų siužetai ir tautosakininko M. Davainio–Silvestraičio reputacija tokiai abejonių nesukelia, žr.: Kerbelytė B. Mečislovas Davainis–Silvestraitis tautosakininkas // Pasakos. Sakmės. Oracijos. Surinko M. Davainis–Silvestraitis. – Vilnius, 1973. – P. 13–21; plg. Kerbelytė B. Lietuvių liaudies padavimai. – Vilnius, 1970. – P. 20.
31. Straipsnio autorius 1996 m. duomenys; plg. Rokaitė B. Vaivorykštės pavadinimai lietuvių kalbos tarinėse // *Lietuvos TSR Mokslo akademijos darbai*, ser. A. – 1963, t. 2, p. 275–279.
32. LTR 6611(141).
33. LTR 6611(174).
34. Vaitkevičius V. Akmenys su pėdomis Lietuvoje // *Lituanistica*. – 1997, Nr. 2.
35. Sakalas J. Betygalos piliakalnių paslaptybės // *Sekmadienis*. – 1939 05 14 (Nr. 20).
36. Pasakojo Jonas Dangutis, 80 m. amž., gyvenantis Baraičių k., Raseinių seniūn. Užrašė M. Navakauskiene, 1998 m. *Str. autorius pastaba*: 2000 m. duomenis apie J. Dangutį šio straipsnio autorius siek tiek patikslino. Nustatytą, kad pateikėjas mirė 1998 m. – matyt, greitai po to, kai M. Navakauskienei suteikė žinių apie Šventaragį. Anot pateikėjo brolio, gyvenančio Ginčaičiuose, Raseinių seniūn., J. Dangutis apie Dubysos – Luknės santakos apylinkes (Kybartėlius, Spandotus, Švelnus, Dvarviečius) galėjęs pasakoti, nes jaunystėje ten viename iš palivarkų buvo tarnavęs.
37. Pasakojo Genovaitė Lukauskiene, 67 m. amž., kilusi iš Burbiškio k., Betygalos seniūn., gyvenanti Betygaloje, Vytauto g. Nr. 14. Išr. ir šfr. V. Vaitkevičius, 2000.
38. Pasakojo Algimantas Pocius, 65 m. amž., gyvenantis Kybartėlių k., Betygalos seniūn. Užr. D. ir V. Vaitkevičiai, 2000.
39. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Nuo seniausių laikų iki XV a. pabaigos / Sudarė N. Vėlius. – Vilnius, 1996, t. 1. – P. 580.
40. Andziulytė–Rugininė M. Žemaičių christianizacijos pradžia. – Kaunas, 1937.
41. Ivinskis Z. Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties. – Vilnius, 1991. – 2-as fotografiotinis leidimas.
42. Mannhardt W. Letto-preussische Götterlehre. – Riga, 1936.
43. Basanavičius J. Apie senovės Lietuvos pilis // *Rinktiniai raštai / Paruošė D. Krištopaitė*. – Vilnius, 1970. – P. 88–89; Jucevičius A. L. Žemaičių žemės prisiminimai // *Raštai / Vertė D. Urbas*. – Vilnius, 1959. – P. 397; Valančius M. Žemaičių vyskupystė // *Raštai*. – Vilnius, 1972, t. 2. – P. 46; Гуковский уезд // Памятная книжка Ковенской губернии на 1891 год. – Kovno, 1891. – № 22; plg. Voigt J. Geschichte Preussens von den ältesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des deutschen Ordens. – Königsberg, 1830, Bd. 4. – P. 94–96.
44. Aukaimio pilis lokalizuojama Tauragės krašte, Batakiuose arba Lomių apylinkėse (Nikžentaitis A. Nuo Daumanto iki Gedimino... p. 63–65). Duomenų apie tai, jog Romuvos religinis centras iš Nadruvos Prūsijoje būtų buvęs perkeltas į Lietuvą, nėra.
45. Valančius M. Žemaičių vyskupystė // *Raštai*. – Vilnius, 1972. – T. 2.
46. Zaborskaite V. Maironis. – Vilnius, 1987.
47. Ivinskis Z. Lietuvos istorija... p. 348–350; Nikžentaitis A. Žemaitija XIII–XV a. pirmojoje pusėje // Žemaitijos istorija. – Vilnius, 1997. – P. 102.
48. Almonaitis V. Lietuvos krikštas ir Žemaitija // *Lituanistica*. – 1996, Nr. 2, p. 34.
49. LTR 1589(7h).
50. Atrodo, perspektyviausia šio centro būtų ieškoti ne Ugioniuose ar Betygaloje, o Dvarviečių Šventaragio apylinkėse. (Šią priešlaidą straipsnio autorius tikisi plačiau pagrįsti kita proga).

Ancient sacred places by the Dubysa (in search of contexts)

Vykintas VAITKEVIČIUS

The article provides the analysis regarding geographical, historical and mythological data on ancient (pre-christian) sacred places in the middle and lower reaches of the river Dubysa. Nearly 30 sacred places known in this region possess features characteristic of the monuments of both Central and Western Lithuania. The most significant peculiarity of the sacred places by the Dubysa is the belonging of them to be sacred domain of the waters.

In the region under discussion the tradition of sacred places had already been formed by the 13th–14th centuries. In later period they underwent changes and either acquired syncretic features or disappeared.

Up until the early 15th century an important religious centre existed in the middle reaches of the Dubysa. It was demolished during the baptizing event of Žemaitija in 1413. With respect to nineteenth – century istoriography the opinion is held that the religious centre operated in the surroundings of Betygala. It is based on historical grounds.

Baublio muziejus

Nastazija KERŠYTĖ

Straipsnio objektas – Baublio muziejaus istorija. Tikslas – ižvelgti šio muziejaus sumanymo esmę, apibūdinti jo organizavimą, nustatyti reikšmę Lietuvos kultūrai. Metodas – analitinis, lyginamasis. Išvados: Baublio muziejus – XIX a. pradžios žemaičių lituanistinio patriotinio sajūdžio centrinės figūros, bajoro Dionizo Poškos, pasak Simono Daukanto, eruditio, teisinko, istoriosofinių, literatūrinių orientacijų, modus vivendi sintezės kūrinys. Baublio muziejus – lietuvių kultūros, išlydžiųsios kitų išleistujų kultūrų apraiškas, atitinkasios jos kodą, pirmoji muziejinė apraška.

Baublio atvaizdas, kaip lituanistikos emblema, puošė daugelio lituanistikos leidinių viršeliais, tekstus (tarkim, Zigmuno Zinkevičiaus „Lietuvių kalbą XVIII–XIX a.”, Adolfo Šapokos „Lietuvos istoriją“). Baublį aprašinėjo šimtai autorių, bet jo buvęs vaizdas iki šiol nėra aiškus. Baublys vis dar nepažintas.

Muziejus ar altana?

1812 metų kovo mėnesį buvo nukirstas gal tūkstantmetis ažuolas Baublys, augęs D. Poškos Bardžių dvaro žemėje netoli dvaro rūmų Vyšnių kalne, kurio pakalnėje vešėjo keilių šimtų ažuolų giraitė. D. Poška siejo jį su pagonių mitologija, papročiais: su bičių dievačio Bubilo ir dievo Perkūno kultais. Nukirsdamas sakralinį ažuolą, jis norėjo suteikti jam tarsi naują gyvenimą, nes Baublio vos nesudegino vaikai, kuo met, uždegę šiaudus, baidė iš uolų, iškastų po jo šaknimis, lapes. Daugelis ažuolo šakų buvo nudžiūvusios, ant kitų te likę reti maži lapeliai.

Baublio kirtimas – didelis ikykis Bardžių dvaro apylinkėje. Jį krito dešimt vyrių, keturiaskesimt jų ritino tris kamieno dalis į dvarą. D. Poška su atvykusių Žemaitijos vyskupu Juozapu Giedraičiu, bandydami nustatyti Baublio amžių, skaičiavo jo kamieno rieves. Vidurinioji kamieno dalis buvo atiduota vyskupui, kuris po metų ją išsivežė tam reikalui padirbtu vežimų į savo dvarą Novočebėje, netoli Babtų, kur ketino, anot D. Poškos, pastatyti altaną. Bet jos nepastatė. Dėl to D. Poška po dešimties metų apgailestavo ir svajojo, kad kas paimitų iš vyskupo Baublio dalį, jei dar nesupuvus, nuplukdytų į Peterburgą ir pastatytų ten altaną. Tokias jo fantazijas kurstė baltams, slavams, graikams švento ažuolo archetipiškumas, Baublio muziejaus populiarumas.

Išskobtą apatinę ažuolo kamieno dalį, iškirtus joje duris, du langelius, D. Poška pastatė savo dvaro sode, netoli rūmų, po žaliaivusi ažuolu, uždengę lentelių stogeliu. Viduje įrengė muziejinę ekspoziciją. Po dylikos metų šalia Baub-

lio jis pastatė kitą išskobtą ažuolo kamieną su iškirstomis durimis. Jame laikė kai kurias savo muziejines vertėbes. Vadinė jį Baublio broliu. O abu statinius – altanomis.

Altanos tais laikais daugelyje kraštų buvo populiarūs sodų, parkų statiniai, skirti poilsiui, meditacijai, romantiškiems susitikimams. Europoje nuo viduramžių jos buvo Antikos šventovių stilium (1, 177), imitavo kupolinių rotundų formas. Nuo Renesanso epochos tokios formos buvo suteikiamos ir studijolams, viloms muziejams, mauzoliejams. XVIII a. pab. Pulavuose (Lenkijoje) kunigaikštienės Izabelės Czartoryskos muziejus, skirtas Lenkijos praeicių aukštinti, buvo kelis kartus mažesnė Sibilės Tiburietės šventyklos Tivolyje (roménų kupolinių rotundos su kolonomis) kopija. XVIII–XIX a. sandūroje romantiniai sodai, parkai su altanomis taip pat imitavo Antikos sodų, šventų gojų stilų (2; 40, 41, 568).

Altana nuo muziejaus skyrėsi tuo, kad buvo be sušventintų daiktų, relikvijų. Renesanso epochos studijoluose muziejinės reikšmės daiktai buvo kaip dekoro detalės, kūrybinės žaismės aplinka. Tuo jie buvo panašūs į altanas. Baublio muziejaus statiniai nebuvo altanos. Toks pavadinimas buvo rokokinės žaismės, klasicizmo etikos, D. Poškos perdėto kuklumo padarinys.

Kai kurie rašytojai apie Baublį, remdamiesi faktu, jog D. Poška į savo rašytą lietuvių kalbos žodyną neiraše žodžio *muziejus*, nepagrįstai menkino jį kaip muziejų, abejojo D. Poškos žiniomis apie muziejinkystę. Ne tik D. Poška, bet ir visi kiti XVII–XIX amžių lietuvių kalbos žodynų sudarėtojai tokio žodžio neminėjo, nes jis buvo tarptautinis, liaudyje nepaplites. Žodis *muziejus* buvo įrašytas S. B. Lindės (3; 168) bei Grzegorzo Piramowicziaus senienų (4; 243) žodynose. Juose muziejus apibūdinamas taip: mokslo, intelektualinės žaismės vieta, kabinetas, vertingų daiktų rinkinys. D. Poškai minėti žodynai buvo žinomi, parankiniai, bet jis vartojo tuomet populiarų muziejaus sinonimą *kabinetas*.

Poškai buvo žinomi Lietuvos dvarų, kolekcininkų, mokslo įstaigų bei užsienio muziejai, jis bendravo su „mokytais žemaičiais“, Žemaitijos dvarininkais, iš kurių rinkinių, privačių muziejų igijo muziejinės vertės daiktų, pats atidavė ar ketino atiduoti įvairiems kabinetams Lietuvoje bei svetur kai kuriuos savo rinklus krašto istorijos, gamtos istorijos daiktus. Gardino, Kremenečo gimnazijų kabinetams jis atidavė iš Papilio kalno šlaito prie Ventos rastas šešiasdešimt fosilių, 1823 metais padovanojo Kražių gimnazijos bibliotekai kokoso riešutą ir XV amžiuje išleistą lotynišką visuotinę istoriją, jai testamentu skyrė ir savo ginklų, monetų, medalių rinkinius, įvertintus 300 sidabro rublių (5; 42, 114), norėjo

daļi savo rinktų, iškastų Žemaitijoje senienų atiduoti grafo Nikolajaus Rumiancevo muziejui (pasak D. Poškos – kabinetui) Peterburge. Vilniaus universiteto profesorius Janas Lobočka išsivežė dvi dėžes D. Poškos senienų, kad pasiūstų N. Rumiancevui, tačiau pastarajam 1826 metais mirus, jos liko neišsiuštos. D. Poška savo testamente įpareigojo I. Lobočką jas atiduoti Vilniaus universitetui (6, 467; 5, 113).

D. Poškos kolekcionavimo paskatos

D. Poškos negalima vadinti kolekcionieriumi diletantu. Jo pagrindinė kolekcionavimo paskata ir objektas buvo Lietuvos praeities tyrimas, žemaičių krašto senienų, gamtos istorijos reliktų kolekcionavimas. D. Poška laikomas pirmuoju Lietuvos archeologu. Muziejinės vertės daiktų kaupimas jam buvo tarsi nuoseklį tyrinėjimų išdava. Jis ieškojo daiktų sąryšio su jų pirmine aplinka. Retenybių kabinetų sudarytojai mažai rūpinosi rinktų daiktų tyrinėjimu ir atributavimu. D. Poška „akmens ginklus”, kirvukus, kurių keletą turėjo, hipotetiškai apibūdino kaip lietuvių pagonių kunigų valdžios ženklus, duodamus ir žemesniems kunigams, siunčiant juos į žmones, kad perduotų „kirvikietų” įsakymus (7; 499). D. Poškos amžininkas kolekcionierius Vilniaus kanauninkas Grozmanis akmens kirvukus vertino kaip retenybes, manė, jog i juos galima įsodinti liktarnos žvakes (8; 9).

D. Poška neišvengė retenybių kulto įtakos: turėjo tuo metu muziejuose, dvaruose populiarų kokoso riešutą, tiketiną, ir kitų daiktų. Jų kaip kolekcionierių formavo to meto istoriosofinės, politinės pažiūros, literatūriniai pomégiai, bajorių gyvenimo ir elgesio normų laikymasis. Jis vertino bajorystės ženklus, liudijimus, saugojo 1420 metais sudarytą Lietuvos bajorų sąrašą, savo giminės herbą, kuris buvo išraižytas kartu su D. Poškos monograma, sentenciomis, LDK Vyčiu, Žemaitijos kunigaikštystės Lokiu kvadratinėje juodo akmens plokštėje (9; 59, 60).

D. Poška jautėsi esąs švietimo epochos žmogus. Jam buvo artimos Voltero idėjos, naujujų laikų pažinimo sistemos bei mokymai, savo tautinio tapatumo (gente lituanus ir natione lituanus, o ne gente lituanus ir natione polonus) suvokimas. Be sajungos su Lenkija Lietuvos ateities, likimo jis neįsivaizdavo, tačiau laikėsi aiškios nuostatos dėl tautos etninės sąmonės, kultūros autonomijos. D. Poškai priimtinas valstybės modelis buvo paremtas istorinės praeities realijomis: nuo XVI a. Lietuvos ir Lenkijos valstybėje buvusia bajorijos demokratija, jos elekciinių seimų rinkta karaliaus valdžia. Jis pritarė ir konstitucinės valstybės idėjai: prisiekė 1791 metų gegužės 3 dienos konstitucijai, išsirašė į Raseinių mietiečius (bet šio žingsnio 1795 m. sausio 28 d. atsižadėjo), su Raseinių seimeliu reiškė padéką Jekaterinai I už „išgelbėjimą nuo praėjusios revoliucijos“ (Prancūzijoje – N.K.) nešamų nelaimių (5; 63). Už Lenkijai suteiktą autonomiją jis garbino rusų carą Aleksandrą I, kuris jam buvo „apšvesto“ monarcho idealas. D. Poška į pasaulį žvelgė švietėjo racionalisto akimis, tikėjo pažinimų, Monteskje teigtu gyvenimo procesų priežastingumu. Istorijos pažinimą D. Poška grindė Herodoto teiginiais apie praeinamumą, istorinį objektyvumą.

Jo estetinės pažiūros buvo paremtos klasikinės estetikos posulatais, esą literatūrą skaityti malonu ir naudinga. D. Poškos kūrybai įtakos turėjo Renesanso, Šviečiamosios epochos lenkų ir Antikos poetai. Kolekcionavimas ir Baublio muziejaus sudarymas buvo D. Poškos asmens saviraiška, įkūnijo jo sieki, kad „.../... kiekvienas žmogus pagal išgales turi pareigą būti kuo nors savo tévynei ir visuomenei naudingas“ (6; 271). Tokia nuostata vadovavosi, gyveno, veikė po Tado Kosciuškos sukilio, paskutinio Lietuvos – Lenkijos valstybės padalijimo visa lietuvių, lenkų šviesuomenę.

Baublio muziejus – „kaimo šventovė“, kraštotoyros muziejaus pirmtakas

M. Brenšteinas teigė, jog Baublys – tai žemaičių Sibilės šventykla ir retenybių kabinetas. Jame buvo mediniai baldai: apvalus mažas stalelis, suolas palei sieną, palubėje lentynos, nuo grindų iki lubų stelažas („galerija“, pasak M. Brenšteino (9; 58) – kabinetams, studijolams, meno ir retenybių kolekcijų saugyklos (Kunst und Wunderkammer) būdinga ekspozicimo įranga. Ekspozicija Baublyje buvo tradicinė: biblioteka, rankraštynas (archyvas), muziejinės vertybės. Dviejų šimtų knygų bibliotekėlė buvo sudėta palubėje lentynose, kur stovėjo ir Aleksandro I gipsinis biustas, jo tévo Pavlo I portretas. Ant sienų kabojo daug, bet, matyt, mažo formato litografijų. Tai sudarė savotišką istorinių asmenybių, Antikos dievų panteoną. Keliuose paveiksluose buvo Antikos dievų gyvenimo kompozicijos, 23 portretai vaizdavo lenkų karalius, pradedant Lokietka ir baigiant S. Augustu Poniatovskiu, Jungtinių Amerikos Valstijų prezidento J. Vašingtono, rusų karvedžio M. Kutuzovo, Prūsijos karaliaus Fridriko Didžiojo portretai, 10 Lietuvos, Lenkijos istorinių asmenybių, kariūnų portretų, tarp jų ir 1614 metais Kražiuose įkurtos jézuitų kolegijos fundatoriaus J. K. Chodkevičiaus bei Tado Kosciuškos, 26 Antikos, lenkų literatų, filosofų, istorikų, mokslinkų, turėjusių įtakos D. Poškos istoriosofinėms, literatūrinėms orientacijoms, portretai (tarp jų – J. Kochanowskio, M. K. Sarbievijaus, M. Koperniko, J. Kalvino), du Paryžiaus dailininkų Jekaterinai II dedikuoti alegoriniai paveikslai, vaizdavę mirusiuju Eliziejaus laukus, kuriuose Volterą ir Ruso pasitinka senovės graikų filosofai, poetai, Prancūzijos karaliai, rusų caras Petras I, Lenkijos karalius Jonas III, literatai Kornelis, Moljeras (6; 525). Stelažė, matyt, buvo išdėstyta archeologinės krašto iškasenos, radiniai, kiti istorinės vertės daiktai. J. Lobočka minėjo, jog Baublyje ir jo brolyje buvo „retenybės“, D. Poškos surinktos iš „privačių muziejų“, kurių didelė dalis – iškasenos iš Žemaitijos milžinkapių. Panašias jis matės ir kito kolekcioneriaus Raseinių paviete – dvarininko M. Chlevinskio rinkiniuose (10; 145, 146). K. Nezabitauskui, žemaičiui, geram D. Poškos bičiuliui, aktyviam Vilniaus universiteto studentui literatui, matyt, svarbios buvo iškasenos iš Žemaitijos milžinkapių, iškastos paties D. Poškos ar igitos iš „jvairių kabinetų“. Jis išvardijo dvidešimt tų eksponatų (kariavimo įnagių, papuošalų), tačiau plačiau nenurodo jų atributikos (11; 157–161). Pats D. Poška minėjo, jog Baublyje buvo surūdiję

šarvai, šalmai, pakakliniai, antpečiai, pirštinės, kardai, kovos kirviai, saidokai, strėlės, iety, įvairių ginklų nuotrupos iš Žemaitijos milžinkapių (6; 533). M. Balinskis teigė, jog Baublio eksponatų priekyje buvo du skydai, aptraukti stumbro oda (12; 410). K. Nezabitauskis pastebėjo, jog būta ir neiprastų eksponavimo kompozicijų: ant metalinio žiedo užkabintas vilko ar meškos dantis. Neaišku, ar tai buvo artefaktas, ar „mirabilia”, ar reliquia, kuriuos nuo XVI a. itin mėgo retenybų kabinetų sudarytojai, nes akmenims, ryklį, žalčio (!) dantims (dažnai su sidabro, auksu aptaisais) buvo priskiriamas gydymo nuo ligų galia (13; 44–52). Tokie eksponatai bei jų išdėstymas (tarkim, mamuto iltys šalia ginklų, papuošalų, kitų žmonių veiklos daiktų) M. Brenšteinui, matyt, ir kėlė mintį, kad Baublys – retenybų kabinetas.

Baublio muziejų, kurį sudarė ne tik vidaus ekspozicija, bet ir pastatas, jo išorinės aplinkos komponentai, sunku apibūdinti kaip kurią nors klasikinę iprastą XVIII–XIX amžių sandūros muziejų formą. Muziejaus idėją, jo ekspozicijos iрéminimus galima būtų nusakyti romantiką „in perpétum memoriam“. Tą liudijo ant Baublio durų, sienų D. Poškos užrašytos sentencijos, informacinės didaktinės nuorodos į Baublio sumuziejinimo istoriją, metaforišką muziejaus esmę bei paskirtį. Užrašas „vaistinė proto“ nusižiūrėtas nuo kaimyno Leono Uvainio bibliotekos pavadinimo, užrašyto graikų kalba virš durų. „Kaimo šventovė“ žymėjo Baublio rūsius su Antikos „mūzų šventovių“ bibliotekų, akademijų, muzeonų paskirtimi saugoti, mokyti gerbti tautos kultūrinės vertėbes. Svarbus ekspozicijos akcentas – virš durų pakabintos kanklės, ant kurių buvo užrašytas priesakas Baubli ir jas, kaip Baublio garsinimo metaforą, saugoti. Baublys su broliu stovėjo sode, kur lietuvių ir kitų tautų mitologijose šventų medžių (ąžuolų, klevų) kamienuose D. Poška buvo išraižęs krašto, vietas, savo giminės kroniką: savo laiko svarbių įvykių datas, draugų vardus, monogramas, giminii giminimo ir mirties metus. Tokios aliužios iš amžinybę ir sakralumą, toks išiženklimas medžiuose tuomet neatrodė blogybė, kaip šiaisiai laikais. D. Poška minėjo, jog M. K. Sarbievijaus eilės buvo išraižytos ąžuolų kamienuose Medžioklyje, netoli Kražių jėzuitų kolegijos. Senovės Makedonijoje, Bulgarijoje šventi kultiniai ąžuolai buvo žymimi ženklais, turėjusiais garantuoti jų išlikimą, liudyti sakralumą (14; 20). D. Poškos sumanymas Baublyje surašyti kroniką, jo svajonė apsigyventi Baublyje su mylima žmona Uršule, kūrybinės meditacijos, bendravimas su draugais šventajame ąžuole turėjo sasajų su mitologiniai Genealoginio, Gyvenimo, Ramybės medžių archetipais bei kurtuazinės, sentimentaliosios, romantičnės, sodų poezijos motyvais.

Sode prie Baublio buvo į žemę įkastų akmenų ratas, gal imitavęs senovės lietuvių kapavietes. Jo vidury stūksoją du pagonių šventi akmenys, kokių J. Lobočka pastebėjo buvus Raseinių paviete gal kelis šimtus. Šis ratas – tarsi baigiamasis Baublio muziejaus istoriosofinės idėjos akcentas.

Daugelis Baublio muziejaus vertintojų neaprēpė jo istoriosofinio sumanymo, vertino tik kaip palei sienas išdėstyta ekspoziciją. Pavadinti ji kabinetu ar studijolu – taip pat ne-

galime. Savo turiniu, esme jis gali būti vertintinas kaip Tautos muziejaus užuomazga.

Si haec monumenta vitae non movet, nulla te movebunt (Titus Livius: „Jei šie praeities paminklai tavęs nejaudina, tai niekas nesujaudins“) – toks D. Poškos Baublio muziejaus didaktikos siekis, būdingas ir XIX amžiuje Europoje laisvų tautų steigtiems Tautos muziejams, kaip tautos šlovinimo simboliams.

Baublio muziejaus reikšmė

XIX a. pr. Baublio muziejus savo koncepcija, forma, turiniu išsiskyrė iš kitų Lietuvos dvaruose, Vilniaus universitete buvusių muziejų. Čia pirma kartą ekspoziciją, vertibių saugojimo būdą, pastatus, aplinką – viską originaliai siejo viena idėja. Tai pirmasis iš Lietuvos muziejų, paliudijęs, kad krašto, istorinės praeities, gamtos, muziejinės vertybės gali būti kaip tautos likimo atspindys ir pasitarnauti jos išlikimo paieškai, kurią puoselėjo lituanistinio judėjimo pradininkai – D. Poška, S. Daukantas ir kiti. Pirmą kartą muziejaus reiškinys Lietuvoje atsivėrė ne tik kaip pažinimo priemonė (tokie buvo to meto Vilniaus universiteto muziejai), ne tik kaip smalsumo, estetinės pagavos žadintojas (tokie buvo daugelis įvairių kabinetų, meno ir retenybų kolekcijų saugyklių, meno galerijų dvaruose), bet ir kaip istoriosofinių idėjų raiška, tautos dvasinės, materialinės kultūros tēstinumo didaktinė programa.

Baublio muziejumi domėjėsi amžininkai sureikšmino jį kaip vietos senienų saugotojų ir eksponuotojų bei kaip intelektualinės žaismės vietą. Šubravcai pirmieji taikliai pastebėjo D. Poškos muziejaus sumanymo esmę, nors patetinę jo idėją išjuokė savo satyrose (15; 71, 73, 179–181). Jie šmaikščiai kritikavo D. Poškos, K. Bohušo, T. Narbuto ir kitų romantizuotas teorijas apie lietuvių kilmę iš herulų, teiginių apie kunigaikščių dinastijos pradininką Palemoną, daugelį kitų teiginių apie tautos praeitį, kultūrą bei D. Poškos lyginamujų tyrinėjimų, bendrakultūrinių analogijų paieškas. Šai pydamiesi iš K. Bohušo nuomonės esą nuo Mindaugo laikų buvo lietuviškas raštas, šubravcai Baublyje matė nebūtus daiktus: statines, imituojančias, pasak jų, dreves, kuriose senovėje buvo slėpti lietuviško rašto ritiniai, siulė D. Poškai kurti visą „ritinyną“. Šai pydamiesi iš T. Narbuto nuomonės apie senovėje buvusią laivų navigaciją iš Baltijos jūros iki Dniepro, Pripetės, nes Pinsko pelkėse rastas laivo inkaras, Baublyje matė nebuvusio laivyno liekanų iš Pinsko pelkių (16; 13–19). Šaržuodami žemaičių pomėgi gerti alų, teigė esą ši iproti paskleidęs iš Babilono atkeliavęs jų protėvis, kuris Babelio bokšto 52 aukšte mėgo maukti porterį ir Žemaitijoje radęs „geresnį jam privežimą“. Dėl pasisėdėjimų Baublyje su draugais prie alaus kaušo pomėgio D. Poškai prisegė Giark Alaus pravarde, o greta šios ir kitą – „P. Sargas Kowotois ir Uszkotois“ (vietoje Ieszkotois). Pašiepdami D. Poškos klaudingus palyginimus, būtų ir nebūtų sasajų su eksponatų pirmine aplinka ieškojimą, teigė Baublyje pastebėję medinį šaukštą, muziejaus kūrėjo atvežtą iš Babilono, kur bokšto antro aukšto sienoje ji rado įkištą ir kuriuo žemaičių

protėviai valgę garsiąją šiupininę. Be to, Baublyje ant ginklų nuolaužų matė teberaudonavusį romėnų kraują. Šubravčų satyrų autorius (pasak M. Brenšteino, tai buvo M. Balinskis) vienas pirmųjų Baublio muziejui suteikė lituanistikos simbolio įvaizdį, nors ir šaržuotą. Vėliau M. Balinskis Baublio muziejų vertino be satyrinių metaforų, vadino jį kūrybos koplyčia ir Sibilės šventykla, skirta krašto paminklams sau-goti (12; 409). XIX a., Balinskio pavyzdžiu, Baublio muziejus vertintas kaip krašto senienų muziejus (17; 117), tévynių senienų (18; 386) ar lietuviškų paminklų ir senienų sau-gyklą (19; 44).

Kodėl amžininkų ypatingo dėmesio sulaukęs Baublio muziejus sunyko? Kodėl buvo neįvykdinta D. Poškos testamente valia Baublio muziejų atiduoti „viešoms vietoms“? Ar sudingo Baublio muziejumi teigta, skleista didaktikos sėkla?

Po D. Poškos mirties 1830 metais, praėjus ketvirčiui amžiaus, Baublio muziejus jau buvo apytuštis. Iki Pirmojo pa-saulinio karo išliko tik keletas daiktų. Kodėl ir kur dingo muziejaus vertybės, jas tvarkant D. Poškos giminėms (nuo 1847 metų Konstantinui Volmeriui, vėliau iki 1914 metų jo palikuonims)? XIX amžiuje Lietuvoje nebuvu įstaigos, kuriai būtų rūpėjė išsaugoti Baublio muziejaus visumą. 1831 metais rusų valdžia uždarė Vilniaus universitetą, 1836 metais – Kražių kolegiją, ją perkėlus į Kauną. Tik 1855–1865 metais veikęs Vilniaus Senienų muziejus, kurio objektas buvo „lietuviškos senienės“, Lietuvos proistorės, Lietuvos–Lenkijos valstybės laikų muziejinės vertybės, galėjo rimtai domėtis Baublio muziejaus likimu, tačiau kliudė tai, kad Baublys buvo privati nuosavybė, be to, nepriimtina atrodė jo lituanistinė didaktika. Grafas Eustachijus Tiškevičius D. Pošką vertino kaip pirmajį, pažadinusį domėtis krašto, vietas istorija, reliktais, įkūrusi pirmajį istorijos liudytojų muziejų (8; 10). Vilniaus Senienų muziejus iš dalies tėsė Baublio muziejaus tradicijas kaupinti „lietuviškas senienas“, pirmenybę teikti istorijos mokslui.

Po 1863 metų sukilimo Lietuvoje stiprėjusi Rusijos imperijos priespauda, dvarininkijos lenkėjimas, aušrininkų rūpinimasis lietuviško rašto sklaida, bet ne muziejaus relikvijų kaupimu, nesuteikė galimybės tėsti lituanistinio muziejaus tradicijas. Tik po 1905 metų susibūrusi Lietuvių mokslo draugija jas tėsė.

Baublio muziejus, skelbęs išlikimo, kultūrinio tēstinumo tradicijas, pats neišliko. Liko tik jo pastatai, kaip istorijos paminklai, kuriuos nuo XX a. trečiojo dešimtmečio globoja Šiaulių „Aušros“ muziejus.

Išvados:

D. Poškos Baublio muziejus pradėjo Lietuvos muziejų istorijoje naujas tradicijas. Jo visuma – statiniai, aplinka, muziejiniai daiktai – suteikė jam lietuvių kultūros pirmojo muziejinio reprezentanto statusą.

D. Poškos Baublio muziejaus sumanymas, raiška neat siejami nuo Europoje egzistavusių muziejaus sampratų. D. Poškos Baublys turėjo Renesanso studijolams, XVII šimtmečio „filosofinio džiaugsmo“ (philosophisches Herzenlust)

koncepcijų muziejams, Švietimo, Romantizmo retenybių ir scientistiniams kabinetams būdingų bruožų.

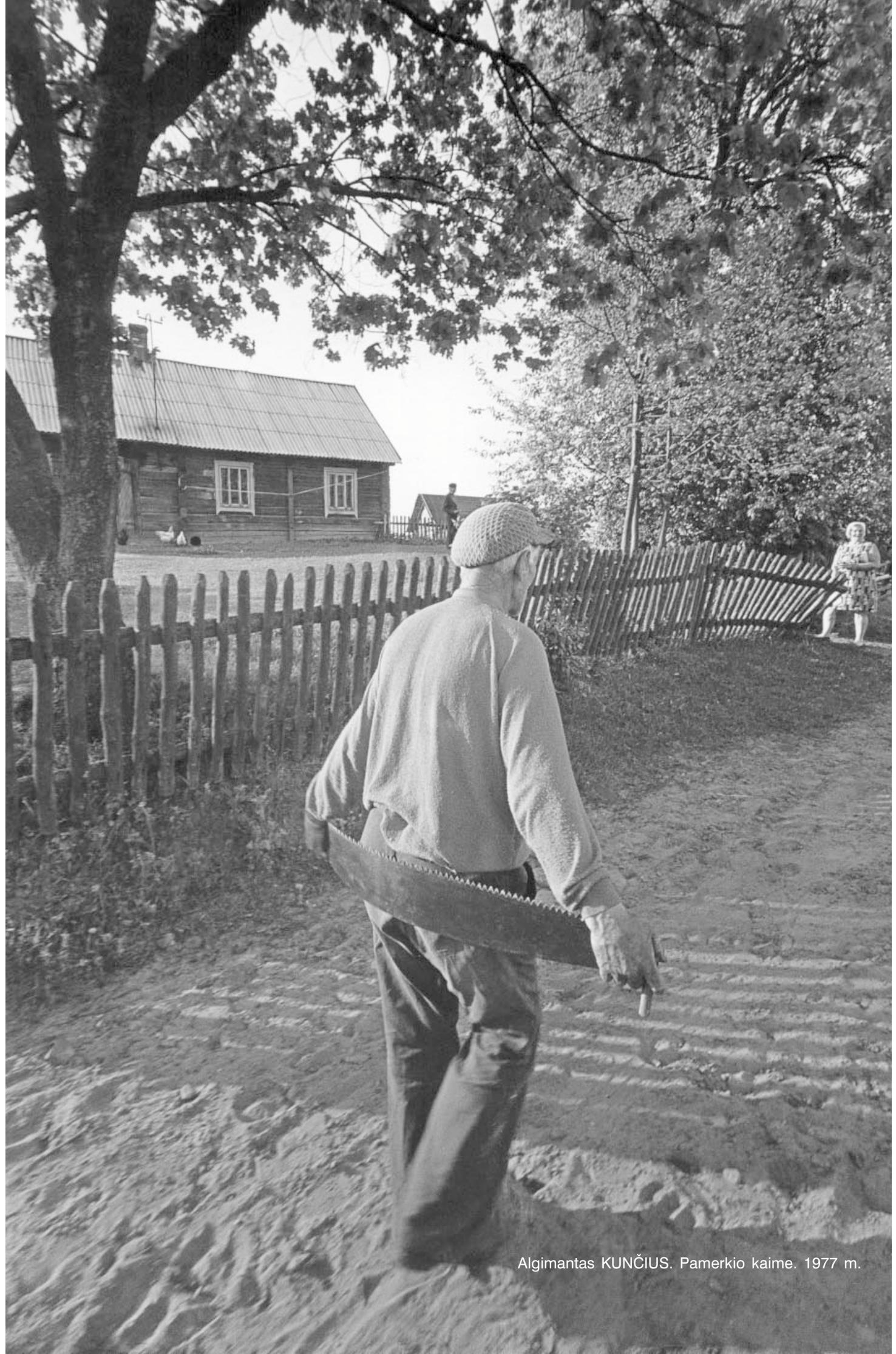
NUORODOS

1. Wielka Encyklopedia Powszechna. Tl. – Warszawa, 1962.
2. Majdecki L. Historia ogrodów, przemiany formy i konservacja. – Warszawa, 1981.
3. Słownik języka polskiego przez Samuela Bogumiła Linde. T. 2., cz. 1 w Warszawie, 1809.
4. Dykcyonarz starożytności przez xięda Grzegorza Pirmarowicza, byley za Ponowania Polskiego Kommissy edukacyjnej Sekretarza ułożony, w Połocku w drukarni Coll. Soc. JEZU Roku 1807.
5. Vanagas V. Dionizas Poška. – Vilnius, 1994.
6. Poška D. Raštai. – Vilnius, 1959; Vanagas V. – P. 113.
7. Poška D. – P. 499.
8. Archeologia na Litwie przez E. T. (Odbitka z Rocznika dla Archeologów z roku 1871), Kraków, 1872.
9. Brensztejn M., Dionizy Paszkiewicz. – Wilno, 1934.
10. Loboyko J. Starożytności Krajowe, Groby Olbrzymie na Žmudzi i inne zabytki Starożytności tego kraju, z rękopisu rossyjskiego // Dziennik Wileński. – 1823., t. 2, Nr. 6.
11. Krótki spis niektórych starożytnych zabytków, znajdujących się w zbiorze obywatela prowincji Žmudzkiej Dionizego Paszkiewicza pisarza ziem. ptu rossieńskiego, przez Kajetana Niegabitowskiego, ibid.
12. Babiński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem Historycznym jeograficznym i statystycznym, t. 4. – Warszawa, 1886.
13. Chodyński A. R. Piśmenictwo dla zbieraczy i miłośników sztuki XVI–XVII wieku, Forma i treść zbiorów, Opuscula muzealia, z. 6, Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellońskiego, 1992.
14. Michałowski, Drzewa w krajobrazie kulturowym (Natura między cywilizacją a kulturą), Krajobrazy 1, Zarząd Ochrony i Konserwacji Zespolów Pałacowych – Ogrodowych, Warszawa, 1991.
15. Usztarytois Mokitinis, Apey iszkalba sudyne mokslas // Wiadomości brukowe. – 1818, Nr. 101; Naynowsza podróż do Babilonu, ibid. – 1819, Nr. 125.
16. Maciūnas V. Lietuviškieji dalykai Vilniaus šubravčų satyroje. – Kau-nas, 1938.
17. Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana, t. 7. – Warszawa, 1892.
18. Materiały dla geografii i statystiki Rosji, собраны офицерами генерального штаба, Ковенская губерния, составил Д. Афанасьев. – Санктпетербург, 1861.
19. Römer M. Litwa. Studium a odrodzeniu narodu litewskiego. – Lwów, 1908.

The Baublys Museum

Nastazija KERŠYTĖ

The Baublys Museum (a huge space made inside of a very big oak-tree by cutting out the inner part of its trunk) is the creation of the synthesis of the views, historico–philosophical and literary orientations of Dionizas Poška, a nobleman, lawyer, intellectual and a central figure of patriotic movement of the lithuanism of the beginning of the 19th century. This museum was the first presentation of Lithuanian culture. The Baublys Museum by its content, form and tendencies was related to similarly made museums which prevailed in Europe as early as the Renaissance epoch.

Algimantas KUNČIUS. Pamerkio kaime. 1977 m.

Lietuvos XV–XVI a. medinių bažnyčių architektūros bruožai

Rimvydas LAUŽIKAS

IVADAS. XV–XVI a. Lietuvos medinių bažnyčių architektūra yra beveik netyrinėta kultūros paveldo dalis. Darbą apsunkina tai, kad nė vienas šio laikotarpio toks pastatas nesulaukė mūsų dienų, ir apie juos tegalime spręsti iš skurdoką rašytinių šaltinių ir archeologinių tyrinėjimų duomenų.

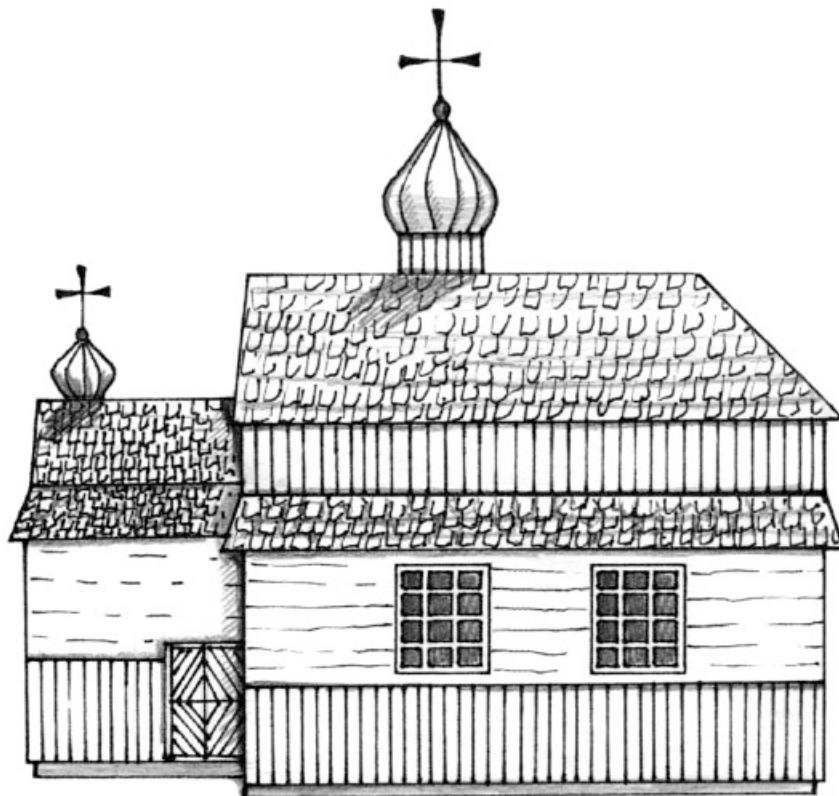
Straipsnyje norėčiau apibendrinti žinomą medžiagą, aptarti XV–XVI a. Lietuvos katalikų ir protestantų medinių bažnyčių architektūrą. Tokios chronologinės ribos pasirinktos neatsitiktinai. XIV–XV a. – Lietuvos krikščioninimo pradžia. 1387 m. įkuriama Vilniaus, 1417 m. – Žemaičių (Medininkų) vyskupija. Iškyla pirmosios bažnyčios. Deja, apie XIV a. medinius kulto pastatus jokios informacijos neturime. XVI a. antroji pusė – kontrreformacijos ir galutinio katalikybės įsigalėjimo laikotarpis. 1576–1609 m. Žemaitijoje dirba vyskupas Merkeliš Giedraitis. Nuo 1569 m. Vilniuje veikia Jėzuitų ordinatas, 1579 m. čia įkuriamas katalikiškas universitetas, darės didžiuoju įtaką krašto kultūrai. Be to, XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje Lietuvoje pradeda plisti barokas (1584–1593 m. Mikalojus Radvila Našlaitėlis funduoja barokinę bažnyčią Nesvyžiuje, o 1604–1618 m. jėzuitai pasistato šv. Kazimiero bažnyčią Vilniuje). Šio stiliaus įtakos medinių kulto pastatų architektūrai straipsnyje neapžvelgsime.

Yra išsamesnių ar skurdesnių žinių apie 56 medinių bažnyčių, statytų 1420–1600 m., architektūrą

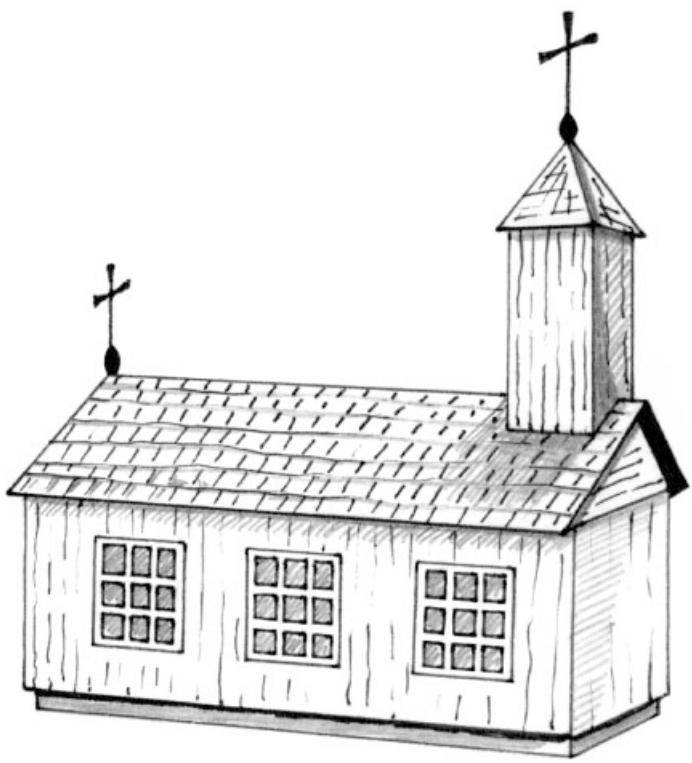
(Vilniaus vyskupijoje – 33, Žemaitijoje – 23). Daugumą (51) priklausė katalikams, tris pasistatė evangelikai reformatai, dvi – evangelikai liuteronai.

Turint tiek nedaug medžiagos, be abejonių, neįmanomi platesni apibendrinimai, tačiau kai kurias hipotezes kelti bei išvadas daryti galima.

ŠALTINIAI. Kad būtų patogiau, aptardami šaltinius, skirstome juos į dvi grupes.

Palangos bažnyčia, statyta apie 1590 m. Pagal nežinomo XVII a. autoriaus piešinį. Iš žurnalo „Mokslo ir gyvenimas“, 1995, Nr. 3.

Utenos bažnyčia, statyta apie 1522 m. Pagal piešinį 1784 m. bažnyčios inventoriniame akte. – Lietuvos valstybinis istorijos archyvas. F. 694, Ap. 1, b. 3504.

1) Rašytiniai šaltiniai. Visų pirma tai negausūs XV–XVI a. statytas bažnyčias aprašantys inventoriiniai bei vizitacijų aktai, saugomi Lietuvos valstybiniame istorijos archyve (F. 525, Ap. 8; F. 604, Ap. 1; F. 669, Ap. 2, 3; F. 694, Ap. 1). Šie dokumentai apima platų chronologinį laikotarpį (XV–XX a.), o geografiškai – visą dabartinę Lietuvos teritoriją. Gausi Žemaitijos bažnyčių dokumentų kolekcija yra saugoma Kauno arkivyskupijos kurijos archyve, o Vilniaus vyskupijos dokumentai – Lietuvos mokslo akademijos bibliotekos rankraščių skyriuje (F. 43) bei Vilniaus universiteto bibliotekoje (F. 4; F. 57). Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos rankraštyne yra gausus Lietuvos evangelikų reformatų konsistorijos XVI–XX a. dokumentų rinkinys (F. 93). Papildomos medžiagos galime rasti miestelių bei dvarų inventoriniuose aktuose. Daug mus dominančio laikotarpio aktų publikuota leidiunuose „XVI amžiaus inventoriai“ (1), „XVII amžiaus inventoriai“ (2), „Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссию, для разбора древних актов“ (3). Taip pat įdomios yra teismų bylos, kuriose fragmentiškai aprašomas bažnyčios, naikintos XVI a. religinių nesutarimų tarp katalikų ir reformatų metais.

2) Archeologinių tyrimų medžiaga. Lietuvoje kasinėta nedaug vietų, kur XV–XVI a. stovėjo medinės bažnyčios. Paminėtini A. Jankausko ir A. Luchtano tyrinėjimai

Kernavėje, I. Jučienės – Liškiavoje, straipsnio autorius – Tauragnuose, V. Žulkaus – Klaipėdoje. Užuominų apie buvusias medines bažnyčias pateikia ir A. Tautavičius (šv. Onos – Barborkos bažnyčios vieta Vilniuje), A. Varnas (Verkių parko koplyčia). Archeologiniai tyrimai duoda labai įdomios informacijos apie šventovių pamatų konstrukcijas, naudojamas medžiagas, skiedinius, pastato planą, erdinę orientaciją. Tyrimų ataskaitos saugomos Lietuvos istorijos instituto Archeologijos skyriaus archyve. Dalis jų publikuota (4).

LITERATŪRA. Kaip jau minėta, literatūros apie Lietuvos XV–XVI a. sakralinius pastatus yra labai nedaug. Tegalime paminėti hipotetines P. Galaunės (5), J. Gimbuto (6), S. Zakrausko (7) pastabas ir kelis puslapius A. Jankevičienės darbuose apie Sūduvos (8) ir Žemaitijos (9) medinės bažnyčias. Tačiau net ir čia liko neaptarti didelės Lietuvos dalies – Vilniaus vyskupijos – XV–XVI a. kulto pastatai, be to, autorė nenaudoja archeologinių tyrimų duomenų, kurie, nors ir negausūs, yra labai svarbus šaltinis to laikotarpio statybų pažinti. Kaip lyginamoji medžiaga mums taip pat labai įdomūs tyrinėjimai, atlirkti Lenkijoje (10), Rusijoje (11), Rytprūsiuose (12), Baltarusijoje (13).

PIRMUJŲ BAŽNYČIŲ FUNDACIJOS

LIETUVОJE. Lietuva dėl įvairių kultūrinių ir politinių priežasčių labai vėlai priėmė krikštą. Tik XIII a. viduryje krikštijosi Lietuvos didysis kunigaikštis Mindaugas, po jo nužudymo vėl grįztama į pagonybę, ir tik 1387 m. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Jogailos iniciatyva krikštijama Aukštaitija su sostine Vilniumi, o 1413–1417 m. – Žemaitija. Pirmąsias bažnyčias Gardine, Hainoje, Vilniuje, Lydoje, Krėvoje, Ašmenoje, Volkovyske, Naugarduke, Kernavėje, Maišiagaloje, Nemenčinėje, Ukmergeje, Kaune, Švenčionyse, Viduklėje, Kaltinėnuose, Kelmėje, Raseiniuose, Luokėje, Kražiuose, Ariogaloje, Veliuonoje funduoja Lietuvos didieji kunigaikščiai Jogaila, Vytautas, Žygimantas Kęstutaitis (14). Nuo XV a. ketvirtuojo dešimtmečio tokias statybas pradeda funduoti ir Vilniaus bei Žemaičių vyskupai. Jų iniciatyva iškyla pirmosios bažnyčios Tauragnuose, Salake, Hermaniškyje. Tuo pat metu statybas finansuoja ir bajorai: Glebavičiai – Šalčininkuose, Daugirdavičiai – Užuguostyje, Gruzdavičiai – Kelmėje, Jogelavičiai – Kurtuvėnuose, Petkevičiai – Šeštoje, kitos giminės – Turgeliuose, Skiemonyse, Breslaujoje, Vidžiuose, kitose Lietuvos vietose. XVI a. – ypač gausių statybų laikotarpis. Iškyla daug protestantų maldos namų, neatsilieka ir katalikai. Bene daugiausia čia nusipelno Jézuitų ordinės.

Iki 1600 m. dabartinėje Lietuvos teritorijoje iš viso buvo funduota apie 100 katalikų ir apie 20 reformatų medi-

nių bažnyčių (15). Šiame straipsnyje bus apžvelgta 56: 8 iš jų fundavo valdovai Vytautas, Aleksandras Jogailaitis, Bona Sforca; 8 – Vilniaus ir Žemaičių vyskupai; 17 – bajorai Gruzdavičiai, Jogelavičiai, Petkevičiai, Kuncevičiai, Valavičiai, Bartasevičiai, Butrimavičiai, Radvilos, Pranckevičiai, Viekiavičiai, Simanavičiai, Jurevičiai, Kęsgailos, Oginskiai, Krošinskiai (16). Likusių bažnyčių fundatoriai nežinomi.

XV–XVI a. Lietuvos medinių bažnyčių statybos technika. Medžiagos, konstrukcijos.

1) Pamatai. Turime duomenų apie 8 bažnyčių pamatus. Žinoma, išsamiausia medžiagos dalis – archeologinių kasinėjimų duomenys. Turint šią informaciją, galima teigti, kad XV–XVI a. medinių bažnyčių pamatai buvo klojami naudojantis visomis žinomomis konstrukcijomis. Neužfiksuota, kad šventovė būtų buvusi be pamatų (kai rąstai klojami tiesiog ant žemės). Galime tik daryti prielaidą, kad taip pastatytos buvo tos 48 bažnyčios, apie kurių pamatų konstrukcijas rašytiniai šaltiniai netyli. Paprasčiausiai buvo to meto statybose paplitę skiediniu nesuristi akmenų pamatai. Jiems parinkdavo nemažus, iki 0,5–0,6 m skersmens (Kernavės bažnyčia, statyta apie 1420 m., fiksuota archeologinių kasinėjimų metu) neskaldytus riedulius, kuriuos lygiai išdėstyda į žemės paviršių, o ant jų kladavo sienojus. Kiek sudėtingesni yra kalkių skiediniu sumūryti akmeniniais pamatai. Tokie buvo Butkiškės (stat. 1506 m., fiks. 1805–1856 m.), Širvintų (stat. 1536 m., fiks. 1745–1849 m.), Akmenės (stat. apie 1580–1596 m., fiks. 1621–1643 m.), Liškiavos (stat. XV a. pab. – XVI a. pradž., fiks. archeologinių tyrimų metu) bažnyčių pamatai. Kai kada naujodami netašyti rieduliai, kartais jie apskaldomi, o Liškiavosje panaudotos akmens plokštės. Šios bažnyčios pamatai 0,4 m pločio, į žemę įleisti 0,8 m. Visa Liškiavos bažnyčia buvo apjuosta akmenų grindiniu. Mūrytų akmenų pamatai tvirtesni ir lygesni negu iš pavienių neristi rieduliu. Čia galima panaudoti ir smulkius akmenukus, nuolaužas.

Kai kurių bažnyčių pamatai buvo labai gerai įrengti. Apie 1435 m. Vilniaus vyskupo Motiejaus Trakiskio funduotos Tauragnų bažnyčios (fiks. archeologinių tyrimų metu) pamatams buvo lietas rusvai gelsvos spalvos profesionaliai paruoštas kalkių skiedinys, chemine sudėtimi ir struktūra panašus į Vilniaus XV a. pilių pamatų skiedinį (17), tik užpildo ir rišamosios medžiagos santykis kitoks – 1:3,68. Muro statyboje tuo metu jis būdavo nuo 1:0,34 iki 1:1,5

Kražių parapijos bažnyčia, statyta 1475 m. Pagal nežinomo XVIII a. dailininko piešinį. Iš knygos „Kražiai“, Vilnius, 1997.

(18). Tai rodo meistrų profesionalumą: juk daug lengvesnėms medinėms sienoms nereikia tokį gnuždymui atsparių pamatų. Liejant pamatus, buvo panaudoti pavieniai 0,05–0,1 m dydžio rieduliai, gotikinio formato plytų nuolaužos. Smėlis užpildui – kruopščiai nusijotas. Rupumo modulis 1,33. Net 73,26 proc. užpildo lieka ant sietų Nr. 0,315 ir Nr. 0,14. Dar 16,24 proc. – smulkios liekanos. Pamatai negilūs, įleisti į žemę tik 0,25–0,33 m. Pamatų briaunos lygios – vadinas, jie buvo lieti naudojant specialias formas. Tai irgi statytojų profesionalumo požymis.

Rašytiniuose šaltiniuose yra užfiksuota dar profesionaliai išmūrytų medinių bažnyčių pamatus: prieš 1600 m. Gruževskiai, statydami Kelmės evangelikų reformatų bažnyčią, pasirūpino net skliautuotais rūsiais.

2) Sienų konstrukcijos. Išlikę duomenų apie 15 bažnyčių sienas. Apžvelgdami medžiagą, galime daryti prielaidą, jog XV–XVI a. Lietuvos medinių bažnyčių sienos galėjo būti tokų konstrukcijų: stulpinės, karkasinės, rėsttinės, paliekant išsiikiusius rąstų galus kampuose arba kampus suleidžiant „i raktą“. Apie stulpinę statybą turime nedaug žinių. Tai vienas ankstyviausių statybos būdų, Lietuvoje žinomas nuo akmens amžiaus laikų. Tokiu bū-

du buvo statomi gyvenamieji namai, vėliau ir pilys (19). Iki pat XX a. vidurio buvo taip statytų kaimo ūkinį pastatą – tvartų, kluonų (20). Taip galėjo būti statomos ir bažnyčios. Iš XV–XVI a. užuominų apie tokį statybos būdą neturime, bet 1820–1845 m. inventoriniuose aktuose minima, kad Ubiškės bažnyčia 1785 m. pastatyta buvo ant stulpų ir akmenų, taigi konstrukcija stulpinė. Savotiška stulpinės statybos modifikacija – karkasinė konstrukcija – į dabartinę Lietuvos teritoriją atkeliauja iš Centrinės ir Vakarų Europos germaniškų kraštų bene XIII a., kai kavalijuočiai Klaipėdoje pradeda statyti fachverkinius pastatus, taip pat ir bažnyčias (21). Toks statybos būdas išplinta XVI a. su reformacija. Šiuo būdu XVI–XVII a. pastatomos evangelikų reformatų bažnyčios Salamiestyje, Vilniuje, Papilyje, gyvenamieji namai bei visuomeniniai pastatai didžiuosiuose miestuose ir Klaipėdos krašto miesteliuose. Tačiau galima ir kita karkasinės statybos atsiradimo hipotezė – tai stulpinės konstrukcijos evoliucija, siekiant taupyti medžiagas bei palengvinti konstrukciją, paliekant tik karkasą, kuris iš lauko apkalamas lentomis. Taip statomos varpinės (seniausia žinoma karkasinė varpinė prie medinės Rudaminos bažnyčios yra užfikuota 1571 m. inventoriniame akte), taip pat bokštelių ant bažnyčių stogų ir dideli bokštai fasado priekyje. Tokio pobūdžio karkasinė statyba iki pat XX a. buvo pa-

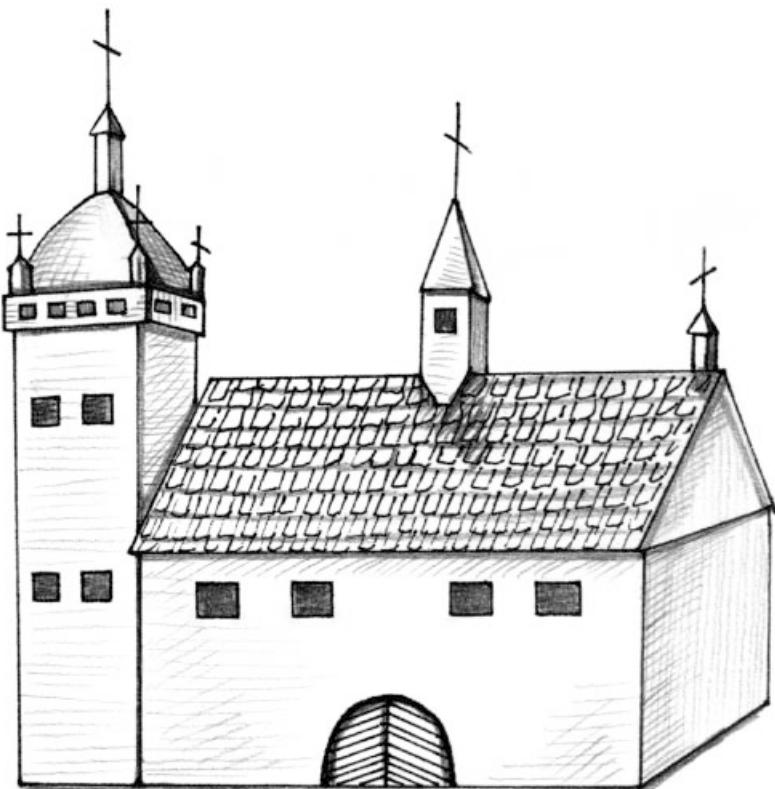
plitusi didžiuliame Centrinės, Rytų ir Šiaurės Europos plote nuo Vengrijos iki Skandinavijos ir Rusijos šiaurės.

Visais laikais statant medines Lietuvos bažnyčias populiariausia buvo rentininė konstrukcija, ypač suleidžiant kampus „i raktą“. Išsikišę kampinai rastai – Lietuvos kulto pastatų architektūroje retas reiškinys, daugiau pasitai-kantis liaudiškų gyvenamujų namų, svirnų statyboje, bet labai plačiai paplitęs Rusijos sakralinėje architektūroje (22). Statybai dažniausiai naudojama pušies, kiek rečiau eglės, o išskirtiniai atvejais maumedžio ar lapuočių medienai. Sienojai beveik visada aptašomi.

Nuo XV a. pabaigos – XVI a. pradžios Lietuvos medinių bažnyčių sienos pradedamos apkalinėti vertikaliomis bei horizontaliomis lentonimis (Rokiškis, stat. apie 1500 m., fiks. 1563 m.; Eišiškės, stat. 1522 m., fiks. 1637 m.; Seda, stat. apie 1508 m., fiks. 1700 m.; Žarėnai, stat. prieš 1579 m., fiks. 1599 m.) arba gontu (Šiaulėnai, stat. apie 1514 m., fiks. 1612 m.; Nemenčinė, stat. apie 1525 m., fiks. 1554 m.; Raguvė, stat. 1570 m., fiks. 1610 m.; Širvintos, stat. 1536 m., fiks. 1782 m.). Kai kur dar ilgą laiką paliekami atviri rastai (Panevėžys, stat. 1507 m., fiks. 1509 m.). Kaip kalti lentas – vertikaliai ar horizontaliai, lemdavo statytojų finansinė padėtis. Vertikalus apkalimas pingesnis. Sienas apkalti Lietuvos klimato sąlygomis buvo naudinga, nes padidėdavo jų atsparumas puviniui. Apkalimas būdavo tvarkomas kas 20–30 metų, o sienojai keičiami arba sienos perstatomas kas 100–200 metų. Toki medžiagos trumpalaikiškumą sąlygojo netobula medžio žaliavos paruošimo technologija. Prieš statybą rastai nebūdavo niekaip apdirbami. O tuo metu Šiaurės Europoje pušys nukirstomis viršūnėmis būdavo laikomos 2–3 metus, kad kamienas prisisotintų sakų (Skandinavija), arba rastai mirkomi druskingame Baltosios jūros vandenye (Rusijos šiaurė). Toks išankstinis paruošimas užtikrindavo medienos atsparumą puviniui per 600–700 metų daug nepalankėnėmis negu Lietuvos klimato sąlygomis (per trumpą, drėgną ir vesią šiaurės vasarą saulė daug menkiau išdžiovina per rudenį, žiemą ir pavasarį įdrėkusias sienas).

Senosios Žagarės (stat. apie 1523 m., fiks. 1611) bažnyčios irstančios sienos buvo suveržtos vertikaliais rastais – taip pat, kaip tai būdavo daroma vėlesniais laikais iki pat XX a. antrosios pusės.

3) Stogas. Surinkome žinių apie 21 šventovės stogą. Kadangi nė vienas XV–XVI a. medinės bažnyčios stogas neišliko, apie jų konstrukcijas nieko nežinome. Tik pakankamai tvirtai galime teigti, kad ankstyves-

Biržų katalikų bažnyčia, statyta 1515 m. Pagal T. Makovskio 1600 m.
Biržų raižinį. Iš knygos „Lietuvos pilys“, Vilnius, 1970.

nieji stogai dažniausiai būdavo keturšlaičiai, o vėlyvesnieji – dvišlaičiai. Populiariausia danga – gontas (Ramygala, stat. 1500 m., fiks. 1717–1740 m.; Butkiškė, stat. 1506 m., fiks. 1805 m.; Seda, stat. apie 1508 m., fiks. 1700 m.; Seniškis, stat. 1511 m., fiks. 1737 m.; Utēna, stat. 1522 m., fiks. 1738 m.; Žeimai, stat. 1565 m., fiks. 1650 m., ir kt.). Neturtinės (ypač evangelikų reformatų) bendruomenės savo kulto pastatus dengdavo šiaudais (Plonėnai, stat. apie 1560 m., fiks. 1682 m.). Reti būdavo lentiniai stogai (Panevėžys, stat. 1507 m., fiks. 1509 m.; Palanga, stat. apie 1590 m., fiks. 1715 m.).

Kartais turtingi fundatoriai nepagailėdavo čerpių: su tokiu stogu buvo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto funduota bažnyčia Kernavėje (stat. apie 1420 m., fiks. archeologinių tyrimų metu), taip pat bene Žemaičių vyskupo Merklio Giedraičio funduota bažnyčia Luokėje (stat. apie 1570–1580 m., fiks. 1715 m.).

Medinių bažnyčių architektūra

1) Planas. Radome žinių apie 21-os bažnyčios planą. Pačios ankstyviausios bažnyčios greičiausiai buvo nedidelės, vienanavio pailgo plano su dažniausiai užapvalinta apside – tokio pat pločio kaip nava (perimta iš liaudies architektūros) arba siauresne (iš gotikos architektūros). Tokių pastatų liekanų rasta archeologinių tyrimų metu Kernavėje, Liškiavojė, Tauragnuose. Tai patvirtina ir rašytiniai šaltiniai bei ikonografinė medžiaga. Pailgo plano buvo Seniškio (stat. 1511 m., fiks. 1737 m.), Rietavo (stat. 1529 m., fiks. 1697 m.), Utenos (stat. 1522 m., fiks. 1784 m.), Tryškių (stat. prieš 1597 m., fiks. 1643 m.), Klaipėdos šv. Mikalojaus (stat. XVI a. viduryje, fiks. apie 1641 m.), Kražių parapijos (stat. 1475 m., fiks. 1579 m. – XVIII a.) bei kitos bažnyčios. Paprastai prie vienos presbiterijos pusės (dažniausiai dešiniosios) šliedavosi nedidelė zakristija (Butkiškė, Tryškiai). Ji galėjo būti ir viduje, už didžiojo altoriaus (Balninkai, stat. apie 1507 m., fiks. 1662–1675 m.). Vėliau, daugėjant tikinčiųjų, bažnyčios didinamos, pristatant vieną (Šiaulėnai, stat. apie 1514 m., fiks. 1612 m.) arba dvi (Seda, stat. apie 1508 m., fiks. 1700 m.; Utēna, stat. 1522 m., fiks. 1738 m.; Eišiškės, stat. 1522 m., fiks. 1637 m.) šonines koplyčias. Bene 1499 m. pastatoma pirmoji medinė kryžiaus plano šventovė – šv. Petro ir šv. Povilo bažnyčia Vilniuje. 1508–1520 metais tokie pastatai pasirodo ir provincijoje – Sedoje ir Utenoje. Kitas būdas išplėsti kulto pastato vidaus erdvę – didinti navų skaičių ir kurti bazilikinį ar pseudobazilikinį planą. Tokį kelią pasirinko Luokės (stat. 1570 m., fiks. 1715 m.) bei Palangos (stat. 1590 m., fiks. XVII a.) bažnyčių statytojai. Ankstyviausia žinoma Lietuvos medinė bazilikinė bažnyčia iškyla bene 1570 m. Luokėje. Kryžiaus planas vėliau išpopuliarėjo, o medi-

Klaipėdos šv. Mikalojaus bažnyčia, statyta XVI a.
Pagal S. Dombrovskio 1641 m. piešinį. Iš knygos „Protestantizmas
Lietuvoje: istorija ir dabartis“, Vilnius, 1994.

nės bazilikos ar pseudobazilikos taip ir liko reta išimtis. Tai nulémė, be abejonių, baroko įsigalėjimas medinių pastatų architektūroje. Barokinė estetika ypač skatinė pailgo pastato jungimą su centriniu plano bažnyčia, pasirenkant kryžminį planą. Dalis Lietuvos medinių bazilikų ir pseudobazilikų yra kartu ir kryžminio plano pastatai.

Kartais dalis bažnyčios būdavo mūrinė: Šiaulėnų (stat. apie 1514 m., fiks. 1612 m.) bažnyčios dešinioji koplyčia, Kulvos (stat. XVI a. pab., fiks. 1818 m.) bažnyčios presbiterija, Alsėdžių (stat. apie 1475 m., fiks. 1643 m.) bažnyčios prieangis. Tokią architektūrą dažniausiai lemdavo noras turėti didesnę šventovę vietoje ankstyvesnių mūrinės, kurią nugriauti nesinorėdavo, o išmūryti priestatą trūkdavo lėšų. Panašų atvejį žinome iš kiek vėlesnių laikų. 1676 m. Svėdasuose prie mūrinės bažnytėlės buvo pristatytas didžiulis medinis priestatas, ir mūrinė dalis virto tik šonine koplyčia. XV–XVI a. statytos nedidelės bažnyčios, dažniausiai su 5–8 langais – kaip didelės koplyčios. Tik retais atvejais randame didelių bažnyčių: Palangoje – su 19, Gargžduose – su 17, Širvintose – su 15, Sedoje – su 13, Rietave – su 10 langų.

Labai įdomi ašinio plano šventovių erdinė orientacija. Be abejonių, vyraujanti kryptis – tradicinė: altorius – rytuose, įėjimas – vakaruose. Tačiau kai kuriais atvejais tradicija pažeidžiama, siekiant išreikštį gilesnę simboliką. Pavyzdžiui, Tauragnų (stat. apie 1435 m., fiks. archeologinių tyrimų metu) bažnyčios durys buvo pasuktos į saulėtekio per Jurgines tašką (šv. Jurgis – šios bažnyčios globėjas). Pirmosios Kernavės bažnyčios (stat. apie 1420 m., fiks. archeologinių tyrimų metu) orientacija yra šiaurės-pietų ašis. Pietų krypties pasirinkimą galime vertinti ke-

lieropai. Tai svarbus soliarinio kulto azimutas (vidurdienio taškas), dažnai būdingas pagoniškai tradicijai. Bet ir krikščionybė nevengė šio akcento: dauguma Lietuvos mūrinių ir kai kurios medinės XV–XVI a. bažnyčios turėjo šoninių, pietinių įėjimą. Galime daryti prielaidą, kad pietūs Lietuvos krikščionims buvo svarbūs kaip Jeruzalės – šventojo miesto – kryptis.

XVI–XVII a. Lietuvoje pasirodo ir pirmosios centrino plano bažnyčios. 1536 m. pastatoma aštuoniakampė medinė Širvintų bažnyčia (fiks. 1782 m.). Centrinio plano šventovės Europoje buvo statomos nuo pat pirmųjų krikščionybės amžių. Tai simbolizavo tašką, kuriam susijungia dieviškasis ir žemiškasis pasauliai, savotišką pasaulio dvasinį centrą. Centrinio plano išsigalėjimą Vakarų Europoje galime sieti su Renesanso epocha, kai apskritimas paskelbiamas tobuliusia forma. Tačiau populiarusias tokis planas visais laikais buvo Rytų krikščionių šalyse. Centrinis planas Lietuvoje galėjo būti perimtas iš stačiatikių cerkvii architektūros, juolab, kad Rytų Lietuvoje sudėtingesniems medžio statybos darbams dažnai būdavo kviečiami rusai meistrai. O Širvintų bažnyčios fundatoriaus Bohdano Jurevičiaus slaviška kilmė nekelia abejonių. XVI amžiuje slaviškos kilmės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės diduomenė siekė jungti Lietuvos katalikų ir pravoslavų bažnyčias: statomos katalikiško gotikos stiliaus cerkvės, katalikų bažnyčių architektūroje atsiranda bizantinių motyvų („kokošnikinė“ arka). Kitas centrinio plano bažnyčių „prototipas“ galėjo būti gynybinė architektūra. Pilių bokštai yra bene ankstyviausi rotondiniai pastatai Lietuvoje. Vis dėlto mažai tikėtina, kad statant medinius kulto pastatus būtų remtasi mūrinės gynybinės statybos tradicija. Trečioji centrinio plano „atėjimo“ hipotezė būtų tokia: pagoniškos šventyklos formos pritaikytos katalikiškajai statybai. Iš archeologinių tyrimų žinome, kad X–XI a. pagoniškos šventovės buvo apvalaus plano (23). Taip pat žinome popiežių norą, kad krikštijamose žemėse būtų kuo mažiau pakeitimų: viską, kas įmanoma, reikėjo pritaikyti krikščionybei (inkultūruoti), ypač išsaugant jau esamus pastatus. Tokios politikos buvo laikomasi iš arabų atkariaujamoje Ispanijoje, tai pastebime ir Lietuvoje: XV a. Livonijos ordinatas, sunaikinęs Palangos astronominių šviesulių stebiklą Birutės kalne, toje vietoje pastato koplyčią, kuriai suteikiamas šv. Jurgio vardas, nes Jurginės tiksliai atitiko pagrindinės Palangos regione švenčiamos pagoniškos šventės – Jorės – datą. Tačiau prielaidai apie centrinio plano „kilmę“ iš pagoniškos šventyklos trūksta duomenų: nedaug žinome apie XII–XV a. Lietuvoje stovėjusių pagoniškų šventovių architektūrą.

2) Išorės stilistika. Pagal išorės stilistiką visas žinomas XV–XVI a. Lietuvos medines bažnyčias galime suskirstyti į penkias grupes.

I. Su akcentuota centrine kompozicija ir išryškintu stogo viduriu:

a) centrinio plano,

b) pailgo plano su signete stogo viduryje.

II. Su akcentuota ašine kompozicija ir išryškintu prieiniu fasadu:

a) su kryžiumi priekyje,

b) su nedideliu bokšteliu priekyje,

c) su dideliu fasadiniu bokštu.

Centrinio plano kulto pastatų, kaip sakyta, yra nedaug.

Dažniausiai tai aštuonkampiai, rečiau – keturkampiai, ypač retai – šešiakampiai pastatai, vainikuoti piramidiniais stogeliais su nedideliu bokšteliu viršuje. Iš XV–XVI a. težinome vieną tokią bažnyčią Širvintose. Galime teigti, jog lemiamos reikšmės šiam pastatų tipui plisti turėjo baroko architektūra.

XV–XVI a. statytų bažnyčių su išryškintu stogo viduriu žinoma 12: Butkiškės (stat. 1506 m., fiks. 1805 m.), Daugų (stat. 1555 m., fiks. 1786 m.), Kelmės (stat. 1483 m., fiks. 1596 m.), Liolių (stat. 1522 m., fiks. 1649 m.), Luokės (stat. apie 1570 m., fiks. 1715 m.), Palangos (stat. apie 1590 m., fiks. XVII a.), Papilės (stat. apie 1490 m., fiks. 1643 m.), Rietavo (stat. 1529 m., fiks. 1697 m.), Sedos (stat. apie 1508 m., fiks. 1700 m.), Seniškio (stat. 1511 m., fiks. 1737 m.), Tauragės (stat. 1504 m., fiks. 1697 m.), Klaipėdos šv. Mikalojaus (stat. XVI a., fiks. apie 1641 m.). XV a. atsiradusi statybos tradicija išliko iki pat XX a. Dar ir dabar tokio stiliaus bažnyčių galime pamatyti Plateliuose, Pikeliuose, Sedoje, Lioliuose, Beržore ir kt. Pažymėtinės didelis statytojų konservatyvumas. Kai kuriose vietovėse šventovės išorinės formos palyginti menkai pakito, nors buvo daug perstatymų, remontų ir atstatymų. Dauguma ankstyviausių šio tipo bažnyčių surėstos Žemaitijoje, čia jos ir išliko ilgiausiai. Galime daryti prielaidą, kad pailgo plano bažnyčios su išryškintu stogo viduriu – tai liaudiška vienanaivių mažų gotikinių šventovių su signetėmis interpretacija. Tokia architektūra plito Žemaitijoje iš Lenkijos, Pamario ir Prūsijos tiesiogiai, o ne per Vilnių. Sostinės – naujų kultūrių idėjų centro – reikšmė ypač didelė medinių baroko, klasicizmo statinių architektūrai, bet tirdami XV–XVI a. medinių kulto pastatų architektūrą, vilnietiškos įtakos nepastebime. Tiesioginius Žemaitijos ryšius su Vakarų Europos kultūrine tradicija liudija ne tik kiti etnografiniai dalykai (klumpių atėjimas, maudymasis ne pirtyse, o kubiliuose), bet ir mūsų kaimynų atlkti medinių kulto pastatų tyrinėjimai. Štai L. Itmanas, aprašydamas Žemutinės Silezijos medinius šventuosius namus, pažymi, kad šiame regione gotikai veikiant susiformavo vienanavio, su siauresne presbiterija pastato tipas, vyravęs iki XVI a. (24). Tokie pastatai anksti (XV a.) paplito Mažojoje Lenkijoje ir Rytprūsiuose. Tai patvirtina M. Brykovskis (25) ir R. Detleffzenas (26). O Baltarusijos mokslininkai, aptardami pailgos ašinės kompozicijos pastatų raidą, rašo, kad signatūrinis bokšteliis stogo viduryje atsirado XVII–XVIII a. Taigi pastatų su signetėmis atsiradimo Lietuvoje laikas (XV–

XVI a.) „jisikomponuoja“ tarp šių periodų. Jeigu naujovė būtų sklidusi iš Vilniaus, tai dabartinę Baltarusiją ji būtų pasiekusi anksčiau negu Žemaitiją. Lietuviška interpretacija įvairi: stogo vidurys akcentuojamas kartais tik kryžiumi (Butkiškė, Kelmė), bet dažniausiai bokšteliu-signete (Daugai, Lioliai, Luokė, Papilė, Seda, Tauragė). Kartais stogo galai papildomai paryškinami kryžiais (Seniškis, Rietavas) ar net mažais bokšteliais (Palanga, Klaipėda). Tai paprastai nedidelės bažnyčios, turinčios 5 (Daugai), 6 (Liliai, Papilė), 7 (Butkiškė) langus. Daugiau langų tik Sedos (13), Klaipėdos (10), Palangos (7 dideli ir 12 mažų) bažnyčiose.

Bažnyčią su priekyje iškeltu kryžiumi težinome vieną – Naujojoje Žagarėje (stat. apie 1523 m., fiks. 1643 m.). Toks greičiausiai buvęs neturtingų bendruomenių pasirinkimas. Pastatoma liaudiškos architektūros formų šventovė, kurią vis dėlto privalu išryškinti. Tai padaroma paprasčiausiu, kukliausiu ir pigiausiu būdu – pastatant ant frontono kryžių. Nors neatmetina ir kita prielaida, susijusi su šio Šiaurės Lietuvos (Žiemgalos) regiono specifika: toli nuo pagrindinių LDK kultūros centrų, arti pagrindinis Livonijos germaniškos kultūros miestas – Ryga. Livonijoje išplitusi liuteronybė, jos „kuklumo estetika“, be abejonių, veikė šio regiono kulto pastatų architektūrą, kuri iki pat XIX a. pabaigos – XX a. pirmosios pusės buvo rūsčiai kuklių, bet labai originalių formų (galime paminėti Joniškio mūrinę bažnyčią iki perstatymo, Pošupės medinę kapinių koplyčią, medinę Rūdiškių bažnyčią, dabartinius mūrinius Žagarės sakralinius pastatus).

XV–XVI a. statytų medinių bažnyčių su nedideliais bokšteliais ant frontono žinome 7: Balninkuose (stat. apie 1507 m., fiks. 1662–1676 m.), Panevėžyje (stat. 1570 m., fiks. 1509 m.), Plonėnuose (stat. apie 1560 m., fiks. 1734 m.), Naujamiestyje (stat. apie 1583 m., fiks. 1670 m.), Tryškiuose (stat. prieš 1597 m., fiks. 1643 m.), Pasvalyje (stat. 1580 m., fiks. 1680–1700 m.), Švėkšnoje (stat. 1509 m., fiks. XVII a.). Tiek aukšciau minėtos Naujosios Žagarės, tiek kitų išvardytų septynių bažnyčių architektūrą galime laikyti artimiausia liaudiškajai (klėties, gyvenamojo namo) statybos tradicijai. Tokios architektūrinės formos pasirinkimą, kaip jau sakyta, greičiausiai lemdavo bendruomenės neturtingumas. Priekyje ant frontono statant bokšteli, tikslas buvo tiek funkcinis (pakabinti varpams), tiek estetinis (išskirti bažnyčią iš kitų pastatų ir aplinkos). Funkcionalus tikslo pavyzdys – Balninkų bažnyčia, virš kurios frontono tepastatyta stoginė pakabinti varpeliumi. Estetinę bokštų funkciją liudija medinių bažnyčių išorės polichromija: dažniausiai (ir ryškiausiomis spalvomis) dažoma dalis – bokšteli. Kai kada bokštelyje varpai netgi nekabinami. Bokštų statybos tradicija suaktyvėjo kontrreformacijos laikotarpiu: tada Lietuvoje atgimsta dvibokštis fasadas. Tokio tipo bažnyčios nuo ankstyviausios (1507 m.) pastatymo Panevėžyje iki pat XX a. vidurio statomos visoje Lie-

tuvos. Dauguma jų sulaukė mūsų dienų. Liaudiškajai tradicijai, be abejonių, artimiausiai kubo formos bokšteliai pyramidinių stogais, nors labai dažnai pasirenkamos ir akademinių stilių formos. Iki šiol išlikusioms bažnyčioms būdingiausia barokas ir romantizmas. Šio stiliaus XV–XVI a. bažnytėlės paprastai nedidelės, langų nedaug – 5 (Plonėnai), 6 (Panevėžys), 7 (Naujamiestis). Tai tik dar kartą patvirtina nuomonę, kad tokias šventoves stačiusios bendruomenės buvo negausios ir neturtingos.

Aptariamo laikotarpio bažnyčių su bokštu priekyje apskaita 9: Kražiuose (stat. 1475 m., fiks. 1579 m.), Šiaulėnuose (stat. apie 1514 m., fiks. 1612 m.), Biržuose (liuteronu, stat. XVI a., fiks. 1611–1625 m.), Utenoje (stat. 1522 m., fiks. 1738 m.), Plateliuose (stat. 1523–1564 m., fiks. 1715 m.), Akmenėje (stat. 1580–1596 m., fiks. 1620 m.), Gargžduose (stat. 1590 m., fiks. 1697 m.), Žeimiųose (evangelikų reformatų, stat. 1595 m., fiks. 1650 m.), Biržuose (katalikų, stat. 1515 m., fiks. 1640 m.). Tokios bažnyčios statomas iki pat XX a., tačiau labai retai. To priežastis galėtų būti ne tik techniniai aukšto bokšto fasado viduryje statybos sunkumai, bet ir tai, kad tokis estetinis sprendimas nelabai priimtinas kaimo žmogaus dvasiai. Pažymėtina, kad tokio tipo bažnyčias statė garsių giminių (Radvilų, Kęsgailų) atstovai arba miestiečiai, o kaimuose jos neplito. Šio tipo atsiradimą galime sieti su gotikine–renesansine mūrinių vienabokščių bažnyčių statybos tradicija, Lietuvoje ypač suklastėjusia reformacijos–kontrreformacijos laikotarpiu. Kuklus vienabokštis pastatas ne tik puikiai atitiko evangelikų reformatų (Žeimai) bei liuteronų (Biržai) grožio ir šventovės sampratą (dauguma tuo metu iškilusių mūrinių reformatų bažnyčių būtent tokios). Tokia tendencija skatino pasitempi katalikus, kurie potridentiniu laikotarpiu, siekdami padidinti bažnyčių išpuošinamą, stato daugiau bokštų. Kaip tik dėl šios priežasties XVI–XVII a. Lietuvoje statant mūrinius kulto pastatus atgimsta dvibokštis fasadas. Tai ne tik darė įtaką medinių bažnyčių statytojams. Vėliau išsirutuliojo vilnietiškoji baroko architektūros mokykla. Lenkijos tyrinėtojai rašo, jog jų šalyje fasadinius bokštus prie medinių bažnyčių atsiranda XVI a. antrojoje pusėje – XVII a. pradžioje, tačiau neatmetamas ir ankstyvesnis datavimas. Lietuvoje rašytiniuose šaltiniuose anksčiausiai aprašyti tokio tipo Kražių (stat. 1475 m., fiks. 1579 m.) ir Šiaulėnų (stat. apie 1514 m., fiks. 1612 m.) bažnyčios. Nesimame teigti, jog jų architektūra tokia pat buvo nuo pastatymo dienos, bet paminėjimo rašytiniuose šaltiniuose metais šių bažnyčių priekį tuošė masivūs kvadratinio plano fasadiniai bokštai su įmontuotais laikrodžiais (laikrodžiai mažuose bokšteliuose neįrenginėjami). Skirtingai nei Lenkijoje ar Rytprūsiuose, Lietuvos medinių bažnyčių bokštai yra vienodo pločio nuo pamatų iki pat viršaus, be išplatėjusios galerijos viršutinėje dalyje, dengti pyramidinių stogais (išskyrus profesionalų statytą Radvilų funduotą Biržų katalikų bažnyčią), nors ir yra to paties

kvadratinio plano, kaip kaimyninėse šalyse. Tai rodo šio stiliaus lietuviškų pastatų ir gotikinės–renesansinės mūrių vienabokštį bažnyčių statybos tradicijų ryšius. Kai kur didelis fasadinis bokštas derinamas su signete stogo viduryje – tokios yra Utenos, Akmenės, Biržų katalikų bažnyčios. Šio tipo bažnyčios yra didžiausios iš visų žinomų. Saikysime, Gargždų bažnyčioje yra 17 langų. Rečiau pasitai-ko mažesni pastatai su 5 langais (Šiaulėnai).

Išvados:

1. Pirmosios po Lietuvos krikšto statybos medinės bažnyčios buvo gotikinės. Vėliau ryški renesansinės mūro architektūros tradicijos stilistinė įtaka.

2. Vakarų Europos architektūros įtaka anksčiausiai tie- siogiai pasireiškė Žemaitijoje. Nuo XVI a. pabaigos pradeda ryškėti Vilniaus, kaip kultūros centro, lemiama įtaka medinių bažnyčių statytojams.

3. Lietuvos medinių kulto pastatų statybą taip pat veikė bizantinė statybos tradicija, plitusi iš slaviškų žemų. Kiek mažesnę įtaką darė gynybinių ir pagoniškų kulto statinių architektūra.

4. Liaudiškos (svirnų, gyvenamujų namų) architektūros stilistinė įtaka pasireiškė tik vėlesniuoju laikotarpiu (nuo XVI a.). Tačiau nuo pat pradžių ši tradicija lėmė medinių bažnyčių konstrukcinius sprendimus.

5. Pažymėtinas tiek Lietuvos medinių bažnyčių statybos metodų ir konstrukcijų pasirinkimo, tiek stilistikos konseruatvumas: XV–XVI a. atsiradusios formos mažai pakeitusios išliko iki pat XVIII–XX a.

6. Lemiamą įtaką Lietuvos medinių bažnyčių statytojams padarė baroko mūro architektūra. Baroko estetikai priimtina XV–XVI a. stilistika greitai išplito, o nepriimtina – nunyko. Atkreiptinas dėmesys į baroko estetikos ir liaudiškos šventovės sampratos sasajas.

NUORODOS:

1. XVI a. Lietuvos inventoriai / Red. K. Jablonskis. – Kaunas, 1934.
2. Lietuvos inventoriai XVII a. / Red. K. Jablonskis, M. Jučas. – Vilnius, 1962.
3. Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссией, для разбора древних актов. – Вильна, 1863–1915.
4. Žulkus V. Bažnyčios Klaipėdos XIII–XVII a. urbanistinėje struk- tūroje // Protestantizmas Lietuvoje: istorija ir kultūra. – Vilnius, 1994. – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje (kasmetinis leidinys), 1979–1997 metai.
5. Galaunė P. Lietuvių liaudies menas. – Kaunas, 1936.
6. Gimbutas J. Lietuvos medinės bažnyčios // Aidai. – 1987, Nr. 2.
7. Zakrauskas S. Pavandenės architektūros ansamblio raida // Že- maičių praeitis. – T. 1. – Vilnius, 1991.
8. Jankevičienė A. Sūduvos medinių bažnyčių architektūra // Kultūros paminklai. – T. 2. – Vilnius, 1995.
9. Jankevičienė A. Žemaičių medinių bažnyčių architektūra. – Vilnius, 1996.
10. Brykowski R. Drewniana architektura kościołna w Małopolsce XV wieku. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1981.

- Brykowski R., Kornecki M. Drewniane kościoły w Małopolsce Południowej. – Wrocław – Warszawa, 1984.
- Itman L. Drewniane budownictwo sakralne na Dolnym Śląsku // Zeszyty etnograficzne. – T. II. – Wrocław, 1974.
11. Грабарь И. История русского искусства. – Т. 1–2. – Москва, 1909.
- Орфинский В. П. Деревянное зодчество Карелии. – Москва, 1981.
- Ооловников А., Островский Г. Русь деревянная. – Москва, 1965.
12. Detlefzenas R. Rytų Prūsijos kaimo namai ir medinės bažnyčios. – Vilnius, 1995.
13. Чантурия В. А. История архитектуры Белоруссии. – Т. 1. – Минск, 1985.
- Павлинов А. Деревянные храмы Витебска и Полоцка. – Минск, 1973.
14. Misius K., Šinkūnas R. Lietuvos katalikų bažnyčios. – Vilnius, 1993.
- Ochmański J. Biskupstwo Wileńskie w średniowieczu. – Warszawa, 1981.
15. Gimbutas J. Lietuvos bažnyčių chronologija ir statistika // Lietuvių katalikų mokslo akademijos darbai. – Т. 5. – Chicago, 1986.
16. Misius K., Šinkūnas R. Min. veik.
17. Duomenys apie pastatų skiedinius saugomi Lietuvos kultūros pa-veldo mokslinio centro laboratorijos duomenų bazėje.
18. Lietuvos architektūros istorija. – Т. 1. – Vilnius, 1989.
19. Daugudis V. Senoji medinė statyba Lietuvoje. – Vilnius, 1976.
- Rimantienė R. Akmens amžius Lietuvoje. – Vilnius, 1997.
- Zabiela G. Lietuvos medinės pilys. – Vilnius, 1996.
20. Lietuvių liaudies architektūra. – Т. 1–2. – Vilnius, 1965–1968.
21. Lietuvos architektūros istorija. – Т. 1. – Vilnius, 1989.
22. Грабарь И. Min. veik.
23. Daugudis V. Iš Vilniaus miesto praeities. – Vilnius, 1991.
24. Itman L. Min. veik.
25. Brykowski R. Min. veik.
26. Detlefzenas R. Min. veik.

The features of wooden church architecture of the 15–16th centuries of Lithuania

Rimvydas LAUŽIKAS

In the article the architecture of Lithuanian wooden churches of the 15–16th centuries is reviewed. The aim is to point out the constructional solutions and the stylistics of wooden churches and to define their relation with the brick professional as well as with wooden folk construction, and also to discuss the cultural influences from foreign countries. It is established that the outward stylistics of those churches is most frequently the image of brick Gothic and of Renaissance architecture (buildings with a signet in the middle of the roof, and with a big tower in its front), and, in not many cases, it is related to the ethnic tradition (churches with small towers on pediments). They might have been influenced by Byzantine architecture (the central layout) as well. However, constructional solutions of the churches (foundations, wall-building) are those from traditional construction. In the late period (16th c.) the stylistics was also influenced by folk tradition. As far as the development of wooden churches is concerned the conservativeness of forms is featured: the forms that occurred in the 15–16th centuries were preserved right up to the 20th century.

Gyvūnų balsų imitavimas medžioklėje

Birutė NEMČINSKIENĖ

Iš daugelio medžioklės būdų vienas seniausių yra žvérių, paukščių viliojimas pamégdžiojant jų pačių ar jų tykomo grobio balsus. Viliojimo garsai gali būti išgaunami natūraliu būdu, t.y. žmogui burna ir rankomis pakeitus balsą, bei pagalbinėmis, skambesj stiprinančiomis priemonėmis – įvairiais daiktais bei instrumentais. Savaime suprantama, kad senesnis iš minėtų viliojimo būdų yra natūralusis. Greičiausiai juo naujotasi jau akmens amžiaus medžiotojų, nes jis nereikalavo daug darbo bei proto, tačiau buvo būtini specifiniai įgūdžiai. Pirmynkščiai žmonės, gyvenę natūraliomis sąlygomis, privalėjo stebeti aplinką, lavinti klausą ir balsą, nes nuo to priklausė medžioklės sėkmė, jų pačių išlikimas. Tikriausiai pati seniausia garso stiprinimo priemonė – pučiamųjų instrumentų pirmakė – buvo „dūdele” sudėtos rankos. Rankomis ir burna išgaunamais garsais mègdžiojami įvairiausiai gyvūnai bei paukščių balsai.

Gyvūnai jautrūs garsams, todėl pamégdžioti jų balsus visais amžiais buvo nemenkas menas. Norint juos prisivilioti ir sumedžioti neužtenka panašiai atkartoti kokius nors gyvūnų ar paukščių skeidžiamus garsus. Reikalingas ypatingas tikslumas. Labai svarbu „užčiupti” garsų aukštį, stiprumą, skambėjimo atspalvį. Ir tai ne viskas. Svarbu, kada viliojamas gyvūnas, nes nuo to priklauso jo balsas. Pasirodo, net tos pačios gyvūnų rūšies garsynas moduliuoja, priklausomai nuo gyvūno amžiaus, lyties, psichologinio nusiteikimo, teritorijos (net ir gyvūnai turi dialekta!), metų ir paros laiko, oro, klimato. Seni žmonės sako: „Gyvulių balsai yra gyvulių kalba”.

Duomenų apie mūsų krašto medžiotojus, mègdžiusius gyvūnų balsus, nėra daug. Knygoje „Eržvilkas” rašoma, kad XIX–XX a. sandūroje Eržvilko apylinkėse valstiečių medžiotojų būta tik apie dešimt dvylika, iš kurių profesionalai buvo tik kokie keturi penki. Iš jų keletas mokėjė imituoti kiškių kiauksėjimą, kurtinių ulbėjimą. Vadinas, pamégdžioti gyvūnų balsus sugebėjo ne kiekvienas medžiotojas. Tam reikėjo turėti talentą ir gerą klausą. Tiesa, eržvilkiečiai medžiotojai turėjo spe-

cialią priemonę klausai „pagerinti”. Mat tikėta magiškomis gyvūnų savybėmis. Pasirodo, jei nori išgirsti silpną ar iš toli sklindantį žvérėlio balsą, savo ausis turi ištepti kiškio šlapalu. Tokio vaisto atsargų turėdavo pasiruošęs kiekvienas minėto krašto medžiotojas (8; 131).

Tarp medžiotojų imitatoriu buvo ir tam tikra specializacija: vieni mègdžiojo plėšrūnus, kiti – paukščius, treti – žvéreliaus ir t.t. Štai J. Naujūnas iš Višakio Rūdos, įsitaisęs pušinėje palapinėje, tetervinų tuoktuvių metu juos taip vykusiai mègdžiodavo, kad šie bégdavo pas jį peštis. Tuomet juos ir nušaudavo. Gaila, pateikėjas plačiau neapibūdino, kaip jis „nutaisydavo balsą”. Tačiau tetervinus, kaip pasakojo J. Naujūnas, medžiodavo retai, nes mažai kam tepatiko jų mésa. „Didelj nušoviau, tai kai ryte užkaitė, tai vakare neijkandom”. XIX a. pradžioje Krušinską kaime, pateikėjo liudijimu, tetervinus medžiodavo Velykoms. Nupešę prikimšdavo smulkių paukštelių ir paruošdavo vaišių stalui (5; 6, 23).

Tiksli gyvūnų balsų pamégdžiojimo natūraliu būdu ir instrumentais technologijos aprašymą randame vokiečių autoriaus K. Lemkės knygoje „Auf der Lockjagd”. Joje kalbama ir apie tetervinų viliojimą: tuoktuvių metu tetervinas giesmę pradeda nuo čežėjimo, šnypštimo, kartas nuo karto šokteldamas į viršų. Po to jis ima gurgaliuoti ir tratēti. Šis būgnijimas nevėjuotu oru girdimas beveik už dvių kilometrų. Medžiotojai ši tratējimą mègdžioja taip: smilius arba vidurinis pirštas pusiau įkišamas į šiek tiek praziotą burną ir greitai judinamas nuo vieno krašto prie kito, tuo pačiu metu išleidžiamas moduliotas garsas „u” (4; 77).

Yra keletas būdų prisivilioti antis. Visai nesudėtinga pamégdžioti antino kreksėjimą. Norédamas išgauti panaušų nosinį garsą, medžiotojas nosies „sparnelius” lengvai suspaudžia nykščiu ir smiliumi. Antis medžiotojai prisivilioja, meistriškai pamégdžiodami jų pliuškenimąsi vandenye: abiejų rankų nykščiais ir smiliais suimama už skruostų, jie išpučiami ir tučtuoju vél įtraukiами (lūpos tuo metu vos vos praviros). Taip daroma tris keturias sekundes. Burnoje besikaupiančios seilės padeda išgauti specifinius garsus.

Lietuviai žinojo dar vieną natūralų plerpiantčios anties balso imitavimo būdą (10; 363). Medžiotojas turi sugniaužtos dešinės rankos didžią pirštą truputį atlenkti, o nurodomajai ir vidurinjų pirštus šiek tiek suspausti. Iš sugniaužto kumščio turi susidaryti konusinės triūbelės vidus. Triūbelės anga suvilkoma liežuviu ir, pridėjus lūpas, panašiai kaip pučiant medžioklės ragelius, išgaučami panašūs į ančių balsus garsai. Tačiau atkreiptinas dėmesys, kad medžiotojui, turinčiam blogą klausą ir gerai nemokančiam mėgdžioti, stengtis neverta, nes antys veikia bus išbaidyti, nei suvilioti.

Lapės ir kiti kailiniai plėšrieji žvéreliai priviliojami, imituojant jų medžiojamų gyvūnų balsus. Štai kaip pamégdžiojama kiškio – lapės grobio – dejonė: dešinė ranka sugniaužama į kumštį ir su nykščiu spaudžiama prie dešiniojo burnos kampo (lūpos sučiauptos). Smiliaus krumplys tuo metu po nosimi. Pro dešinijį burnos kamپą oras stipriai pučiamas į kumščio ertmę. Pučiant kumštis vis atgniaužiamas, ir tokiu būdu atsiranda trūkčiojantis garsas. Po tam tikrų pratybų, keičiant lūpų poziciją bei dar labiau atgniaužiant kumštį, galima išgauti tilstantį garsą. Sklindant paskutiniesiems garsams kumštis nuo burnos neatitraukiamas, šiek tiek pakratomas, ir tada atsiranda švelnus *vibrato*.

Kitas kiškio dejonės imitavimo būdas – kumščio čiulimas. Garsas yra aukštėlesnis, atitinka jauno kiškio skleidžiamus garsus. Dešinė ranka sugniaužama į kumštį, virš smiliaus viduriniojo sąnario pridedamas nykštys, ir tada žindamas apatinis smiliaus sąnarys. Per paskutiniuosius garsus „ach” kumštis šiek tiek atgniaužiamas ir papurtomas.

Kaip matyti, imituojant kiškio dejonę, rankų ir burnos darbas jau sudėtingesnis, nei, pavyzdžiu, mėgdžiojant elnės mykimą (suspaudus nosį pirštais reikia su pertraukėlėmis tarti priebalsį „m... m... m...“). Tai sąlygojo įvairiaspalvis ir daugiaskiemenis kiškio skleidžiamų garsų derinys.

Pavieniai žvérių šūksniai – įprastinis reiškinys, tačiau „kolektyvinis dainavimas“ – unikalus dalykas. Jis būdingas vilkams. Todėl vilkus vilioti ne taip jau paprasta – tai labai gudrūs žvėrys. Iš to ir priežodžiai: „Gudrus kaip vilkas“ (Kupiškis); „Gudrus kaip senas vilkas“ (Panevėžys); „Prityrės kaip senas vilkas“ (Giedraičiai); „Seno vilko neapgausi“ (Pavėlenis); „Senas vilkas uodegos aketén nekiša“ (6; 128).

Vilkas staugia ne kasdien. J. Sokas rašo: „Jie staugia įvairiai balsais, žūrint ar tai jauniklis, ar priauglis, ar vilkė su vilku. Jaunikliai nutraukiamai loja, bet kiek-vieną garsą sujungia cypiančiu staugimu; priaugliai staugia dainuojančiu tenoru, gi seniai – stambiu, baimę jaudinančiu, lyg kad iš kubilo bosu, kuris pas vilkė panašus į garsą „o“, o pas vilką į „ū“ (9; 458).

Greta kitų vilkui suteikiamų savybių reikėtų išskirti jo gebėjimą, pasak liaudies, kitam „atimti“ balsa: „Paramatęs vilką, nerékauk balsiai, nes jis tau gerkę užkamins. Mat, jeigu mažas plaukelis iš vilko uodegos patenka žmogui, tai tas žmogus nustoja balso“ (6; 127); arba „Vilką kai pamatai, nereikia sakyti „atiu“, ba vilkas ažubezda gerkli, tadu kažinkas būtų negalési parékti“ (LTR 1603/71); „Vilkui nešant avelę kito žmogaus neprisišauksi pagelbén, nes vilkas užbezda ir atima žmogui balsą“ (LTR I 502 (15)). Tokie draudimai, reikia manysti, turėjė įtakos ir medžiotojams, nes vilkų staugimo imitatorių užfiksuota vos vienas kitas.

Apie vieną tokį rašo J. Kudirka. Medžiotojas, gyvenęs praėjusiame šimtmetyje apie Vileišius (Kazlų Rūdos apylinkę), taip meistriškai mokédavęs kaukti, kad Novaraistyste atsiliepdavo vilkai ir bégdavo artyn, bet užuodę žmogų pasitraukdavo. Minimas ir kitas garsus tų apylinkių medžiotojas J. Šeškevičius. Jis užlipdavęs į eglę, iš šakų vainiko pasidarydavęs palapinę ir išisda-vęs į ją. Gretimuose medžiuose įsitaisydavo kiti medžiokliai su šautuvais. Tada J. Šeškevičius pradédavęs „obyti“ – vilku šaukti. Netrukus apie medį susirinkdavę vilkai, o medžiotojai juos šaudydyvę (5, 22).

Vilkai – emocionalūs ir netgi muzikalūs žvėry. Tai suprasti galime ne tik iš lietuvių liaudies pasakos apie vilką vestuvėse. Jie mielai atsako į juos jaudinančius garsus. Net garvežio švilpuku iš gretimo miško vilkų chorą šaukdavo vienas geležinkelio darbuotojas. Tai nereiškia, kad šie plėšrūnai turi blogą klausą, nes į netikusį medžiotojo bandymą imituoti kaukimą vilkai neatsako.

Apibūdintos natūralios gyvūnų balsus pamégdžiojančios priemonės yra bendratautinės, universalios ir, be abejo, labai senos kilmės. Jos įvairavo priklauso-mai nuo medžiojamų gyvūnų rūšies, jų „kalbėjimo“ manieros ir elgsenos.

Gyvūnų balsams pamégdžioti medžiotojai naudojo ir augalus – pirmuosius primitivius instrumentus. Pavyzdžiu, stirnų cypimas išgaunamas lygių kraštų ir plonų gyslų – kriausės, alyvos, beržo, šaltekšnio, buko – lapais, žolės stiebais, specialiai paruoštais rugių stiebais.

Lapas suimamas abiem rankomis ir stipriai pritraukiama prie užciauptos burnos. Pučiant orą lapo krašteliš ima virpęti ir skleisti cypiantį garsą. Kuo plačiau abu lapą prilaikantys pirštai praskečiami, tuo gilesnis išgaunamas garsas. Jei šie pirštai vienas šalia kito atsiranda per piršto storį, pasigirsta jauniklio cypimas.

Europoje mėgstama stirnas vilioti su buko lapu. Vokiečiai net turi specialius terminus tokiai medžioklei apibūdinti: „Blattjagd“ – „lapų medžioklė“ arba „Blattzeit“ – „lapų laikas“. Cypimui išgauti geriausiai tinka vidutinio dydžio, minkštasis, šešėlyje augęs paprasto buko

lapas. Jis ilgaja briauna stačiakampio forma susukamas į vidų. Lapas taip prispaudžiamas prie apatinės lūpos, kad sulankstytoji dalis ant jos prigultų. Tada prie jo priglaudžiamas viršutinė lūpa ir lengvai pučiamas. Garso aukštis reguliuojamas, keičiant nuotolių tarp lapų pri-laikančių pirštų (4; 41).

Panašiu būdu tokį cypimą galima atkurti tarp lūpų dedant žolęs stiebą arba jaunų beržų, laukinių kriausiu žievėlę, naudojant rugio šiaudą. Pastarasis viliojimo instrumentas gaminamas taip: pusiau subrendusio rugio stiebas nupjaunamas su gumbeliu. Virš gumbelio turi būti ne daugiau kaip trečdalies, o po juo – du trečdaliai viso šiaudo ilgio. Ilgesnėje šiaudo dalyje išpjaunamas maždaug 3 cm plėsys. Kuo jis ilgesnis ir platesnis, tuo garsas sodresnis. Į burną dedama ilgesnė šiaudo dalis ir pučiamas (4; 42). Panašiu būdu gaminamas ir piemenų mėgstamas instrumentas – šiaudo birbynė. Skirtumas tas, kad pastaroji turi skylutes.

Dar gilioje senovėje žmonės išmoko panaudoti tuščiavidurius per medžioklę nukautų gyvūnų kaulus ir ragus. Jau akmens amžiaus medžiotojai iš paukščių, žvérių kaulų pasigamindavo pučiamujų instrumentų. Tokie instrumentai tarnavo kaip gyvūnų vilokliai ir kaip signalinės priemonės, padėjė tarpusavyje susišaukti. Be to, jais buvo galima išgauti tam tikrą muziką, tinkamą ritualinėms apeigoms.

Visame Baltijos regione tokių instrumentų iškasenų aptikta labai daug. Ankstyviausias Lietuvoje rastas *kauilio švilpuko* ruošinys datuojamas IV tūkstantmečiu pr. Kr. Tai stirnos arba elnio rago nuolauža, iškasta Šventosios durpyne. Švilpiamajam instrumentui priskiriamas ir Utenos rajono Narkūnų piliakalnio I tūkstantmečio pr. Kr. radinys – paukščio kaulo nuolauža.

Seną, garsą pamėgdžiojančią švilpuko vardo kilmę rodo baltų, slavų, germanų, Baltijos finų kalbų atitinkmenys, nusakantys ne tik patį garso išgavimo būdą, bet ir nurodantys gyvūnus, kurie galėjo būti mėgdžiojami. Tokius duomenis randame R. Apanavičiaus parengtame darbe „Pučiamieji piemenų instrumentai”. Paraginkime: latvių kalbos žodis *svilpis* reiškia „sniegena”, lietuvių *svilpis* „juodgalvė sniegena”, „varnėnas”, latvių *ziemelu svilpis* „pušinė sniegena” atitinka rusiškaijį *ščūr* „pušinė sniegena”, kurios seniausioji reikšmė slavų mitologijoje yra „protévis”. Minėto veikalo autorius daro įdomią prielaidą, jog švilpukais buvo mėgdžiojami ne tik gaudomų ir medžiojamų, bet ir totemių paukščių švilpavimai, o pats instrumentas galėjo būti tapatinamas su genties protévio balsu. Šitaip manytį mokslininką įgalino latvių švilpynės vardas *stabule*, besisiejantis su latvių *stabs* „stulpas”, prūsų *stabis* „akmuo” bei lietuvių *stabas* „statula ar koks daiktas, laikomas dievu ir garbinamas” (1; 37–38).

Švilpukai buvo gaminami ne tik iš kaulo, bet ir iš alksnio, gluosnio, karklo, šermukšnio žievės, iš nen-drės arba iš liepos, uosio, klevo medienos. Ilgainiui jie įsitvirtino kaip piemenų signaliniai ir vaikų žaidimų instrumentai.

Instrumentas, medžiotojų naudotas specialiai antims, jerubėms vilioti, taip ir buvo vadinamas – *vilioklis* (Suvalkų, Švenčionių aps.). Žemaičiai jį vadindavo *pler-pyne*, tuo apibūdindami išgaunamo garso spalvą (Skuodo r., Šačių apyl.) (7; 123–124). Jis buvo daromas iš paukščio sparnikaulio arba žąsies plunksnos vamzdelio, viename gale buvo išpjaunama didesnė išėma, šalia jos – padaroma garso skylutė. Pučiamas iš didesniajų skylę, mažoji dangstoma pirštu (2; 87).

Panašiai kaip *vilioklis* gaminamas ir kitas gyvūnų bal-sų mėgdžiojimui skirtas instrumentas *ubikas* (Skuodo r., Šačių apyl.) (7; 123–124). Šis vardas ne lietuviškos kilmės (plg. rus. *вабик* „pipyné”, „dūdelė paukščiams, žvérims vilioti”; lenk. *wab* „pipyné, švilpukas žvérims, paukščiams vilioti”; *wab-iarz* „medžiotojas, vilijantys žvérus”). Bet tai ne vienintelis instrumento pavadinimas. Jis dar būdavo įvardijamas *švilpynė* (Vilniaus apskr., Paberžės vls., Meškoniių k.), *čekšuku*, *peléda*, *rékne* (2; 106). Eržvilko apylinkių medžiotojai jį pasidarydavo iš kiauro kaulo su plunksnele. Viliodavo kuolingas, je-rubes (8; 131).

Dažniau *ubikus* darydavo iš medinio pagaliuko. Pagaliukas perskeliamas išilgai, į tarpatiklojamas žolęs lapelis, beržo tošies ar drobės skiautelė. Abi dalys galuose surišamos. Kitas būdas – pagaliuku šone išpjaunama nedidelė įduba, į kurią tiklojama žolė, o išpjautoji dalis vėl pririšama prie pagaliuko. Instrumentas suimamas nykščiais ir apgaubiamas saujomis, pučiamas į plėšį. Vibrerančius „liežuvėlius” skleidžia garsą, primenantį pelėdos ūbavimą. Kai saujos praskleidžiamos ir užskleidžiamos, atsiranda kitokio atspalvio garsai. Medžiotojai *ubikais* paprastai viliodavo stirnas. Įdomu tai, jog šis instrumentas buvo naudingas ne tik medžiotojams – juo pritardavo ir šokių muzikai (2; 107).

Dar vieną viliojimo instrumentų grupę sudaro *medi-niai* ir *medžio žievés trimitai*. Žievės trimitai, dar vadintą *triūba* (Varėna; Šiaulių apskr.), *žievés triūba* (Merkinė; Kupiškio r.), susukdavo iš beržo tošies, pušies arba alksnio žievės. Juo grodavo signalines melodijas, viliodavo antis. Štai kaip atrodo natomis užrašytas antis vilijantis signalas (2, 135):

Signalas antims vilioti. Trimitavo V. Pacaitis. 1983 m.

Mediniai trimitais tiek senovėje, tiek šiuolaikinėje medžioklėje sėkmingai viliojami kanopiniai gyvūnai – elniai, briedžiai, nes jie mielai reaguoja į tikslų giminaičių balsų mėgdžiojimą. Tinkamiausias tam metas – šių gyvūnų vestuvės. Kaip rašo A. Motuzas, griežtai apibrėžtomis medinių medžioklės triūbų intonacijomis šiuos gyvūnus medžiotojai vilijo nuo rugpjūčio vidurio iki ruggėjo pusės, tada buvo imituojamas elnio arba briedžio vestuvinis šauksmas (11; 16). Autoriui pasisekė užfiksuoti elnio ir briedžio viliojimo signalus:

Šių viliojimo signalų natos paimtos iš skirtingų šaltinių: elnio – 11; 16 ir briedžio – 12; 30.

A. Motuzo pateikėjų liudijimu, minėti gyvūnai reagudavo tik į medinių triūbų garsus. Tačiau šių dienų medžiotojai patikslina, jog išmokus vilioti, tam ne mažiau tinkta ir kitos priemonės – vienos šiuolaikinės, kitos senos. Pasak vyriausiojo medžioklės trofėjų eksperto A. Kamičaičio privataus pokalbio metu pateiktų duomenų, tam tinkta *plastikinė triūba*, specialiai medžiotojams gaminama Austrijoje, *žibalinės lempos stiklas*, iš popieriaus susukta tūta. Elnių viliojimo instrumentą galima pasigaminti ir iš *sachalininio rūgčio*. Liepos ar rugpjūčio mėnesiais nupjaunamas maždaug 4,5–6 cm storio, 40–50 cm ilgio rūgčio stiebas (su pirštinėmis, nes augalas nuodingas, galima apsideginti rankas). Pašalinamas stiebo vidinis turinys, jis pats išdžiovinamas, abi nuopjovos nušveičiamos švitriui popieriumi. Išdžiūvęs instrumentas pasidaro kietas kaip kaulas. Jis skleidžia stiprų, natūralų garsą, yra lengvas.

Labai senas mėgdžiojamasis instrumentas yra *kriauklė Tritonas*. Šis instrumentas gaminamas iš Vidoržemio jūroje gyvenančios vadinosios trimitinės sraigės kiauto. Tritonas turi būti didelis ir plonomis sie nelėmis, o tai gamtoje retas reiškinys. Kriauklės smailgalys nupjaunamas, kad ertmė būtų 2–2,5 cm skersmens. Tada išskobiami 2–3 cm pirmieji plonasieniai vingiai (lankstai su kremzlėmis). Tokiu būdu paaukštinamas instrumento garsas. Kriauklė nudažoma maskuojančia spalva. Ji skleidžia ypač natūralų garsą, tačiau turi ir trūkumų – yra trapi ir skleidžia pašalinius

garsus, atsirandančius nuo susilietimo su kita daiktas. Todėl instrumentas turi būti nešiojamas specialiai futilare, o tai medžioklėje ne itin patogu (3; 28). Spėjama, kad šitoks instrumentas yra galėjęs atsidurti ir mūsų krašto didikų rankose ir būti naudojamas per pramogines medžiokles.

Kartoliniai vamzdžiai, žibalinių lempų cilindrai dėl nepakankamo rezonanso ir nedidelio patvarumo naujomi rečiau.

Visos išvardintos elnių ir briedžių viliojimo priemonės tik pridedamos prie burnos, bet nekišamos į ją. Pagrindinis krūvis tekdavo balso stygoms, instrumentas tik sustiprindavo garsą. Galima spėti, jog viliokliai elniams ir briedžiams mūsų krašto medžiotojai galėjo išgalvoti ir daugiau.

Gyvūnų balsų mėgdžiojimas medžioklės metu buvo svarbus aktas, nuo kurio nemažai priklausė medžioklės sėkmė. Tai pastebima iš daugelio šalių medžiotojų patirties. Beje, į akis taip pat krenta lietuvių kalbos žodžių „medžioti“ bei „mėgdžioti“ panašumas, tarsi patvirtinančius mėgdžiojimo svarbą medžioklėje.

NUORODOS:

1. Apanavičius R. Pučiamieji piemenų instrumentai (rankraštis). – 1995.
2. Baltrėnienė M., Apanavičius R. Lietuvių liaudies muzikos instrumentai. – Vilnius, 1991.
3. LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
4. Lemke K. Auf der Lockjagd. – Berlin, 1980.
5. Kudirkė J. Medžioklė senovėje Kazlų Rūdos girioje // Mūsų gamta. – 1972, Nr. 6.
6. Mūsų tautosaka: Humanitarinių mokslų fakulteto leidinys. – T. II – Kaunas, 1930.
7. Milius V. Medžioklė Šačių apylinkėje // Kraštotyra. – Vilnius, 1967.
8. Petrus J. Medžioklė ir žūklė // Eržvilkas. – Vilnius, 1970.
9. Sokas J. Vilkų medžioklė // Mūsų girios. – 1933, Nr. 6.
10. Mūsų girios. – Kaunas, 1936, Nr. 6–7.
11. Motuzas A. Trimaitai iikrikščioniškoje apeiginėje kultūroje // Liaudies kultūra. – 1996, Nr. 6.
12. Motuzas A. Nacionalinės apeiginės kultūros ypatybių pritaikymas grojant lietuvių liaudies pučiamaisiais ambašiūriniais mundštukiniai muzikos instrumentais (mokslų daktaro disertacija). – Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, 1993.

Hunting and Imitating the voices of beasts

Birutė NEMČINSKIENĖ

In Lithuania the available data in respect to the instance of imitating the voices of animals in hunting are scarce. The voices of animals used to be imitated both in a natural way and by blowing musical instruments. Hands, mouths as well as diverse musical instruments were made use of so as to produce appropriate natural sounds and thereby to decoy black cocks, ducks, hares, wolves and other beasts and birds. The instruments for imitating and decoying animals and birds used to be made of the stems of numerous plants as well as of the horns and bones of animals.

Kaip radosi profesionalusis lietuvių teatras

Vytautas MAKNYS

Reta kita tauta per ištisus šimtmečius patyrė tiek skriaudą kaip lietuvių. Nuo valstiečių atsiribojo bajorai, dvasiškiai buvo kitataiciai, kumštį rodė rusų žandaras. Lietuvos valstietis atokvėpio valandėlėmis dvasios polékius reikšdavo daugiausia dainomis, vakaronių metu prasimanydavo šmaikščių pasakojimų, įvairių žaidimų, persirengęs vaizduodavo kitų gyvenimą.

Tik XIX a. antroji pusė kiek paketė valstiečio gyvenimą. Kaimuose atsirado daraktorių, o vėliau ir – moksleivių, studentų. Daugiau lietuvių pradėjo gyventi miesteliuose, miestuose (ypač – už Lietuvos ribų). XIX–XX a. sandūroje ne tik patys lietuvių, bet ir kitų kraštų mokslininkai labiau susidomėjo valstiečio kūrybiniu paveldu: rinko liaudies dainas, užrašinėjo jų melodijas, lietuvių kryžių albumu žavėjosi pats Romos popiežius, Paryžiaus parodoje visus sudomino lietuvių tautodailę, šimtmečiais kitų kraštų įtakos išvengusi liaudies kūryba imama palankiai vertinti.

Gaila, liaudies mágstami klojimų, seklyčių, kamarų, darbo aikštelių improvizuoti vaidinimai nebuvo užrašyti. Palaipsniui juos émė keisti rašytinio teksto vaidinimai scenoje. Lietuviško teatro siekį pirmasis išsakė Vincas Kudirka „Lietuvos“ draugijos „siekiuose bei mieriuose“ (1888 m.). Nors „Aušros“, „Varpo“ laikotarpiu net ir aktyviems lietuviams meno klausimų gvildenimas atrodė per ankstyvas, bet V. Kudirka nenusileido, ragino: „... kada rašėjai sukurs dramą, užsiimantieji muzika sunaudos lietuviškas melodijas, tasyk teatras rasis pats.“

Nenuistamai „triūsdamas ant tévyniškos dirvos“, V. Kudirka stengési sudaryti visas prielaidas teatrui atsirasti: rinko liaudies dainas, užrašinėjo jų melodijas, net pirmajame „Varpo“ numeryje įdėjo „Ant kalno karklai siūbavo“. Netrukus lietuviškų vakarų programose liaudies daina pasidarré svarbiausia. Perkurdamas liaudies melodijas, V. Kudirka komponavo muzikos kūrinėlius, šokių muziką, – pats vykdė savo nuorodą, kad „užsiimantieji muzika sunaudotų lietuviškas melodijas“.

1893 m. „Varpe“ V. Kudirka paskelbia: „Paskirta 100 rublių premijos už parašymą originališkos komedijos ar dramos iš Lietuvos gyvenimo“. Gavęs Keturakio pjesés „Amerika partyje“ rankraštį, bemat veža ji į Mintaują, į J. Jablonskio dukters Onos (būsimosios Landsbergienės, prof. Vytauto Landsbergio motinos) krikštynas, kurių piedanga sukviečia varpininkų susirinkimą ir čia pat, visi pasidalinę as-

menimis, perskaito šią pjesę. Čia pirmajį scenos „krikštą“ gauna ir būsimasis scenos veikėjas G. Landsbergis–Žemkalnis. Netrukus komedija buvo suvaidinta Mintaujoje, o kiek vėliau pasklido ir Lietuvoje. Norédamas praturtinti lietuvišką repertuarą, V. Kudirka išvertė F. Šilerio „Vilių Telj“, „Orleano mergelę“, Dž. Bairono „Kainą“, A. Asniko „Kęstuči“, J. Slovackio „Mindaugą“, T. Vrublevskienės „Narimantą“. Vėliau inscenizuoti V. Kudirkos „Viršininkai“ bei K. Inčiūros pjesė „Vincas Kudirka“ buvo labai mágstami žiūrovų. V. Kudirka pirmasis émési pjesių recenzavimo. Taigi, kai pirmojo viešo lietuviško spektaklio Palangoje dalyviai aplankė jau sergantį V. Kudirką, jis galėjo pasakyti, kad padéjo pagrindus lietuviškajam teatrui.

To meto Lietuvoje, kur, anot poeto, „anei rašto, anei druko mums turėt neduoda, tegul, sako, bus Lietuva ir tamsi, ir juoda“, V. Kudirkos pradéta teatrinė veikla išsiplėtoti dar negaléjo, užt at buvo išgirsta užsienyje – lietuvių išeivii. Amerikoje pirmasis teatrinio darbo émési buvęs „Aušros“ redaktorius Jonas Šliūpas, parašes pjesę „Patkulis“ (politiška penkių v. kom., pagal K. Gutzkow lietuviškai parašyta, 1887, 78 p.), sutelkës vaidintojų būrelj, nors vakaro surenkti nepavyko. Laimingesnis buvo kun. A. Burba, kuris prikalbino „Vienybës lietuvininkų“ redaktorių Antaną Turskį parašyti pjesę. Taip pasirodė „Be sumnenës, arba kaip ant svieto einas“, suvaidinta Plimute 1889 m. gruodžio 31 d. Tai pirmasis mums žinomas lietuviškas spektaklis. Nuo tada teatras išeivijoje ypač pamégtas.

Aktyviausiai reiškési lietuviškoji Peterburgo visuomené. Čia veiké Labdarių, Savitarpiečių ir Mažturčių savitarpinës pagalbos draugijos, kurių kiekviena turéjo teisę kasmet surengti po keturis vakarus. Draugijos turéjo savo teatrinius būrelius, chorus, žmonës buvo veiklës, juos suburti šiam per 50 000 išeivių lietuvių priglaudusiai mieste nebuvo sunku. Aktyviausiai veiké savitarpiečių 1901 m. įsteigtas „Lošikų“ būrelis. 1911 m. savitarpiečiai ir mažturtiečiai įsteigë Teatrališką komisiją, pakvietusių Mažojo teatro artistą K. Glinskį, ligi Didžiojo karo daug nuveikusį lietuvių teatro labui. Peterburgiečių pasiekimai tuoju būdavo perteikiami į Lietuvą.

Daug lietuvių susitelké Rygoje, Liepojoje, Mintaujoje, net – Maskvoje, Odesoje, Varšuvoje ir kt. Jų, turéjusi tokias pačias teises, kaip ir kitos tautinės mažumos, patirtis persiduodavo į tévynę. Spaudos draudimo metais, kai Lie-

tuvoje nebuvo leidžiama jokia kultūrinė veikla, tokia lietuvių išeivių parama buvo ypač reikšminga.

Šiandien kiek kitaip matome Palangos pirmą viešą lietuvišką vakarą (1899 m.). Palanga tuo metu priklausė Kuršo gubernijai (Latvijai, kaip Mintauja, Liepoja). Čia negalijo Lietuvai taikomi draudimai, bet tas vaidinimas žiūrovų buvo priimtas kaip vietinis ir jo poveikis buvo daug reikšmingesnis nei vaidintojų kitur. „Išėję iš teatro matém... kad mūsų vaidinimas Palangoje turėjo nematyto ir neregėto pasisekimo dar nepaprastesnio, ponybei nesuprantamo pobūdžio. Dailės švente to vaidinimo negalima buvo pavaudinti, nes tuomet dailės dar beveik visai nebuvo, – prisimena to vakaro organizatorė G. Petkevičaitė. – Buvo tai tikrąja to žodžio prasme tautos šventė, ir tai tautos, kuri džiaugėsi išlikusi gyva ir drauge su džiaugsmu pakélé didelį protestą prieš ją varžančius pančius. Bet kas galėjo tada išdrįsti tai šventei duoti tikrą josvardą?“ (G. Petkevičaitė-Bitė. Krislai – V., 1966. – P. 660).

Amžių sandūros dešimtmetis (1894–1904), kai vietoje vakaronių, „naminių“ vaidinimų paplito jau teatrinio pobūdžio vaidinimai, išeivių teatrų pavyzdžiu rengiami pradžioje daugiausia moksleivii, studentų bei jaunuomenės, įvardintinas kaip slaptujų lietuviškųjų vakarų arba klojimo teatro laikotarpis. Tai buvo vadina mojo universitetiškumo bei juodžemiškumo, kai pirmoji lietuvių studentų karta dar jautė glaudų ryšį su kaimo pastoge, bendradarbiavimo, bendravimo vaisius. Tai buvo ir anticarinių nuotaikų išraiška. Nuo represijų nukentėjo beveik visi inteligentai bei aktyvesnieji veikėjai, bet spauda buvo atgauta, o netrukus ir Didysis Vilniaus seimas pareiškė lietuvio valią. Žandarai buvo priversti nuolaidžiauti. Tai buvo sąmonėjančio lietuvių dešimtmetis, kai visa tauta tarsi pakilo šviečiamajai bei kultūrinei veiklai. Leidus savame krašte dirbtų lietuviams mokytojams, atsirado įvairių sričių kultūros darbuotojų, kaime paplito lietuviška spauda – jau ne knygnešio slaptai atnešta.

Tačiau ir po 1904 m. gegužės septintosios (spaudos atgavimo) žandarai nenurimo. 1904 m. buvo leistas tik vienas Šiaulių lietuviškas vakaras (1904 10 31), pasibaigęs suėmimais. Trukdymų buvo ir 1905 m., bet veikti jau buvo įmanoma: vasario 6 d. leistas pirmasis Vilniaus viešas vakaras, 24 d. – pirmasis J. Misiaus skrajojančios trupės spektaklis Šiauliouose, 26-ą – pirmasis Panevėžio viešas vakaras, 27 d. – pirmasis Rokišky, gegužės 15 d. – pirmasis J. Vaičkaus vakaras Mažeikiuose, rugpjūčio 19-ą oficialiai įrengiota Kauno „Daina“, nors pradėjo ji veikti 1899 m.; lapkričio 2 d. – pirmasis viešas lietuviškas vakaras Jurbarke, 23 d. įsteigta vaidintojų, dainininkų, muzikantų draugija „Vilniaus kanklės“...

Gabrielius Landsbergio–Žemkalnio įkurta vaidintojų, muzikantų, dainuotojų draugija „Vilniaus kanklės“ buvo naujas žingsnis profesionalėjančio teatro keliu. Tuo metu išeivių teatras kitose Rusijos vietose galėjo laisvai veikti ir prilygo kitų tautų teatrams. Toks buvo Peterburgo „Lošikų“ būrelis, kuris amžiaus pradžioje sutelkė pajėgiausius vaidintojus. 1911 m. atėjus čia K. Glinskiui, „Lošikų“ būrelio darbas visai suprofesionalėjo. Tą patį galima pasakyti ir

apie Rygos lietuvių dainininkų draugovę „Kanklės“ (vad. Jurgis Linartas, įst. 1904 02 02), vėliau virtusią „Lošėjų kuopa“, apie Rygos lietuvių teatro draugiją „Žaislas“ (vad. Liudas Jakavičius, įst. 1909 m.), virtusią „Rygos lietuvių teatru“, kuris vien 1913–1914 m. sezono suvaidino 70 spektaklių, susilaikė 70 000 žiūrovų. I profesionalią sceną dairėsi ir kitų didesnių lietuvių kolonijų vaidybos būreliai ar net specialios draugijos.

Kaip ir kitur, Lietuvoje teatrinius būrelius organizavo savišalpos draugijos, kurios galėjo surengti per metus keturis renginius. Vilniaus lietuvių savitarpio pašalpos draugija sutelkė didelį būrij meno mėgėjų, surengusių Didžių lietuvių teatro jubiliejų (1909 m.), kuris ir buvo lietuvių teatro persitarkymo pradžia.

Dešimtmetis po spaudos atgavimo (1904–1914 m.) buvo visų lietuvių intensyvios visuomeninės bei kultūrinės veiklos laikotarpis. Didesniuose kultūros centruose atsirado kultūrinės veiklos draugijos, apėmusios platų veiklos barą. Kaune dar 1899 m. įsikūrė slapta lietuvių „Dainos“ draugija, dalyvavusi slaptuose lietuviškuose vakaruose. Ji turėjo chorą, nuolatinį vaidintojų būrelį, gausų atlikėjų aktyvą, dar 1904 m. balandžio 7 d. surengė pusiau viešą lietuvišką vakarą, o po kelių mėnesių jau ir viešai vaidino. Oficialiai „Daina“ įregistruota 1905 m. rugpjūčio 19 d. Šiauliečių veikla prasidėjo taip pat dar spaudos draudimo metais. Vėliau šiauliečiai įkūrė „Varpo“ draugiją. Aktyviai veikė Biržų „Lyra“, Panevėžio „Aidas“, Rokiškio „Kanklės“, Senapilio „Gabija“, Suvalkų „Vienybė“, Telšių „Kanklės“, Tilžės „Giedotųjų draugija“ – iš viso per 20 stambų dramos, dainos, muzikos kolektyvų.

Panaši buvo ir dramatiškai – muzikališkai – dainoriška draugija „Vilniaus kanklės“ (įst. 1905 11 08). Jos steigėjas Gabrielius Landsbergis–Žemkalnis dalyvavo ir dramos būrelio veikloje, bet šio būrelio darbas jo jau netenkino: „Vilniaus kanklių“ draugija įkurta ne tam, kad vien pasismagintų šokiais ir menkais kur užkampyje vaidinimais. Ji turi aukštėsnius siekius, – aiškino Žemkalnis. – Ji turi tapti Lietuvos dailės žinyčia. Jos užduotis ne tiktais prastiems žmoneliams vaidinti prieinamus, iš juų paprasto gyvenimo vaizdelius, bet ir atidengti platesniams pasaulio horizontui lietuvių dailės vertę. „Vilniaus kanklių“ draugijos, kaip ir kitų tos pačios rūšies draugijų, tikslu yra lavinti Lietuvos dailę, lavintis artistams dėl scenos ir rūpintis, pirkinėti ir išleisti dailės veikalus kaip dramatiškus, taip ir muzikališkus“. (Vilniaus žinios. – 1906/62).

„Vilniaus kanklės“ įsigijo patalpas su sale (dabar „Vilniaus“ viešbučio kieme, Gedimino pr. 22), kur nariai rinkdavosi „lavintis dailėje“, stengėsi sudaryti „dramatiškų ir muzikališkų veikalų įgijimo fondą“, gavo teisę dvi dienas per mėnesį naudotis Miesto teatro sale (dabartine Filharmonija), stengėsi sudaryti gerą chorą, pastovų vaidintojų būrelį, talkindavo provincijos teatriniems trupėms, rūpinosi vaidinimų meniškumu ir pan. „Kad lietuvių sceną galima būtų vadinti daile, reikia padėti daug darbo, suvartoti daug energijos ir laiko. ...Sykį intelligentų kuopelė Vilniuje pasiryžo rimtai scenoje pastatyti „Mindaugį“. Nuo pat Kalėdų mėgėjai, it gerai sutaikytos stygos, kuo ne kasdien darba-

vosi, kad pastačius žmoniškai tą veikalą. Niekas nesivéli-
no į repeticijas, kits kitam suteikdavo patémijimus ir niekas
už tai nepyko. Dargi tarmiškas patriotizmas pritilo prieš norą
vienodai, taisykliškai atlikti sumanytajį darbą. Ir tikrai ba-
landžio 27 d. 1908 m. dargi svetimtaučiai buvo sužavėti ir
nusistebėjo, pamatę nepaprastas lietuvių scenos pajégas...
Mokslo draugijos būste, daktarui Basanavičiui ir kitiems
senovés žinovams vedant, buvo svarstoma dekoracijų ir
kostiumų klausimas, kad rimtai paruošus veikalo apysto-
vas. Net grimą už scenos stropiai prižiūrėjo tie patys žino-
vai. Kad pastatymas geriau atitiktų istorinę teisybę, buvo
sudaryta tam tikra komisija (Landsbergis, Basanavičius,
Žmuidzinavičius, Strazdas ir Putvinskaitė-Žmuidzinavičie-
nė), kuri turėjo padėt teatralams... Pasisekimas buvo pil-
nas (žinoma, ne materialinis) (Žemkalnis. Teatro reikalais
// Viltis. – 1909/50, 51).

Vaidintojai vertino savo kūrybinę veiklą, aiškiai matėsi
tautos sąmonėjimas, kultūros pažanga. Bet netrukus atsi-
rado ir nemaža sunkumų, nesutarimų: lietuviškų vakarų
ir draugijų bei jvairių kitų trupių vaidintojai pasiekė tai, ką iš
viso tomis sąlygomis galėjo pasiekti – jie išsémė savo ga-
limybes, ir reikėjo ieškoti naujų kelių tolimesnei veiklai. Pa-
sinaudota vieno iš reikšmingiausių to meto renginių – Pa-
langos pirmo lietuviško vakaro dešimtmecio sukaktimi: nu-
tarta iškilmingai ją paminėti ir aptarti aktualius klausimus.
„Ne jubiliejaus šventę, ne jos apeigas turėjau omenyje,
šaukdamas mūsų scenos veikėjus, pasinaudojus proga,
susispести draugén dėl bendro tolimesnio teatro darbo, –
rašė šio sumanymo iniciatorius G. Landsbergis-Žemkal-
nis. – Man svarbu yra suvažiavus susiprasti, išdirbtį šiokias
tokias taisykles, įsteigtį teatro biurą arba nariais įsirašyti į
jau esamas svetimujų teatro įstaigas, sutvarkytį artistų san-
tykius su kits kitu, įsimanyti kokį gyvenimo būdą tarp auto-
rių ir artistų iš vienos pusės, ir draugijos ir antreprizos iš
antros, ir t.t.” (Lietuvos žinios. – 1909, Nr. 50). Visiems pri-
tarus šiam pasiūlymui, Vilniaus savitarpinės pašalpos drau-
gija ir G. Landsbergis-Žemkalnis ėmėsi organizuoti šį mi-
nėjimą, pavadintą Didžiuoju teatro jubiliejumi (1909 m. rug-
pjūčio 15–16 d.).

Jubiliejui pasirinkta „Amerika partyje“ ir trių veiksmų ope-
ra „Birutė“, papildyta baletu, koncertu, gyvaisiais paveiks-
lais. Pakvesti iš visos Lietuvos bei išeivijos žymiausiai atlikė-
jai parodė, ko pasiekė lietuvių teatras per dešimtmetį. Teat-
ro subrendimą pripažino ne tik lietuvių, bet ir kitataučiai, o
pasiekta gana daug. Spaudoj paminėti net 53 artistai, tarp
jų keletas baigusių specialias mokyklas, nurodyti jų svar-
biausi vaidmenys. Suminėta bent pora dešimčių patyrusių
vadovų bei režisierų, kompozitorų, chорvedžių, nemažas
būrys dramaturgų, pateikusių plačios apimties repertuarą,
o svarbiausia, – ankstyvesniųjų vakaronių dalyvis gerokai
išpruso, tapo reiklus bei sumanus išaugusio teatro žiūro-
vas. Tuo būdu subrendo sąlygos, kuriomis galėjo atsirasti ir
sékmingesiai veikti lietuvių profesionalus teatras.

Vilniuje susispėtė didžiausias būrys aktyvių kūrybinių
darbuotojų. Nuo amžiaus pradžios čia vyko slapti lietuviš-
kieji vakarai. Aktyviai veikė P. Matulionio vadovaujama Šel-
pimosi draugovės Vaidintojų mégėjų kuopa, čia G. Land-

sbergis-Žemkalnis įkūrė pirmąją profesionalėjančią „Vilniaus
kanklių“ draugiją, kuri per trejetą metų gerokai pakélé vil-
niečių teatrinių lygių. G. Žemkalniui 1907 m. statant „Mindau-
gą“, į Vilnių atvyko Mykolas Sleževičius, kuris dar besimo-
kydamas Liepojoje dalyvavo teatrinėje veikloje, o studijuodamas
Odesoje subūré veiklą „Rūtos“ draugiją. Vilniuje
Žemkalnis jį paskyrė aktoriumi ir režisieriaus padėjėjų. Čia
jis, odesiečių pavyzdžiu, įsteigė „Rūtos“ draugiją, kuri tapo
pagrindine vilniečių kultūrine organizacija. „Rūta“ turėjo cho-
rą, vaidintojų būrelį, šokių ratelį, įsigijo salę, sukaupė lietu-
višką biblioteką. 1910 m. rugsėjo 20 d. „Rūtos“ draugijoje
buvo suburta 30 patyrusių ir 10 jaunųjų Vilniaus lietuvių art-
istų savarankiška sajunga, kurios režisieriumi išrinktas M.
Sleževičius, gabus vaidintojas, deklamatorius, laikraščių re-
daktorius, kultūros veikėjas, geras organizatorius, kurio pro-
fesija buvo advokatas. Jam talkino L. Gira, kuris buvo lan-
kės kitataučių dramos studija, dramaturgas P. Mičiulis ir vie-
nas aktyviausiai narių A. Rucevičius.

Sajunga daug démesio skyrė repertuarui. Pradžioje ly-
giagrečiai buvo repetuoojami keli veikalai, kad programa bū-
tų kuo įvairesnė. Patys nariai (K. Alyta, M. Alytienė, L. Gira,
E. Rucevičienė, A. Rucevičius, M. Sleževičius) rašė, vertė,
sulietuvino, pritaikė lietuvių scenai nemaža veikalų, litera-
tūrinės dalies vedėjas J. Strazdas pats parašė daug veika-
lų ir leido specialų „Teatro“ žurnalą.

To meto lietuvių spauda pažymi, kad į sajungą susibū-
rė ne mėgėjai, bet patyrę vaidintojai, kurie jautė atsakomy-
bę už savo darbą ir stengési nuolat tobulintis.

Per dvejus metus Artistų sajunga išsaugo, įgijo nemaža
patyrimo, sulaukė pripažinimo. Todėl 1912 m. liepos 19 d.
visuotiniam susirinkime nutarta juridiškai įteisinti ją: „Pa-
gerinti Vilniaus lietuvių sceną ir įsteigti tam tikrą legališką
naują artistų bendrovę, kuri turėtų savo finansus, atskaito-
mybę, nuo nieko nepriklausytų ir turėtų savo fondą.“ (Vil-
niaus lietuvių dramos artistų bendrovés protokolai. 1912
07 19 – 1913 10 31). Trupė pasivadino Vilniaus lietuvių drams
artistų bendrove, išsirinko valdybą ir 1912 m. spalio 8
d. 22 jos nariai pas notarą pasirašė pirmąjį lietuvių teatri-
ne sutartį. Ši dramos artistų bendrovė sékmingesiai veikė ligi
Didžiojo karo, užsitarinavo didelį žiūrovų pritarimą ir yra pirmojo
lietuvių profesionalaus teatro bendrija.

On the emergence of Lithuanian professional theatre

Vytautas MAKNYS

Folk shows of the late 19th century performed in a parlour or a barn are regarded as the sources of professional Lithuanian theatre. The emergence of Lithuanian professional theatre was to the large extent influenced by both national revival of the late 19th century and particularly the activities of the noted Lithuanian cultural worker Vincas Kudirka. In the early 20th century Lithuanian theatre emerged due to the assistance of diverse public organizations and the related amateur drama performances. The first manifestation of Lithuanian professional theatre is considered to be the drama artists' community in Vilnius which was legitimated in 1912.

Archetipiniai mergaitės iniciacijų vaizdiniai lietuvių pasakoje „Aguonélė”

Gina KNABIKIENĖ

Aguonélė

Gyveno senelis ir senelė ir dukrelę turėjo Aguonélę – juoda juoda, kaip aguonélė. Mama sako tėvui:

– Nunešk į šulinį – ji išbals.

Tai nunešė tėvas ir įleido į šulinį. Tada mama lašinių pripjaustė, kiaušinių primušė, nunešė prie šulinio ir sako:

– Aguona, dukra Aguona, iškišk rankelę – ar jau balta?

Aguonélė iškišo rankelę, pavalgė, pavalgė. O mama sako: – Dar būk, dar juoda. Bet, – sako, – kai kas ateis, šauks, tai nekišk rankelės.

O vilkas tai girdėjo. Nuėjojis prie šulinio ir drūtai:

– Aguona, dukra Aguona, iškišk rankelę – ar jau balta?

Aguona neiškišo rankelės. Tai vilkui sarmata, nudilbino, kad Aguona rankelės neiškišo. Tada vilkas nuėjo į kalvę:

– Kalvi, kalvi, paplok man liežuvį! Aš tau užmokēsiu.

Kalvis sako:

– Na, dėk ant priekalo!

Kalvis kūjeliu liežuvį ir suplojo. Tada kalvis sako:

– Na, tai mokék!

Vilkas kalviui vieną koją kilst – kapeika, kitą koją kilst – kapeika. Ir užmokėjo. Tada vilkas nuėjo prie šulinio ir jau plonai:

– Aguona, dukra Aguona, iškišk rankelę – ar jau balta?

Iškišo Aguonélė rankelę, vilkas kapt už rankelės ir nusinešė į mišką.

Mama nebeturi dukros. Atsigulė ji ant suolo ir numirė. Tada paprašė vilką ir Aguonélę į pakasynas.

Aguonélė rauda mamos:

– Mamute viešnele, kaip klevo lapelis – liaukšt.

O vilkas rauda:

– Uošvele triūbele, kaip girnų puselė – kriukšt.

Ten daugiau svečių buvo, tai iškasė pastalėje duobę ir priprylė žarijų. Pasodino ir vilką valgysti už stalo. Tada svečiai sako:

– Žmonių žente, tik pasitrauk, žmonių žente, tik pasitrauk!

Vilkas traukėsi, traukėsi ir į duobę įlėkė. Tada mama pasikėlė nuo suolo ir su kačerga užmušė vilką. Ir liko jai Aguonélė.¹

Nedaug turime pasakų, kuriose augalo ir žmogaus gyvenimo paralelės būtų tokios ryškios kaip pasakoje „Aguonélė”. Atrodytų, kad poetinė forma čia pasakojama apie pasėtos į žemę aguonos sėklų transformaciją į Baltą daigelį ir galbūt apie senovės žmonių maginius veiksmus, apsaugančius būsimą derlių nuo blogio jėgų.

Vis dėlto pasakos herojė yra *mergaitė* vardu Aguonélė. Tokie reiškiniai, kai gyvūnai (rečiau – augalai) pasakose turi antropomorfinių bruožų ir kalba ar veikia kaip žmonės, stebuklinėse pasakose dažni. Žvėryns čia atspindi archetipines žmonių tendencijas. Taigi stebuklinių pasakų veikėjai yra kar tu ir žvėryns ar augalai, ir žmonės.²

Pasakoje mergaitė gretinama būtent su aguona, o šis augalas daugelio tautų vaizdiniuose yra susijęs su vaisingumu ir derlingumu.

Mergaitės sugretinimas su gėle kelia asociacijas, kad ši

pasaka – tai archetipinė istorija apie mergaitės kūno ir siejos raidą, jos brendimą, „pražydėjimą”, kurio fiziologinė išraiška yra pirmosios menstruacijos. Lietuvoje daugelyje vietų buvo ir tebéra paplitęs eufemizmas ménésines įvardyti „pražydėjimu”. Pirmųjų mestruacijų metu, atlikdama tam tikras apeigas, motina ištardavo su „žydėjimu” susijusias formules: „Kad būtum skaisti, žydėtum kaip rožė”; „Kad visą laiką raudona būtum”; „Žydėk kaip rožė, būk atsargi”.³

Romėnų mitologijoje vaisingumo ir žemdirbystės deivė Cerera, ieškodama prarastos dukros, keliavusi po žemę, nerasdama sau nei ramybės, nei poilsio. Dievai nutarė ją paquosti ir sukūrė aguonas. Sužavėta Cerera priskynė jų puokštę ir užmigo. Kai ji nubudo, ją pradžiugino skambančios ir šnarančios aguonų galvutės. Kai kurios statulos Cererą, roménų vaisingumo ir derlingumo deivę, vaizduoja su aguonus žiedu rankose.⁴

Baltarusijoje žinoma apeiga, turėjusi padidinti pasėtų aguonų ir kitų augalų derlingumą. Mergaitės dainuodamos eina rateliu, o viena iš jų sėdi viduryje. Dainoje kalbinama lakštingalėlė, klausiamā, ar ji mačiusi, kaip sėjama aguona, kaip ji dygsta, auga, žydi ir noksta. I klausimus atsako ratelio viduryje sédinti mergaitė. Be to, visos augalo augimo fazės pavaizduojamos gestais. Apeigos pabaigoje mergaitės prasė sédinčios ratelio viduryje aguoną, bet toji pabėga.⁵

Lietuviai turi labai panašų žaidimą „Klausė žvirblis čiu-buonėlis”. Čia taip pat apdainuoja, kaip aguonėlę sėja, kaip ji dygsta, kaip auga, žydi, noksta. Visa tai, einant rateliu, taip pat išreiškiama gestais.

Galbūt ir Lietuvoje žiloje senovėje ši dainelė galėjo būti susijusi su derlingumą skatinančiomis apeigomis, su agrariniene magija.

Aguonų sėklos, matyt, simbolizavo gausą, tad tiko „už-burti” ir kitus augalus, kad jie derėtų taip pat gausiai kaip aguonus.

Mergaitei brėstant, per iniciaciją apeigas jai linkėta iš-augti į sveiką ir vaisingą moterį, galinčią pagimdyti sveikų palikuonių. Tad ir pasakoje mergaitės sugretinimas su aguona dabar atrodo lyg ir labiau suprantamas.

Pasakoje nurodoma, kad senelių dukrelė buvusi „juoda juoda, kaip aguonėlė”. Kitaip sakant, paauglės mergaitės moterišumas dar nepažadintas, tebéra užuomazgoje, sėkloje. Sėkla savimi jungia pabaigą ir pradžią, mirtį ir prisikėlimą. Juoda spalva taip pat susijusi su nediferencijuotumu, chaosu, pirmine materija, paslaptimi ir mirtimi.⁶

Simbolinės mirties ir prisikėlimo motyvai yra būdingi iniciacijoms ir su jomis susijusiems ritualams.⁷

Pasakoje mergaitė nunešama į šulinį, kad išbaltų.

Balta spalva – juodos antipodas. Taip pat ji vyrauja gimimo, vestvių ir mirties iniciacijų apeigose. Tai kartu ir ne-kaltybės spalva.⁸ Išdyges iš sėklos daigelis yra blyškus, beveik baltas, tik vėliau pažaliuoja, išauga, präysta. Mergaitė nunešama į šulinį, kuris čia galėtų reikšti Didžiosios Motinos ar Deivės Žemės (lietuvių Žemynėlės) gimdą. Brėstanti mergaitė turi pasisemti iš Didžiosios Motinos jėgų, turi padėti pasyvi lyg vaisiaus užuomazga, lyg apmirusi, kad vėliau atgimtu iš naujo jau kitokia, nebe juoda, bet balta ir graži. Kad senovėje lietuviai tikėjo Motinos Žemynos jėga ir jos gaivinančiomis galiomis, liudija ir paprociai, susiję su kūdikio gimimu. Jeigu moteriai iš eilės kelis kartus vis gimdavo silpni kūdikiai, kurie netrukus po gimdymo mirdavo, tai pri-buvėja kitą tai šeimai gimusį kūdikį stengdavosi per langą padėti ant žemės, kad kūdikis pasisemtų jėgų iš Motinos Žemynėlės.

Kita vertus, šulinys simbolizuoją jungtį tarp išorės ir vi-daus, sąmonės ir pasąmonės, paviršiaus ir gelmės. Jame esantis vanduo taip pat gaivina ir apvalo.

Čia peršasi prielaida, kad mergaitės „balinimas” vande-niu pasakoje galbūt kažkiek atspindi ir senovės Lietuvoje praktikuotas iniciacijų apeigas. Lietuvos etnokultūros tyri-nėtoja Pranė Dundulienė, remdamasi kitų mokslininkų dar-bais bei savo pačios tyrinėjimais, iškélė hipotezę, kad mat-

riachato laikais paauglės į merginas buvo išventinamos pirtyse. Pirtis būdavo atokiau nuo kaimo ir tiko paauglių mer-gaičių atskyrimui nuo kaimo bendruomenės. Einant mau-dytis buvo nešama duona, nes mergaitės brandą taip pat žy-mėjo ir jos pačios pirmą kartą iškepta duona. Paauglės pirtyse greičiausiai buvo prausiamos, atliekami apsivalymo ar apvalomieji veiksmai. Žinoma, kad mažos mergaitės pirtyse būdavo trumpiau. Tik vaikams išėjus, moterys aptarinėdavo intymesnius klausimus. Pripažinus brandą, paauglės jau galėdavo dalyvauti visuose moterų pokalbiuose ir gauti įvairių patarimų, kaip ir kokių laikytis higienos taisyklų, kaip elgtis mergystei pavojingose situacijose.⁹ Pasakoje mergaitė bali-nama šulinio vandenye. Panašiai, kaip ir pirtyje, ji tampa balta ir švari.

Mama atneša mergaitei maisto, kad ji sustiprėtų fiziškai. Tai lašiniai ir kiaušiniai, tačiau šie maisto produktai, greičiausiai čia turi ir savo magišką, apeiginę reikšmę. Kiaušinis naudojamas įvairių tautų ritualuose, susijusiose su vaisinguu. Iš mitinio kiaušinio, jam skylant, atsiranda pasaulis. Tokie motyvai sutinkami įvairių tautų sakmėse. Egiptiečių hieroglifuose kiaušinio ženklas reiškė potencialias galimybes, buvo tarsi sėklos atitikmuo, gyvybės paslapties ženklas. Indijoje kiaušinio padėjimas – tai lyg pirmasis gimimas, o išsilukštenimas iš kiaušinio – antrasis, simbolizujantis ant-rajį žmogaus gimimą, arba iniciaciją.¹⁰ Lašiniai taip pat galėjo turėti magišką reikšmę. Senovės Graikijoje kiaulė buvo aukojama derlingumo ir vaisingumo deivei Demetrai – šios deivės garbei užkasama duobėje. Manyta, kad geriausiai tinka aukoti paršingą kiaulę.

K. Kerényi pastebi, kad grūdas ir kiaulė (abu aukojami žemei) – tai tinkamos aukos deivei, kurios dukra, Persefone, pradingusi požemiuose.¹¹

Pasakoje dukros Aguonėlės ryšys su motina yra tokis pat glaudus, kaip Cereros su Proterpina romėnų mitologijoje arba Demetros su Persefone – graikų. Aguonėlė pagrobiamai vilko, kaip kad Persefonę pagrobia Hadas. Demetra – tai tarsi subrendusi javų varpa, o Persefonė – jos grūdas požemiuose.

Taigi Aguonėlę vilkas nuneša į mišką. Miškas buvo lai-komas vėlių ir kitų antgamtinų būtybių buveine. Pasakos herojus dažnai susitinka miške magijos, burtų ir vėlių dievą Véliną, arba tiesiog velnią, ir netycia jam pažada ką tik gi-musį sūnų ar dukrą. Graikų, romėnų mituose neįžengiami miškai supa įėjimą į Hadą, į požeminę mirusiuju karalystę.¹² Taigi tai svetimas pasaulis, tolimas žmogaus gyvenimui. Šulinje Aguonėlė dar tarsi tebebuvo tarpinėje zonoje tarp miško ir namų, o dabar ji atsidūrė „labai toli”, grėsmingoje ir pavojingoje aplinkoje. Psichologiniu požiūriu tai galėtų reikšti panirimą į pasąmonės gelmes, kai iškyla pavojujus pasąmonės turiniams užlieti sąmonę. Šiaip jau pasąmonė nėra nei „gera”, nei „bloga”. Senovės žmonės intuityviai jautė, kad su pasąmonės archetipiniais vaizdiniais tam tikrais bū-dais galima ir reikia bendrauti. Tam ir buvo skirti ritualai bei apeigos. Pasąmonėje slipy ir pozityvios jėgos, kurios gali praturtinti, praplėsti sąmonės ribas. Tad ir vilkas pasakoje

karto valdo slaptus turtus – jis išburia kalviui po pinigėli iš kiekvienos letenos.

Pasakoje Aguonélės motina numiršta ar apsimeta mirusi, nes tada atsiranda proga „žentą” vilką su Aguonéle priškiesti į pakasynas. Motinos mirtis, tikra ar imituota, pri-mena graikų mitologijos derlingumo deivės Demetros gedėjimą dukters, kurią pagrobė Hadas, tačiau pasakoje šis motinos sielvarto motyvas neišryškėja. Pasakos epizodas su motinos mirtimi sukelia ir daugiau asociacijų, pavyzdžiu, kad ji tarsi šamanė panyra į transą („atsigulė ant suolo ir numire”). Kaip vėliau sužinome, ji atsikélé ir tam tikrais veiksmais susigrąžino Aguonéle. Čia galima ižvelgti užuominą, kad su kito pasaulio būtybėmis bendrauti reikalinga ypatinga būsena, panaši į apmirimą, transą. Gal tokioje būklėje, pavyzdžiu, įmanoma žmogaus jungtis su dvasiomis globėjomis.

Aguonélė turi per mažai patirties, kad pati galėtų išsivaduoti nuo ją apsėdusios nelabosios dvasios – vilko. Galbūt psychologine prasme čia galime ižvelgti paauglystei būdingus konfliktus, kai jauni žmonės mėgina savo archetipinį Šešėlį projektuoti į suaugusius, į tėvus. Tada paaugliai, dažnai neiprastomis ar netinkamomis formomis, protestuoja apskritai prieš visus autoritetus, taip pat ir prieš tėvus. Ne veltui vilko raudoje pasigirsta pašiepiamų gaidų apie uošvelę motinėlę („kaip girnų puselė – kriukšt”).

Pasakoje vilkas vadinamas „žentu”. Tai gražus archetipinio Šešėlio įvardijimas, nes šešėlis, anot C. G. Jungo, yra būdingas kiekvienam žmogui, tik žmogus, deja, paprastai į savo asmeninį blogį, arba Šešėli, likęs žiūréti pro pirštus. Išisamoniinti Šešėli kartais padeda sapnas, kartais koks skaudus patyrimas, nusivylimas savimi ir kitais. Kita vertus visa tai kaip tik ir pasitarnauja pasamonejė glūdinčių dalykų įsisamoniinimui.¹³

Šia prasme destruktyvūji vilką kiekvienas žmogus turi savoje kaip neatpažintą ar tik iš dalies atpažintą savo Šešėli. Tačiau vilkui („blogui”) nevalia praryti žmogaus, todėl jis galiusiai užmušamas ir sudeginamas.

Pasakoje parodoma, jog tai, kas iškyla iš pasamones gelmių, turi būti įsisamoniama ir atpažystama kaip sāva (vilkas – žmonių žentas) ir transformuojama į kito, aukštesnio lygio energiją (vilkas sudeginimas ugnyje).

Pasakos pabaigoje matome žmones, sédinčius už stalo. Stalas yra centro simbolis, tad galime tvirtinti, kad čia pasirodo Savasties archetipas.¹⁴ Iniciacija (išventinimas) į naują gyvenimo etapą nustato gilesni žmogaus Aš (ego) ryšį su Savastimi. Pasiekiamą didesnę asmenybės darna.

Savastimi (*das Selbst*) C. G. Jungas įvardijo vidinį regiliuojantį centrą, nuo kurio įtakos priklauso visa asmenybės raida, brendimas, pilnatvės išgyvenimas bei apskritai harmoningumas. Tačiau įgimtoji vidinė pilnatvė ir vienovė nebūtinai yra tapati tai pilnatvei, kurią asmuo sugebėjo įkūnityti ir įsisamoniinti. Pavyzdžiu, žmogus, anot C. G. Jungo, gali turėti gabumų menui, bet jie taip ir liks neįsisamoniinti, jeigu jo Aš (ego) neįsiklausys į Savasties „signalus” ir tu savo gabumą neatskleis.¹⁵

Pereinant iš vieno amžiaus tarpsnio į kitą, pavyzdžiui, paauglei tampant moterimi, privalo pasikeisti ir kai kurios pasenusios Aš (ego) nuostatos. Ritualai bei apeigos tam ir tarnauja, kad sumažintų Aš (ego) atotrukų nuo Savasties.

Lietuvoje, pabrėždama dukros fiziologinę brandą, motina ne tik ištardavo tam tikras apeigines formules, bet ir su duodavo dukrai per veidą. Manyta, kad reikia „nervus sukrėst”. Tai paženklindavo socialinės padėties pasikeitimą ir, matyt, nebeleisdavo užsimiršti, regresuoti atgal į vaikystę.¹⁶

Dukros su motina glaudus ryšys pasakoje leidžia spėti, kad motina iniciacijos apeigose galėjo veikti kaip senovės žynė ar šamanė. Šią prielaidą patvirtina kai kurios etnokultūros tyrietojų išvados. Žilvyčio Bernardo Šaknio knygoje „Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje” rašoma: „Tik keli patiekėjai samprotavo, ką reiškia sudavimas per veidą... Motyvuoti ir įtikinami Patacko bei Žarskaus apeigų funkcinės prasmės ieškojimai: jie ši paprotį aiškina analogija su vysku-po prisilietimu prie vaiko veido sutvirtinimo sakramento metu. Namų židinio saugotoja – motina – savotiškai dubliavo dvasininko atliekamus veiksmus (o gal bažnyčia ši veiksmą perėmė iš senųjų iniciacijų), atskleisdama dukrai gimties paslapči (tai būdinga daugeliui iniciacinių ritualų) ir kontaktinės magijos pagalba tarsi suteikdama naujos gyvybės užmezgimui būtiną energiją bei nulemdama tolesnį dukters fizinių vystymasi”.¹⁷

Pasakoje žaidžia trys spalvos – balta, juoda, raudona. Kalbama apie pajuodusią mergaitę (séklą žemėje?) ir jos balinimą, o aguonos žiedas, menstruacijų kraujas ir ugnis – raudoni. Tiesa, raudona spalva čia daugiau numanoma. Šios trys spalvos išrodo, kad pasakoje užkoduota archetipinė istorija apie tranzitives, arba virsmo, būsenas, nes nuo juodos spalvos pereinama prie baltos, o nuo baltos einama prie raudonos.

Kadangi pasakoje vyrauja trys archetipinės spalvos – raudona ir ypač juoda bei balta, – galima manyti, kad pasaka mus pasiekė iš gilių senovės, kai šios trys spalvos turėjo ir atitinkamą maginę reikšmę.

Spalvų ratas vėlgi sukelia asociacijas su žmogaus gyvenimo raida.

Naujagimio, kaip ir gemalo įšciose, galimybės tapti asmenybe yra lyg ta maža séklelė juodoje žemėje, nes dar visiškai nežinoma, kuo jis taps. Vaikas, kol nepradeda lytiškai brėsti, yra skaistus, „baltas”, dar nenuspavintas įvairių gyvenimo patyrimų. O žmogaus brandą, jaunystę ir aktyvaus gyvenimo tarpsnį atitinką raudona spalva, simboliškai susijusi su būdinga am tarpsniui veikla – šeimos sudarymas, vakuū gimdymas, aktyvus darbas. Senatvę ir artėjimą prie mirties bei pačią mirtį vėlgi žymėtų juoda spalva, kuri tarsi sugeria visas kitas spalvas, visus buvusius gyvenimo patyrimus. Tačiau mirtis apvalo, nuskaistina, ir iš juodos spalvos vėl atgimstama į Baltą – „spalvų ratas” sukasį toliau. Atgimstame savo vaikuose.

Kad lietuvių pasaka „Aguonélė” yra persmelkta senovine matriarchato dvasia, atskleidžia ir šios pasakos palyginimas su panašaus siužeto mitais bei kitomis pasakomis. Paly-

ginkime šią pasaką su graikų mitine istorija apie deives Demetram ir Persefonę, su brolių Grimų pasaka „Raudonkepurė“¹⁸ ir pan.

Theologės, filosofės ir psichoterapeutės dr. Ingrid Riedel¹⁹ manymu, Demetros ir Persefonės mitas atspindi konfliktą tarp matriarchato ir patriarchato, kada graikų dievybių pantheonė palaipsniui vis labiau ir labiau įsigali vyriškieji dievai. Persefonė savo broliui Hadui į žmonas pažada Dzeusas, irgi dievas vyras, o Demetra, deivė motina, kurį laiką yra visiškai bejėgė prieš šį vyriškųjų dievų sąmokslą. Tik vėliau ji išsireikalauja, kad Persefonė tik trečdalį metų praleistų pozemyje, o kiekvieną pavasarį su atbundančia gamta sugrįžtų pas motiną.

Taigi matriarchato deivė moteris nebegali, nors ir kaip norėtų, visiškai pasipriešinti vyriškiems dievams, tarsi jau būtų praradusi dalį savo galių.

Brolių Grimų pasakoje „Raudonkepurė“ senelė yra silpna, ligota, naivai patikli ir ne tik neapsaugo savo anūkėlės Raudonkepurės, bet ir pati yra vilko praryjama. Tieka senelę, tiek dukraitę tenka gelbėti gudriam medžiojotui. Tik antroje pasakos dalyje senelė, pasimokiusi iš savo partities, sugeba pergudrauti antrajį vilką. Taigi pasakoje „Raudonkepurė“ prigimta moteriškoji išmintis kaip ir prasta. Ji atgaunama tik per asmeninį patyrimą ir vyro medžiojotojo įsikišimą.

Tuo tarpu pasakoje „Aguonėlė“ motina tebéra išmintinga žynė, aktyviai dalyvaujanti mergaitės brandos įšventinime. Pasakoje ji pavaizduota kaip stipri, bebaimė, išmananti magiją, savo išminties ar žynystės déka nugalinti laukines blogio jégas, pati aktyviai susigrąžinant sau dukrą. Visu savo elgesiu ji parodo, kad nėra padėties be išeities. Psichologiniai terminai kalbant, toks motinos elgesys vakuviuomet yra pozityvaus gyvenimo scenarijus pavyzdys ir duotybė.

Pasinaudodama jungistine pasakų analizės metodika, paméginau „perskaityti“ šią lietuvių pasaką tarsi laišką mums iš gilių senovės laikų. Daugelis teiginių čia, žinoma, téra prielaidos, tačiau jos, mano manymu, tiek psichologiniu, tiek etnokultūriniu požiūriu, yra vertos dėmesio.

Apibendrinimas

Lietuvių pasakoje „Aguonėlė“ pasakos veikėja sugretinama su augalu aguona. Stebuklinių pasakų herojai, žvėrys ir augalai, visuomet kartu yra žmonės ir atspindi žmonių archetipines tendencijas. Šioje pasakoje atskleidžia paralelės tarp augalo vystymosi ir mergaitės raidos.

Kai kurie pasakos vaizdiniai turi senovinių mergaičių brandos iniciacijos bruožų.

Stebuklinės pasakos analizė, pasitelkiant analitinės psichologijos kūrėjo C. G. Jungo metodą, – tai vienas iš būdų prisiliesti prie archetipinių vaizdinių bei ištraukti juos į asmeninę sąmonę. Tam pasitarnauja ne tik pasakos palyginimas su panašaus siužeto mitais bei kitomis paskomis, bet ir pasakos vaizdinių persakymas psichologine kalba. Pasakos

analizė – tai mėginimas atskleisti daugialypes iš gilių senovės mus pasiekusių pranešimų bei žinių prasmes.

NUORODOS:

1. Gyvasis vanduo: Lietuvių liaudies stebuklinės pasakos. – Vilnius: Vyturys, 1989. – P. 7-8.
2. Франц М.-Л., фон. Психология сказки. – Санкт-Петербург, 1998. – P. 41.
3. Šaknys Ž. B. Jaunimo brandos apeigos Lietuvoje 1. – Vilnius: Pradai, 1996. – P. 53.
4. Красиков С. Цветы в преданиях. – Минск: Юнацтва, 1989. – P. 112-113.
5. Золотницкий Н. Ф. Цветы в легендах и преданиях. – Киев: Довира, 1994. – P. 190-191.
6. Becker U. Simbolų žodynas. – Vilnius: Vaga, 1995. – P. 99.
7. Der Archetyp der Initiation // Der Mensch und seine Symbole / Von C. G. Jung, Marie-Louise von Franz, Joseph L. Henderson, Jolande Jacobi, Aniela Jaffé. – Olten: Walter-Verlag, 1968. – P. 128-138.
8. Becker U. Min. veik. – P. 271.
9. Šaknys Ž. B. Min. veik. – P. 66.
10. Керлог X. Э. Словарь символов. – Москва:Refl-book, 1994. – P. 596-597.
11. Керенъ К. Кора // Юнг К. Г. Дума и миф. – Киев, 1996. – P. 139.
12. Мифы народов мира. Энциклопедия в двух томах. – Т. 2. – Москва: Советская энциклопедия, 1992. – P. 49-50.
13. Die Einsicht in den Schatten // Der Mensch und seine Symbole. – P. 168-169.
14. Becker U. Min. veik. – P. 260.
15. Die Struktur des seelischen Reifungsprozesses // Der Mensch und seine Symbole. – P. 161-162.
16. Šaknys Ž. B. Min. veik. – P. 53.
17. Ten pat. – P. 53-54.
18. Broliai Grima. Trys Verpėjos. – Vilnius: Vaga, 1979. – P. 341-344.
19. Riedel I. Demeters Suche. Mütter und Töchter. – Zürich: Kreuz Verlag AG, 1988. – 112-123.

AMONG IDEAS

Archetypal images of the initiations of the girl in the Lithuanian folk tale „Little Poppy“

Gina KNABIKIENĖ

The personage of the Lithuanian folk tale „Little Poppy“ is identified to the poppy plant. The characters of animals or plants in fairy tales are always at the same time human beings, and they always reflect their archetypal tendencies. The parallels between the development of the plant and that of the girl is revealed in this tale.

Some of the images of the tale include the ancient initiation traits with respect to the developmental process of the girl.

In analyzing the tale the method of the founder of analytical psychology C. G. Jung has been employed – this is the only way of touching upon the archetypal images and incorporating them into the person's consciousness. Nor only the comparison of the tale with myth or other tales of similar subject matters but also the interpretation of the meaning of the tale by means of psychological language serves this purpose. The analysis of the tale serves an attempt to reveal manyfolded meanings of diverse claims and messages from a remote past.

Polemika dėl žmogaus proto ribų musulmoniškoje tradicijoje: Ibn Rušdo atvejis

Egdūnas RAČIUS

Musulmoniškuose kraštuose, panašiai kaip ir krikščioniškoje viduramžių Europoje, žmogaus gebėjimo savarankiškai svarstyti pamatinius kosmologijos, fizikos ir metafizikos klausimus problema IX–XII amžiuose nagrinėta gana gyvai. Vienoje polemikos pusėje susibūrė „racionalistai” – filosofai, tikintys neišsemiamomis žmogaus proto galiomis, kitoje – prioritetą teikiantys tikėjimui religijos žinovai *ulama*. Diskusija dėl proto ir tikėjimo santykio susitelkė ties islamiškaja teise: ar ir kiek žmogus gali interpretuoti šventraščius (kurie yra islamiškosios teisės pagrindas ir šaltinis), siekdamas tobulo (visų pirma teisinio, bet ne tik) sprendimo?

Musulmonų racionalistų apologetikos apogėjus yra Abū al-Walyd Ibn Rušdo (1126–1198), gyvenusio Ispanijoje bei Šiaurės Afrikoje, veikla. Jo traktatas „Nutariamasis svarstymas apie išminties ir teisės ryšį” yra unikalus proto ir tikėjimo santykio problemos sprendimo islamiškame kontekste pavyzdys. Ibn Rušdo svarstymai, nors lemti konkretaus istorinio konteksto, yra universalūs ir todėl tinkta visai islamiškai tradicijai apskritai.

Poleminę kovą galiausiai laimėjo tikėjimo šalininkai, atmetę proto pirmenybę, tad vėlesnėje islamo istorijoje įsivyravo nepasitikėjimo racionaliaisiai svarstymais pozicija. Tik XIX ir XX amžių sandūroje musulmoniškame pasaulyje žmogaus proto galios vėl pradėtos pripažinti. XX amžiaus pabaigos islamiškasis fundamentalizmas bei islamizmas neretai yra to paties proto ir tikėjimo konflikto naujas pavyzdys. Tad ir šiame amžiuje proto ir tikėjimo santykio klausimas musulmoniškame pasaulyje tebesprendžiamas.

Normatyvinis islamo požiūris į racionalizavimą

Tikėjimo ir proto santykis netiesiogiai apibrėžiamas jau pačiame Korane, kur teigama: „Jei pamatei ką svarstant Mūsų ženklus, nusigręžk, kol jie ims svarstyti ką kita” (6:68). Iš šios eilutės plauktų, jog kvestionuoti šventraštį ar juo abejoti musulmonui draudžiama. Abejonė – vienas pamatiniu filosofavimo akstinu – apreiškimo atžvilgiu islame atmetama kaip netikėjimo šaltinis ar net jo forma. Todėl islame abejoti veik tolygu netikėti. Kita vertus, Korane pripažystama, jog kai kurios jo eilutės yra aiškios, o kai kurios – ne. Bet pastarųjų prasmę žinąs tik Dievas, o tikintiesiems lemta tik pripažinti tai bei kliautis Dievu: „Jis yra tas, kuris siuntė tau Knygą; vienos eilutės joje aiškios, jos – Knygos pagrindas, o kitos – neaiškios. Tie, kurių širdys linkę nukrypti, sekā neaiškiosiomis, ieš-

kodami interpretaciją (*tawyl*) ir paklysdami. Nes niekas nežino jų paaškinimo (*tawyl*), tik pats Dievas” (3:7). Kadangi niekas niekur neapibrėžė, kurios būtent Korano eilutės yra neaiškios (metaforiškos), praktiškai viso Korano kritiška studija yra potenciali žmogaus proto pretenzija į Dievo prerogatyvą, t.y. neaiškiųjų (metaforiškų) eilučių prasmės žinojimą. Racionalizavimas religijos reikaluoze yra netikėjimo (atsimetimo) prielaida.

Islamo dogmatikoje esama keleto konceptų, ribojančių racionalizavimą. Vienas jų, *bida'*, žymi inovaciją ir apytikriai atitinka ereziją. *Bida'* pasireiškia tuomet, kai svarstant kokį nors klausimą prieinamos išvados, kurių nėra šventraščiuose arba kurios yra net priešingos šventraščiuose paliudytomis tikėjimo tiesoms. Kitas konceptas – tai *rida'*, reiškiantis apskritai atsimetimą nuo islamo. Abu islamiškosios teisės kategorizuojami kaip nusikaltimai, todėl yra baustini (kai kurių teisininkų nuostata, net mirtimi). Racionalizuojamas žmogus visuomet rizikuja būti pakelbtas eretiku arba atsimeteliu ir nuteistas.

Formalai žiūrint, islame žmogaus funkcija šventraščių atžvilgiu pirmiausia yra sekti jais, vykdyti juose suformuluotus principus ir prievoles. Savo protu žmogus daugiausia tegali būti komentatorius, bet ne interpretatorius (iš čia skyrimas tarp egzegezės *tafsyr* ir interpretavimo *tawyl*)¹, ir jokiu būdu ne savarankiškas mąstytojas, gebantis savo protu pažinti esmes ir pradus. Protas islame kreipiamas į praktines veikas, šalin nuo teorinio filosofavimo. Todėl tiek filosofiją, tiek teologiją islame nustelbė egzegezė bei teisė. Islamiškoji teisė užėmė mokslių karalienės vietą, kiti religijos mokslai (egzegezė, Sunos bei pranašo Muchamedo biografijos studijos) tik sekė ją bei jai tarnavo. Filosofijai, kaip beverčiam užsiémimui, apskritai nebuvvo palikta vietas. Filosofijos studijavimas buvo tik propadeutinio pobūdžio ar privataus domėjimosi reikalas. Ir tik retais atvejais, valdant „liberalesniams” valdovui, filosofijos studijos būdavo leidžiamos viešai, kol pasikeitus valdovams vėl bus uždraustos.

Dar prieš atsirandant islame filosofijai, islamiškoji teisė jau buvo praktiškai išvystyta.² Islamiškoji teisė, *šaryat*, pradėjo rutuliotis dar tebevaldant Teisiesiems khalyfams (*al-khulafa ar-rašidūn*, tarp 632 ir 661), nors pamatiniai darbai šioje srityje parašyti vėliau (VIII–X amžiais). IX–X amžiais teisės islamo tradicijos jau buvo susiformavę. Tuo tarpu bent kiek kryptingesnis, nors ne masinis, domėjimasis (helenistinė) filosofija musulmoniškajame kalifate prasidėjo su filoso-

finių veikalų vertimais iš graikų bei sirų kalbų į arabų kalbą IX amžiaus pradžioje. Taigi filosofinės ižvalgos nors ir padarė įtaką paskiriems teisės bei teologijos problemų sprendimams, bet anaiptol nebuvo lemiamas veiksnys pačiai teisės raidai. Kalbant Aristotelio terminais, filosofija islamiškosios teisės atžvilgiu tebuvo daugiau potencija nei realybė.

Islamiškosios teisės šaltinis ir pagrindas yra šventraščiai. Tačiau šventraščiai neatsako į visus galimus teisinius, kosmologinius, epistemologinius, metafizinius, moralės bei etikos klausimus. Todėl islamiškosios teisės žinovui nereitai išskyla šaltinio klausimas: kur ieškoti atsakymo, jeigu jo néra šventraščiuose? Islamo teisėje vis dėlto yra keletas konceptų, kurių leidžia teisininkui pasikliauti savo protu ir paméginti išspręsti problemą pačiam. Vienas jų – *idžihad*, nepriklausomo svarstymo principas, īgalinantis priimti sprendimą teisininko savarankiškų loginių svarstymų pagrindu. *Idžihad* tarp musulmonų teisininkų buvo plačiai praktikuotas iki X amžiaus pradžios. Nuo X amžiaus jo taikymas tapo apribotas ir griežtai reglamentuotas.³ *Idžihadą* pakeitė kitas principas, *taglyd* – sekimas tradicija arba įtvirtintu autoritetu. Dar vienas principas, palaikantis žmogaus protinių galių veiksminiumo pripažinimą, yra *idžma'*, žymintis vieningą nuomonę kuriuo nors svarstomu klausimu. Tačiau *idžma'* pačių musulmonų (tarp jų ir Ibn Rušdo⁴) kritikuotas kaip idealizuotas principas, neįmanomas taikyti praktikoje.

Musulmoniškojo racionalizmo iššūkis tikėjimo prioritetui

Vis dėlto su graikiškų helenistinių tekstu pasiromodumu islamo erdvėje IX amžiaus pradžioje filosofijos daigai tarp musulmonų buvo pasėti. Pavieniai failasūfai (taip arabiškai vadinti tie, kas susidomėjo helenistine filosofija), kaip al-Kindijus, al-Farabijus, vėliau Ibn Syna, Ibn Rušdas bei kiti (gyvenę skirtingais amžiais bei skirtingose vietose), visi savo ruožtu užsikrėtė ir graikiškuoju racionalizmu. Ir visi jie vienaip ar kitaip susidūrė su religijos žinovų, *ulama*, priešiskumu metafiziniams bei epistemologiniams išvedžojimams, pramanytiems pagonių graikų ir vedantiems prie islamo dogmatikai priešingų išvadų. Musulmonų failasūfams iškilo būtinybė save legitimizuoti, apibréžiant proto ir tikėjimo santykį. Visi jie buvo įsitikinę, kad racionalizmas neprieštarauja tikėjimui, o tik jį papildo ar net yra aukščiausia tikėjimo pakopa (tuo jie buvo elitaristai). Jie pasitikėjo neišsemiamomis žmogaus proto galiomis ir ragino jas pasitelkti pažistant tiek fizinę aplinką, tiek metafizinius jos pradmenis. Vis dėlto racionalistinė filosofija musulmoniškuose kraštuose neperžengė apologetinės stadijos, neišsirutuliojo į tradiciją ir praktiškai atmirė XIII amžiuje.

Apie islamiškųjų racionalistų pažiūras į tikėjimo ir proto santykį daug sužinome iš neakivaizdinės polemikos tarp Abū Chamid al-Ghazalijaus (1058–1111), Europoje vadinto Alghzelu, ir Abū al-Walyd Ibn Rušdo (1126–1198), žinomo Averojaus vardu, o labiausiai iš al-Ghazalijaus veikalo „Filosofų nepajėgumas“ ir Ibn Rušdo traktatų „Nepajėgumo nepajėgumas“ bei „Nutariamasis svarstymas apie išminties ir teisės ryšį“. Al-Ghazalijus buvo islamiškosios teisės žinovas, dėstęs žy-

miausiose islamo pasaulio mokyklose. Jo veikalas „Filosofų nepajėgumas“ (*Tahafut al-falasifa*) – sistemiškas mēginimas parodyti filosofiją musulmono gyvenime esant nenaudingą ir beprasmišką. Visiškai priešinga Ibn Rušdo pozicija juolab svari, nes jis buvo paskutinis sąmoningas ir nuoseklus racionalistų stovyklos gynėjas. Jis – irgi stambus teisininkas, vienu metu net éjės vyriausio teisėjo pareigas Kortuboje, musulmoniškoje Ispanijoje.

Ibn Rušdo traktato „Nutariamasis svarstymas apie išminties ir teisės ryšį“ pats pavadinimas mena filosofijos (Ibn Rušdo, sekusio Aristoteliu, vadintos tiesiog išmintimi), kaip proto sferos, bei islamiškosios teisės, atstovaujančios tikėjimui, pozityvų santykį – ryšį.⁵ Ibn Rušdas tikėjo ir gyné nuomone, jog filosofija ir šventraštis, arba protas ir apreiškimas, yra lygiaverčiai pamatiniai tėses šaltiniai.⁶ Jau traktato pradžioje Ibn Rušdas vienareikšmiai išsako savo tezę: pati islamiškoji teisė kreipia žmogiškajį protą į racionalą visą ko svarstymą.⁷ Pirmojoje traktato dalyje Abū al-Walydas kaip tik ir mēgina irodyti, esą net Korane Dievas prisakęs terti aplinką filosofijos pagalba. Jis kategoriskas ir, atrodo, nenusiteikę kompromisams, vis dėlto nepanašu, kad jo argumentas, paremtas Korano eilute „argi nežiūrite į dangaus ir žemės karalystę ir visa, ką iš daiktų Dievas sukūrė“ (7:185),⁸ tiesiogiai pagrįstų būtent filosofinio požiūrio, svarstymo būtinumą. Tiesa, „filosofijos“ termino čia vengia pats Ibn Rušdas (juk bent kiek nusimanančiam apie religinius islamo raštus yra žinoma, kad nei Korane, nei Pranašo Sunoje apie filosofiją ne tik kad nekalbama, bet nė neužsimenama), ją pakeisdamas „aiškinimu pasitelkiant protą“ bei „racionaliu aiškinimu“. Tuomet jam lengviau pagrįsti savo įsitikinimą – kad ir tokia Korano eilute: „Mąstykite apie dangaus ir žemės sukūrimą“ (3:191).⁹

Pagrindės, kaip jam atrodo, racionalaus pasaulio tyrimo būtinumą, mąstytojas reikalauja, kad tyrimas būtų atliekamas kuo geriausiu būdu, taip vėl sugriždamas prie filosofijos, ši kartą pavadinčius „argumentuotu svarstymu“. Ibn Rušdas nuolat gretina islamo teisę ir filosofiją, tad į kaltinimą, esą jei filosofijos nebuvvo, tai ji pirmiesiems musulmonams ir nebuvusi reikalinga, jis atkerta, jog „iš tikrujų ir teisinis svarstymas bei jo rūsys atsirado jau po pirmųjų musulmonų“.¹⁰ Tai, kad graikai nebuvvo musulmonais, Abū al-Walydo akysė néra pakankama priežastis atsisakyti domėtis jų filosofija; jis tik primygintai reikalauja, kad visos antikinių filosofų mintys būtų perkoštos savotiškos cenzūros: jos privalo neprieštarauti pagrindiniams islamo principams. Ir tik tokios aprobuotos mintys gali būti nagrinėjamos. Taigi filosofija užsiimti galima, tik iš anksto apibrėžtose ribose.

Tačiau ne bet kam Ibn Rušdas „suteikia“ teisę užsiiminėti filosofija – filosofiškai aiškinti pasaulį ir interpretuoti šventuosius raštus. Jis, kaip, beje, ir kiti prieš jį gyvenę musulmonų mąstytojai, žmones skirsto į tris grupes: masę – tam siausią žmonijos daugumą; religijos žinovus – teisininkus, kurie, nors ir išmano daugiau nei pirmieji, néra pajėgūs adekvacių interpretuoti šventraščius; ir filosofus – pačią mažiausią grupę. Filosofų pranašumą prieš religijos žinovus – teisininkus autorius grindžia nuostata, jog „teisininko kriterijus – numanyamas, o išminčiaus – tikrumas“. Ir pasak Aristotelio, niekaip negalima suplakti šiose skirtingose „mokslo pakopose“ esan-

čiu žmonių ir jų tarpusavyje sulyginti. Taigi Ibn Rušdo žmonių stratifikacija panaši į piramidę, kurios viršunė pasiekiamai tik perkopus vidurinę grandį. Vis dėlto pats mąstytojas išsitinkęs, jog be Dievo pagalbos nė vienas žmogus néra pajegus pasiekti tokio aukšto lygio, kad galėtų neklysdamas aiškinti Koraną ir Pranašo Suną. Kitame kūrinyje, „Nepajégumo nepajégume”, Ibn Rušdas tai atskleidžia dar nuosekliau: kadangi, kaip islame tikima, po pranašo Muchamedo kitų pranašų Dievas jau nebesių, būtent filosofai lieka aukščiausiojį ir kartu artimiausiojį Dievui žmonijos dalis.¹¹

Traktato tyrinėtojai (O. Leaman, G. F. Hourani)¹² atkreipia dėmesį į tai, kad autorius prieina logišką, argumentais paremptą išvadą: ir filosofijos, ir teisės tikslas yra tas pats, skiriasi tik jų adresatai. Tačiau galima ir kita pozicija: Ibn Rušdas aiškiai pasisako, jog masė nepajęgi suvokti subtiliausią dalyką, todėl ir seka žinovais, pažodžiui aiškinančiais šventajį raštą. Anot Abū al-Walydo, tokia yra jų lemtis, ir vienintelis dalykas, kurį téra galima padaryti jų labui – tai neprileisti prie filosofinių tekstų, nes kaip tik tie, kuriems iš prigimties nėra skirta užsiimti filosofija, ja užsiémē dažniausiai ir atsimeta.¹³ Atsimetimo problema mąstytojui irgi aktuali, mat būtent toks yra vienas iš jo oponentų argumentų: skaitydami Antikos filosofų tekstus žmonės atsimeta nuo tikrojo tikėjimo, nes pradeda aiškinti pasaulį kitaip negu jí aiškina islamo dogmatika.

Abū al-Walydas savo didžiausių oponentų, kaip jau buvo minėta, laikė šimtmečiu anksčiau už jí gyvenusį Abū Chamidą al-Ghazalijų, kurio nepastovumas, o ypač nepakantumas filosofams, labai pykino Ibn Rušdą. Net ir aptariamajame traktate jis gina al-Ghazalijaus užsipultuosius filosofus (al-Farabių, Ibn Syną). Manydamas, kad Abū Chamido iškelti kaltinimai, esą racionalistai teigia pasaulio amžinumą (kas tiesiogiai prieštarauja dogmai pasaulį esant sukurtą iš nieko), mano Dievą nesugebant pažinti atskirbybių bei alegoriškai aiškina pomirtinį gyvenimą, yra aštriausiai, Ibn Rušdas stengiasi juos paneigti ir taip apginti filosofų pozicijas.

Už savo pažiūras bei filosofinę veiklą Ibn Rušdas pats nukentėjo: buvo ištremtas ir įkalintas. XIII amžiuje musulmonai pamažu užleido Ispaniją krikščionims. Tiesioginiai bei netiesioginiai Ibn Rušdo pasekėjai bei mokiniai tapo europiečiai filosofai (averojistai), o islamo kraštuose filosofija buvo apleista.

Racionalizmo ir tikėjimo sintezė XX amžiuje

XIX amžiaus pabaigoje tarp Europoje studijavusių musulmonų vėl imamas kelti proto ir tikėjimo santykio klausimas, ši kartą, tiesa, ne filosofiniu, bet praktiniu aspektu. Susidūrus su Europos kultūriniu dominavimu, musulmonams iškilo klausimas, kodėl gi jų kultūra nesugeba atsiplėsti europiškajai? Atsakymo pradėta ieškoti būtent proto ir tikėjimo santykije. Pripažinta, kad Europos kultūrų raidą lémė būtent proto išsivadavimas iš tikėjimo prieklausomybės, tuo tarpu islamo kraštuose protas tebekenčia vergiją tikėjimui. Ne patenkinamos padėties priežastimi buvo įvardintas *taqlyd* principas. Jis buvo pasmerktas kaip nepakankamas produktyviams visuomeninių santykių reguliavimui, ir buvo kviečiama laikytis *idžtihad* principo.

Ir vėl, panašiai kaip prieš septynetą amžių, racionalizmo šalininkai tikino, kad protas neprieštarauja tikėjimui, bet jí remia ir išplėtoja. Vis dėlto, skirtingai nuo savo pirmatą, XX amžiaus musulmoniškieji proto apologetai gina ne jo neprieklausomybę nuo tikėjimo ar pranašumą prieš jí (elitarinė viduramžių failasūfų pozicija), bet įrodinėja jo būtinybę musulmoniškų kultūrų pakilimui iš dekadanso ir stagnacijos. Proto ir tikėjimo santykio problema buvo perkelta į islamo ir modernizacijos santykio problemą. Naujieji racionalistai tikino, jog modernizacija (racionalizacija) neprieštarauja islamo principams (tikėjimui) ir todėl gali būti su juo suderinta.

XX amžiaus pabaigoje proto ir tikėjimo santykis, palyginti su viduramžiais, pakito kokybiškai: musulmonų radikalai, siekdami sugrąžinti į gyvenimą islamiškuosis principus, imasi racionalizuoti ir tuo, bent jau nesąmoningai, sauvime pripažįsta proto reikšmę. Islamistai gyvai svarsto bei interpretuoja savo šventuosius raštus ir visai nesidrovi proto padiktuotų išvadų. Galiausiai atsirado net racionaliai grindžiamų islamo versijų.

Apibendrinimas

Proto ir tikėjimo santykis islame evoliucionavo nuo proto subordinacijos tikėjimui – per nepavykuši mėginimą išaukštinti žmogaus protą ir pripažinti jí esant lygiateisiu tikėjimo partneriu – iki racionaliai suformuluoto tikėjimo. Vis dėlto kaip ir visais amžiais, taip ir nūdien islamo pasaulyje ginčai dėl proto ribų, dėl proto ir tikėjimo santykio tebevyksta, ir toli gražu dar néra aišku, ar protas čia gaus galimybę plačiau pasireikšti.

NUORODOS:

1. Aukščiau nurodytoje Korano eilutėje 3:7 žmogaus atžvilgiu *tawyl* yra neigiamas veiksma. Jis pridera tik Dievui, kurio atliekamas tampa teigiamas.
2. *Bello, Iysa A.* The Medieval Islamic Controversy between Philosophy and Orthodoxy: *Ijma'* and *Ta'wil* in the Conflict between al-Ghazali and Ibn Rushd. – Leiden & New York & Koebenhavn & Koeln: E.J. Brill, 1989. – P. 4.
3. *Schacht, Joseph.* An Introduction to Islamic Law. – Oxford: Clarendon Press, 1991. – P. 70–71.
4. *Ibn Rušd, Abū al-Walyd.* Fasl al-Maqal fyma beina al-Chikma wa aš-Šaryja min al-Ittisal. – Beirūt: Al-Muassasat al-Arabyat li-Ddirasat wa-Nnašr, 1986. – P. 34–36.
5. Kai kurie traktato vertėjai tiesiog pakeičia pavadinimą į „Filosofijos ir religijos santykis“.
6. *Fakhry, Majid.* A History of Islamic Philosophy. – London: Longman, New York: Columbia University Press, 1983. – P. 277.
7. *Ibn Rušd, Abū al-Walyd.* Fasl al-Maqal fyma beina al-Chikma wa aš-Šaryja min al-Ittisal. – Beirūt: Al-Muassasat al-Arabyat li-Ddirasat wa-Nnašr, 1986. – P. 21–22.
8. Ten pat. – P. 23.
9. Ten pat. – P. 23.
10. Ten pat. – P. 25.
11. *Ignatenko A. A.* V poiskach sčastja. – Moskva: Mysl, 1989. – P. 227.
12. *Hourani G.F.* Averroes On the Harmony of Religion and Philosophy. – London: Messrs. Luzac&Co, 1961; *Leaman O.* Averroes and His Philosophy. – Oxford: Claredon Press, 1988.
13. *Ibn Rušd, Abū al-Walyd.* Fasl al-Maqal fyma beina al-Chikma wa aš-Šaryja min al-Ittisal. – Beirūt: Al-Muassasat al-Arabyat li-Ddirasat wa-Nnašr, 1986. – P. 62–64.

Pavelas Grinceris – vienas žymiausių šiuolaičinių rusų orientalistų indologų, Pasaulinės literatūros instituto Maskvoje vyriausasis mokslinis bendradarbis, Rusijos valstybinio humanitarinių mokslų universiteto profesorius, daugelio knygų (tarp jų „Senovės Indijos proza” 1963, „Mahabarata ir Ramajana” 1970, „Senovės Indijos epas: genezė ir tipologija” 1974, „Klasikinės indų poetikos svarbiausios kategorijos” 1987) bei straipsnių autorius ir, be kita ko, didelis Lietuvos bičiulis, kartu su V. Toporovu dėl 1991 m. sausio 13-osios įvykių Lietuvoje atsisakęs tuometinės SSRS valstybinės premijos.

Siūlome skaitytojui keletą ištraukų iš paskutinio puikaus P. Grincerio darbo apie „Rigvedos” slaptąjį kalbą (tikslias metrikas žr. gale). Iškart perspėjame, jog tai nėra lengvas tekstas, tame daugybė „Rigvedos” originalo citatų, jis reikalauja tam

tikro pasirengimo, blogiausiu atveju – bent jau susikaupimo, ir būtinai – nuoširdaus susidomėjimo čia nagrinėjamais dalykais. O mūsų, lietuvių, susidomėjimo, netgi ypatingo dėmesio jie tikrai verti. Ir ne tik todėl, kad, kaip žinoma, „lietuvių kalba artima sanskritui”, kad abi tradicijos turi nemažai išpūdingų bendrumų ir pan. Autorius meistriškai atidengia pačią senųjų mitopoetinių, sakralinių tekstuų šerdį – praskleidžia „šventosios kalbos” paslapštį, kuri įgalina su nuostaba aptiki giliausią prasmę ne tik „Rigvedos” poetinėse vingrybėse, kartais, rodo, visiškai „beprasmiskose”, bet verčia naujomis akimis pažvelgti ir į atitinkamą lietuviškosios, baltiškosios tradicijos žodinį palikimą. Užtat metodologijos požiūriu siūlomo P. Grincerio darbo – kaip ir kitų darbų šiame bare – reikšmę lietuvių mitologijos, pasakojamosios bei dainuojamosios tautosakos tyrinėjimams tikrai sunku pervertinti.

„Rigvedos” slaptoji kalba

Pavel GRINCER

Ištisas būrys mokslininkų, pradedant H. Güntertu,¹ senuojuose iranėnu, indų, hetitų, graikų, islandų bei airių literatūrų paminkluose daugiau ar mažiau aiškiai išskyrė opoziciją tarp vadinamosios dievų kalbos ir žmonių kalbos. Senovės indų tradicijoje šia dingstimi dažniausiai cituojama ištrauka iš „Šatapatha brahmanos” (X.6.4.1), pakartota ir „Brihadaranjaka upanišadoje” (I.1.2), kaip vienas ir tas pats aukojamasis arklys, „tapęs žirgu (*haya*), nuskraidino dievus, tapęs ristūnų (*vājin*), nuskraidino gandharvus, tapęs eržilu (*arvan*), nuskraidino asurus, tapęs arkliu (*aśva*), nuskraidino žmones”.² Prie šio chrestomatinio tapusio pavyzdžio³ T. Jelizarenkova pridūrė atitinkamų liudijimų iš „Bhagavadgytos” (XV.18: „Kadangi aš pranokstu tai, kas kintama, ir net esu aukščiau to, kas nekintama, tai ir paprastoje kalboje (*loke*), ir vedoje (*vede*) aš žinomas vardu aukščiausiojo Purušos”⁴), iš senųjų gramatikų (Pāṇinio, Kātyāyanos, Kumārilos) ir budistų autorų darbų, skyrusiu šventąją vedų kalbą (*vaidikam*) nuo šnekamosios kalbos (*laukikam*). Juoba kad vienoje iš pali džatakų supriėšinami du Indros vardai: „Kas tarp dievų vadinas Sudžampati (*Sujampati*), tažmonės vadina Maghavanu”.⁵

Pakankamai akivaizdu, kad senovės indų, kaip ir senovės graikų, senovės islandų bei kituose tekstuose dievų kalbos žodžiai yra stilistiskai žymėti (markiruoti), atskiriant juos nuo žmonių kalbos žodžių, ir vartojami kaip įprastojo vardo pakaitalai, perifrazės. „Šatapatha brahmanoje” žmonių kalbos *aśva* – tai įprastas indoeuropietių kalbose arklio pavadinimas, o *haya*, *vājin* bei *arvan* – jo apibūdinamosios charakteristikos: atitinkamai ‘smarkus’, ‘eiklus’ bei ‘greitas’. Budistų džatakoje Maghavanas (*maghavan*, pažodžiu ‘dosnusis’) – tai bendrai priimtas dievo Indros pavadinimas, o *Sujampati* (pažodžiu ‘kilniųjų viešpatis’) – itin retas, neįprastas.

T. Jelizarenkova visiškai teisingai mano, jog „dievų kalbos” ir „žmonių kalbos” opozicija, nors kaip tokia „Rigvedoje” ir nepaliudyta, o sutinkama tik vėlesniuose tekstuose, yra aiškiai archajiška.⁶ Vis dėlto tvirtinimas šios opozicijos „Rigvedoje” išvis nesant mums atrodo pernelyg kategoriškas: bent jau netiesioginių jos užuominų „Rigvedoje” tikrai yra.

Antai „Rigvedos” I mandalos 164-jame himne sakoma: „I keturias dalis padalinta kalba. Jas žino brahmanai, kurie

išmintingi. / Trijų, slapta sudėtų, jie šiaip sau nevartoja, o ketvirtają kalba žmonės” (I.164.45).

Remiantis šio himno kontekstu, kurį dar bus progos prisiminti, galima daryti prielaidą, kad „žmogiškajai” daliai („kuria kalba žmonės”) priešpriešinamos trys „slapta sudėtosios” dalys ir sudaro „dievų” kalbą, prieinamą tik pašvęstiesiems, kurie jos „šiaip sau nevartoja” pasaulietiškoje kasdienybėje, o tik sakraliniai tikslais. Tokią prielaidą patvirtina dar ir tai, kad visumos dalinimas į keturias dalis – vieną, skirtą paprastiems mirtingiesiems, ir tris dieviškas – apskritai būdingas vedų poezių. „Rigvedos” X mandalos 90-jame himne („Himne Purušai”), pavyzdžiui, sakoma: „Ketvirtis jo [Purušos] – tai visos gyvos būtybės, o trys ketvirčiai – nemirtingieji danaguje. // Trimis ketvirčiais iškilo Puruša aukštyn, bet ketvirtis jo čia pasiliko” (X.90.3–4). Apie tris dieviškuosis būties ketvirčius kalbama ir „Atharvavedos” himne Venai (AV II.1.2).

Baigdamas kitą „Rigvedos” himną, kuriame Indra ir pats himno sudarytojas apsikeičia sunkiai įmenamomis mīslėmis, dainius sušunka: „Kaip žmogus kalbėdamas (*nṛvad vadān*), duok mums žemėje turto, o sau danguje – šlovę bei didvyrio vardą” (X.28.12). „Žmogiškai” (*nṛvad*) išsakytas turto prašymas bei šlovės palinkėjimas čia, matyt, implikuoja priešpriešą paslapingai, vadinas, „nežmogiškai”, dieviškai ankstesniu himno posmų kalbai. Apie žmonių kalbą, vogčia gretinant ją su dievų kalba, byloja ir I mandalos 185-as himnas: „Tepagelbės man abi kalbos: vyrū [kalba ir dievų kalba]” (I.185.9) (čia galima įžvelgti būdingą „Rigvedos” stiliui elipsę⁷). Užuominos apie kalbos padalinimą į dievų ir žmonių, mums regis, esama ir VIII mandalos 19-ame himne: „Padaryk, Vasau, išminčies kalbą po dievais (*avodevam* – gali būti: „ateinančią iš dievų”), virš žmonių (*uparimartyam*)” (VIII.19.12).

Pagaliau atvirai „dievų kalba” minima IV mandalos 58-o himno, skrito aukojamajam lajui (*ghṛta*), pradžioje: „Koks gi lajaus slaptasis vardas (*nāma guhyam*)? Dievų liežuvis,⁸ nemirtingumo bamba” (IV.58.1). „Dievų liežuvis” (*jihvā devānām*) gali būti aukojamojo lajaus perifrazė, nes šventojo kalba, šventojo giesmė „Rigvedoje” nuolat prilyginama aukai ir su ja tapatinama.⁹ Betgi ypač įsidėmétina, jog pats „dievų liežuvis” čia apibūdintas kaip „slaptasis vardas”.

„Slapto”, „sléptino”, „mīslingo”, „nesuprantamo” (*guhya, apīcya, acitta, nītha, niṇya, nivacana* bei kt.) varo ar žodžio savoka „Rigvedoje” vartojama plačiai. Ji paprastai siejama su dievų – himnų adresatų vardais arba, dar dažniau, žymi ypatingą kalbos sluoksnį, tiksliau – ypatingą kalbą, skirtą dievams ir bendravimui su dievais. Tokios kalbos būtinybė bei jos egzistavimas būdingi ne tik indų, bet sakralinei tradicijai apskritai. Šventybė iš esmės yra paslaptis. Ją reikia apsaugoti nuo kas-

dienybės stichijos, ir ypatingas žodynas, ypatingos išraiškos formos kaip tik išveda šventąją poeziją už kasdienio gyvenimo bei išprastos kalbos ribų. Kreipiantis į dievus, poetui tenka kalbėti „jų” kalba, kurią supranta tik siauras pašvęstųjų ratas ir kurios tikroji prasmė paprastam klausytojui lieka neprieinama, o kartais ji išvis lieka jam neprieinama. Iš čia ir visuotinis slaptų, šventų kalbų vartojimas archajiniame folklore, dėl kurio apeiginė daina, perduodama savo pirminiu pavidalu iš kartos į kartą, tampa nebesuprantama ne tik pašaliečiui tyrinėtojui, bet ir patiemis vietiniams klausytojams, o neretai net ir atlirkėjams. Archajinė poezija tam pasitelkia svetimą kalbą (plg. lotynų bei bažnytinę slavų kalbas atitinkamai katalikų bei pravoslavų liturgijoje), beprasmius ir iškraipytaus (agliutinacijomis, priduriant bei nutraukiant skiemenis ir pan.) žodžius, archajizuotą leksiką, kuo įvairiausias alegorijas bei simbolius.¹⁰ Tokiomis pačiomis ypatybėmis išskiria ir archajiniai rašytiniai sakralinio ar tik pretenduojančio į sakralumą turinio tekstai, tokie kaip Egipto „Piramidžių tekstai”, kinų „Permainų knyga” (Idzingas, *I Jing*), senovės iranėnų „Avesta”, Islandijos skaldų bei Airijos filidų imaginė poezija ir pan.

Juoba kartais patys tokius tekstus kūrėjai savo kalbą, kaip ir „Rigvedoje”, laiko slapta. Taip „Avestoje” tvirtinama, jog „apsišvietusiam vyru geriausias iš mokslų yras, kurį skelbia gerasis Ahura, o per Artos Vasištos, donaus kaip Jis ir Jo išmintimi išmintingo, apreiskimus, – taip pat ir tie, kas taria slaptuosius žodžius” (Jasna 48.3; plg. Jasna 48.9; 31.3).¹¹ „Jaunesniosios Edos” „poetinėje kalboje” poezija suprantama kaip alegorija, sudaryta iš „tamsių eilių”,¹² o visa skaldų poetikos esmė – tai keninę bei heičių vardinimas ir aiškinimas. Bet ypač išreikšta poetinės kalbos kaip tamsios, paslapingos kalbos samprata pasižymi senųjų Airijos filidų poetika. C. Watkinsas, airių gramatiniam traktate „Vadovas išmintingiesiems” (VIII–X a.) pastebėjęs mums pažįstamą opoziciją tarp „dievų kalbos” ir „žmonių kalbos”, kuriai čia atstovauja „Miledo sūnų kalba” (nežymėta žmonių kalba) ir „Deivės Danu tauta” (žymėtoji dievų kalba), atkreipė dėmesį ir į vadinosios išrinktosios kalbos (*bérle tobaide*) traktate dalinimą į penkias rūšis: tai „airių kalba, poetų maksimos, išskaidytoji kalba, tamsioji poetų kalba, kuria jie kalbasi tarpusavyje, ir nekirčiuota kalba”.¹³ Remdamasis Watkinso pastebėjimais, V. Kalyginas senovės airių kalbai skirtoje savo monografijoje parodė, kad „išrinktoji kalba” ir yra būtent „dievų kalba”, pritaikyta religiniams maginiams tikslams, o jos penkios rūšys atspindi skirtingus jos apdrojimo būdus, kuriais, pasitelkiant įvairiausias „lingvistinės procedūras” (kaip antai žodžių suskaidymas bei iškraipymas, skiemenu metatezės, archajizmų, retų žodžių, skolinių vartojimas bei pan.), užtemdoma jos prasmė, ir tekstas tampa suprantamas vien pašvęstiesiems.¹⁴

„Rigvedoje” dievams skirti „slapti žodžiai”, sprendiant iš teksto, tik dievams ir priklausė: „Kokiam slaptam himnui (*manmani... apīcye*) susirenka dievai, mes jo nežinome” (X.12.8); „Deivę Kalbą (*vāc*) dievai pagimdė”, ir ji „kalba nesuprantamus žodžius (*avicetanāni*)” (VIII.100.10–11); „Didis” ir „visur pasklidęs slaptasis vardas (*nāma guhyam*)”, kuriuo Indra „tveria visa, kas yra ir kas bus” (X.55.1–2). Slaptą vardą (*nāma... guhyam*) „dėvi Agnis” (V.3.2), jo aukščiausiasis vardas (*nāma paramam*) glūdi slaptyje (*guhā*) (X.45.2), dievai rado „triskart septynis glūdinčius [Agnyje] slaptuosius vardus (*triḥ sapta guhyāni padā nihitā*)” ir jais sergi savo nemirtingumą (I.72.6). Apie nemirtingumą, kurį dievams teikia slaptieji vardai (*padā guhyāni*), kalbama ir „Rigvedos” X mandalo 53-ame himne (X.53.10).

Akivaizdu, kad su dievams priklausančio slapto, paslaptingo žodžio samprata, su įsitikinimu dievybės esmę esant neišreiškiamą kitaip nei slaptaja kalba buvo susijusi ir apofatinė dieviškojo absoliuto Brahmano (*brāhmaṇa*) koncepcija upanišadose. Pasak upanišadų, Brahmaną „slapti pamokymai (*guhyā evā 'deśā* sušildē” (Chāndogya up. III.5.1–2),¹⁵ jis „glūdi slaptyje (*nihitam̄ guhāyām*)” (Taittiriya up. II.1–2) ir, „būdamas slaptas bei amžinas (*guhyam̄ sanātanam*)” (Kaṭha up. II.2.6), jis yra tai, „ko kalba nepasako (*anabhuditam*)” (Kena up. I.5),¹⁶ nuo jo „atsitraukia žodžiai kartu su protu, jo pažint nepajėgūs (*yato vāca nirvartante aprāpya manasā saha*)” (Taittiriya up. II.4.1). Todėl vieno iš pagrindinių vediškių žynių – brahmano (*brahmā*) svarbiausia funkcija aukojimų metu tampa tylėjimas.¹⁷

Dievams priklauso slaptasis žodis, dievų kalba yra slappa, ir tik į tokią kalbą jie pasirengę atsiliepti. Kad adeptai galėtų aukoti dievams žodžiais ir darbais, šie turi jiems tą kalbą perduoti, ir tik tada žmonės bus pajėgūs pasiekti dievų malonę. „Rigvedos” dainius suvokia slaptojo žodžio galią ir būtinybę jį įvaldyti: „Aš nežinau, i ką aš panašus. [Tačiau įvaldės] slaptaji [žodij] (*nizyāḥ*), aš gyvenu mintim apsiginklavęs. / Ir tik tada, kai įžengia manin Désnio pirmagymis [Agnis], aš gaunu dalį šioje kalboje” (I.164.37).

Supažindinti poetą su slaptaja kalba – dievo prerogatyva. Soma „atskleidžia dievų slaptus vardus (*devānām̄ guhyāni nāmā*), kad [žyniai] skelbtų juos ant aukojimo šiaudų” (IX.95.2). „Agnis, kurs žino slaptajį žodį (*padam... apagūḍham*)... pranešė man jį, galingąjį, [ir] maladą” (IV.5.3). Pats būdamas poetas (*kavi*), žinodamas „slaptaus, paslėptus karvių vardus (*usrāṇām̄ apīcyā... nāmāni guhyā*)”,¹⁸ Varuna padeda išskleisti „daugeliui poetinių kūrinių (*kavyā puru*)” (VIII.41.5). Tas pats Varuna pamoko: „Kas žino [vardų] ženkłą, tegul taria juos kaip slaptus (*guhyā na vocad*), jei nori pagelbėti ateinančiai kartai” (VII.87.4). Pažinės iš dievų slaptuosius žodžius (*padā guhyāni*), poetas, tarsi dievas, įgyja galią kurti tai, „kuo die-

vai pasiekė nemirtingumą”, ir jo „gerai apgalvota, nešanti naudą, apdovanojimo siekianti daina visuomet laimi savo” (X.53.10–11). Poetai, „ivaldė tūkstantį slaptų gudrybių (*sahasraṇīthāḥ*)”, savo himnais „sergsti Surją [Saulę]” (X.154.5); „apreikšdami, kas slapta (*nizyam*)”, veda į tikslą aukojimus (IV.16.3); „žinodami slaptus žodžius (*nīthāvidāḥ*), kuriais apgiedami dievai, – suklesti” (III.12.5). Baigdamas vieną iš himnų, dainius kreipiasi į dievą Agnį: „Tau, žinovui, nustačiusiam apeigas, poetui aš, įkvėptas, maldose ir giesmėse ištariau visus slaptuosius posakius (*nīthāni*), Agni, slaptaus žodžius (*nizyā vacārīsi*), poetines alegorijas (*nivacanā... kāvyāni*)” (IV.3.16).

Ir įvaldo poetas slaptą kalbą Agnio dėka: „Atverk, Agni, [savo] įkvėpimu dainui maldos olą (*manīṣāṁ kham*)” (IV.11.2). Malda čia pavadinta ola kaip tik todėl, matyt, kad ji yra slapta, kad ją reikia atverti – perprasti.

Toks perpratimas kartais nelengvai įkandamas netgi himnų kūrėjui: maldą gali suvokti tik „tas, kas pajégia skirti (*vivikvān*)” (III.57.1). Vienas iš dainių sušunka: „Kas, išmintingas, įvaldė gérion kalbą?” (X.114.9). O kitas, nepatyres, skundžiasi: „Nesuprantu aš nei nyties, nei ataudų, nei kokį audinį audoja į varžybas stoję”. Ir toliau konstatuoja: „Tik jis [Agnis] supranta ir nyti, ir ataudus, [tik] jis teisingai ištaria žosmes” (VI.9.2–3).¹⁹ Todėl „tik tas patirs tavo [Agni] malonę... kas rado kelia į tokią [teisingą] dainą” (IV.4.6).

Juoba ezoterinė sakralinė kalba neprieinama paprastam mirtingajam: „Mane [kalbą], surandančią žodžius, išjudinančią [juos], [visur] esančią visų maldų dėka... pasisavino mirtingas mažaprotis” (VIII.101.16); „Manęs [kalbos] nesuprasdami, jie [žmonės] gyvena manimi” (X.125.4); „Kurie nejuda nei šen, nei ten – nei brahmanai, nei ruošiantys somą – būtent jie blogai imasi kalbos ir nenutuokdami lietaus čiurkšles išaudžia vietoj siūlo” (X.71.9). Ir tame pačiame X mandalo 71-ame himne sakoma: „Kažkas žiūrėdamas Kalbos nemato, kažkas klausydamas Kalbos negirdi, o kažkam ji atveria kūną, – kaip aistringa žmona pasipuošus – savam sutuoktinui” (X.71.4).²⁰

Mūsų jau cituotose eilutėse keletą kartų pasitaikė įprasta „Rigvedoje” formulė „dievų slapti vardai (*devānām̄ guhyā nāmāni*)”. Ji, matyt, turi dvejopą prasmę: slaptieji vardai, žinomi tik dievams, ir slaptieji vardai, kuriais į juos turi kreiptis dainius. Apie pirmąją prasmę jau kalbėjome. Antraja prasme, slaptojo dievo vardo žinojimas laiduoja dainiaus kreipimosi sėkmę. Antai poetas aukų stulpą prašo nusiųsti auką dievams, nes tas žinias jų slaptuosius vardus (V.5.10). Su „keturiskart devyniasdešimčia vardu” Višnus ateina pasitiki himno (I.155.6).²¹ Jégai įgauti šaukiamasi slaptojo Indros vardo, nes „šiuo didžiuoju, visų trokštamu vardu” Indra lemia dabartį ir ateitį (X.55.1–2). Pažymétina, jog šiame himne Indra savo tikruoju vardu nepavadinamas né kar-

to, o vietoj jo pavartojomos perifrazės: „turintis vadžrą (*vajrin*)”, „visagal is (*višvaujāh*)” bei kt.²² „Trejos septyneiros slaptųjų vardų” glūdi Agnyje (I.72.6). Dainiai žino „puikū slaptajį vardą (*cāru nāmāpīcyam*)” Apam Napato (II.35.11), žino Agnio „aukščiausiąjį vardą (*nāma paramam*)”, kuris esti slaptoje (*guhā*) (X.45.2), o tasai, savo ruožtu, – Višnaus „aukščiausiąjį vardą (*padam... upamam*)” (V.3.3). „Puikiaplunksnį [Agn]i, nors jis tik vienas, įkvėpti poetai vaizduoja daugeriopai”, – tvirtina vienas iš „Rigvedos” himnų (X.114.5). O kitame poetas, kreipdamasis į Agnį, sako: „Daugel vardų (*bhūri nāmā*) teikia tau šlovinantis tave tévas [šiuo atveju, žyns. – P. G.]” (V.3.10). Prieš tai himne kai kurie iš jų išvardinami: tai Varuna, Mitra, Indra, Arjamanas, Rudra (V.3.1–3). Paradoksas, tačiau tai kitų dievų vardai, šiuo atveju minimi kaip Agnio slaptieji vardai (*nāmā guhyāni*). Galimas daiktas, jog su tokiu vieno dievo vardo vartojimu už kito dievo slaptajį vardą susijęs žinomas skirtingų vedų panteono dievų tapatinimas tarpusavyje: „[Jis] vadinamas Indra, Mitra, Varuna, Agniu, jis – dieviškasis paukštis Garumantas. / Apie tai, kas viena, įkvėptieji [poetai] kalba įvairiai; Agniu, Jama, Matarišvanu vadina” (I.164.46),²³ kas kai kada laikoma „Rigvedoje” užgimstančios „universalaus vienio” konцепcijos apraiška, sulig kuria visi dievai esą kažkokios vienos aukščiausios esybės emanacijos.²⁴

„Rigvedos” II mandalos pirmajame himne Agnis paeiliui vadinamas tai Indra, tai Višnumi, tai Varuna, tai Mitra, tai Arjamanu, Anša, Tvaštaru, Rudra, Pušanu, Savitaru, Bhaga, t. y. pagrindinių vedų panteono dievų vardais. Tačiau dar dažniau vietoj Agnio vardo vartojamos perifrazės: *tanūnapāt* ‘Pats savo sūnus’, *narāśamisa* ‘Žmonių gyrius’, *jātavedas* ‘Būtybių žinovas’, *vaiśvānara* ‘Visurėtis’, *sūnuḥ sahasaḥ* ‘Jėgos sūnus’, *ūrjām pati* ‘Jėgų viešpatis’, *viśpati* ‘Genčių viešpatis’,²⁵ *havyavāhana* ‘Aukų vežėjas’, *dūta* ‘Šauklys’, *atithi* ‘svečias’, *hotr* ‘Aukų liejikas’, *vājin* ‘Eiklusis (Žirgas)’, *yuvā kavi* ‘Jaunasis poetas’ bei tiesiog *kavi* ‘Poetas’, *vṛṣabha* ‘Jautis, Veršis’, *ghapati* ‘Namų šeimininkas’, *gopā ṇasya* ‘Dėsnio ganytojas’ ir kt. arba epitetai: *yuviṣṭa* ‘Jauniausiasis’, *subhaga* ‘Palaimintasis’, *dhū-maketu* ‘Su dūmų vėliava’, *hotrāvid* ‘Aukožimų žinovas’, *hirāṇyadanta* ‘Auksadantis’, *hiriśmaśru* ‘Auksabarzdis’, *sociškeša* ‘Šviesiaplaukis’, *sujihva* ‘Puikialiežuvis’ ir kt.²⁶ Šie epitetai ir perifrazės, naudojami netiesiogiai žymėti Agniui, kartais himne derinami su jo tikriniu vardu, bet dažniausiai vartojami vietoj jo, ir tada atitinkamą posmą reikia teisingai suprasti bei paaiškinti. Tokie netiesioginiai apibūdinimai – taip pat arba beveik taip pat gausūs ir neretai taip pat neapibrėžti, nes iš esmės gali žymėti skirtingus personažus, – taikomi visiems pagrindiniams „Rigvedos” dievams ir visumoje sudaro vieną iš akivaizdžių slaptojų kalbos sluoksnį.²⁷

[...]

„Rigvedos” slaptoji kalba, kaip ir bet kokia kalba, turi savo fonetiką, leksiką, morfologiją bei sintaksę. Toliau mes paliesime tik jos leksiką, kuriai nepalyginti labiau nei parastoje kalboje būdinga polisemija, dviguba žodžių referencija (buitinė ir ritualinė, reali ir mitinė), metaforiška arba, tiksliau, simbolinė jų reikšmė.²⁸ Nuodugniai čia teapžvelgsime keletą simbolių, betgi perteikiančių kertines „Rigvedos” sąvokas: „kalba”, „himnas”, „poetas”, simbolių, kurie nors ir pastebėti kaip tokie mokslinėje literatūroje, betgi ištirti nepakankamai. Šitoks tyrimas padės išsiau pailiustruoti slaptojų kalbos užgimimo bei veikimo mechanizmus.

„Rigvedos” frazeologijoje „slaptojo vardo” sąvoka neretai, kaip matėme, papildoma mīslingu iš pirmo žvilgsnio patikslinimu: „karvių slaptasis vardas” – arba panasiomis pagal prasmę ištaromis. Agnis, pats turintis slaptąjį vardą, „juo saugo karvių slaptąjį vardą (*guhyām nāma gonām*)” (V.3.3); Soma „veržiasi paskui paslėptaji karvės žodži [arba pėdsaką] (*gor apīcyam padam*)” (IX.71.5); Varuna žino „paslėptus, slaptus karvių vardus (*usrāṇām apīcyā... nāmāni guhyā*)” ir, būdamas poetas (*kavi*), „ištobulina daugeli poetinių kūrinių (*kāvyā*)” (VIII.41.5); Ušanas, „īkvętas rišis... įjudės, išmintingas, poetinio talento (*kāvyena*) dėka pažino... slaptąjį, paslėptąjį karvės vardą (*nīhitam... apīcyām guhyām nāma gonām*)” (IX.87.3); poetai „jaunąją telyčią (*yośām... vatsam*) įdeda burnon slapta mintimi bei liežuviu (*apīcyena manasota jihvayā*)”, ir tada ši „daina visad laimi” (X.53.11); Agnis, „žinantis slaptąjį [žodži] kaip karvės žodži [arba pėdsaką] (*padam na gor apagūḍham*), pranešė jį man, galingaji, [ir] maldą” (IV.5.3); ir toliau tame pačiame himne: „Apie slapta sudėtą (*guhā hitam*) kalbama pašnibždomis. Atskleidus... karvių [paslapčių], [tapo aišku, kad] jis [Agnis] sergsti nuostabią pasaulio viršūnę, paukščio pėdsaką [paslapčies perifrazė. – P. G.]” (IV.5.8).

Visuose minėtuose ir daugelyje kitų panašių pavyzdžių formulė „karvės slaptas vardas (arba pėdsakas)” vienaip ar kitaip susijusi su šventaja kalba, todėl „Rigvedos” komentatoriai visiškai teisėtai mano, jog dažnai sąvoka „karvė” (*go, usrā,*²⁹ *dhenu, aghnyā* ir kt.) yra tapati sakraliniam žodžiui bei himnui.³⁰ Tiesą sakant, pati „Rigveda” atskleidžia ši sąvoką ryšį, teigdama: „Didis žodis gimė karvės pėdsake (*mahad vijajñe akṣaram pade goḥ*)” (III.55.1). Juoba kad *akṣára*- ‘žodis’, ‘skiemuo’ (pažodžiui ‘nenykstamas, nekintamas’) savo fonetiniu variantu *ákṣarā* reiškia ir ‘žodis’, ‘skiemuo’, ir ‘karvė’, o *padā*-‘koja’, ‘pėda’, ‘pėdsakas’, ‘ženklas’ ilgainiui įgavo reikšmę ‘žodis’ ar ‘posmas’.³¹ Iš čia posakio „karvės žodis / pėdsakas” (*padam goḥ*) dviprasmybė posmuose IX.71.5 bei IV.5.3, taip pat posme I.163.7, kuriame taip kreipiamasi į Aukožamajį žirgą: „Čia tavo veidą pamačiau aukščiausią, kurs karvės pėdoj [arba žodyje] (*pade goḥ*) atsi-

gerti skuba”.³² Iš čia galimybė dvejopai aiškinti žodį *padā-* posmuose: „Mūsų senoliai Angirasai, žinodami pėd-sakus (arba žodžius – *padajñāḥ*), giedodami himnus, at-rado karves” (I.62.2) bei „Pasakė man, išmintingam, Va-runą: ‘Trejos septynerios yra karvės vardų. / Žinantys [vardo] pėdsaką (arba žodį – *vidvān padasya*) tetaria ji slapčia’” (VII.87.4).

Reikia pabrėžti, jog dėl vedų leksikai būdingos poli-semijos žodis „karvė” (arba „karvės”), priklausomai nuo konteksto, gali žymėti ir žvaigždynus, ir ryto žaras, ir žemę, ir audros debesis,³³ ir vandenis (AV IV.15.1), ir Indrą (RV VIII.1.10; VII.18.14), ir deives Aušrą bei Naktį (RV II.3.6). Bet karvės ir kalbos, karvės ir himno tapatybė „Rigvedoje”, ko gero, yra pati reguliariausia bei realizuo-jama kuo įvairiausiomis priemonėmis.³⁴

Gausūs ir tiesioginio tapatinimo atvejai: „Deivę Kal-bą (*devīm vācam*) pagimdė dievai... Ši mielabalsė, tvirty-bę ir jégą duodanti melžiamą karvę kalbà (*dhenur vāc*) teateis pas mus išgirta” (RV VIII.100.11); „Siunčiu jums, dievai, [mūsų] gérion dèlei aukojimo maldą (*dhiyam yajñiyām*), dievišką, šventą, deramą auką. / Te ji, didžioji karvę (*mahī gauḥ*), tükstančiačiurkšlė, milžta mums tarsi ganykloje” (X.101.9), plg.: „O Indra ir Varuna! Tapkite abu meilužiais šios maldos (*dhiyaḥ*), lyg du buliai karvės (*dhenoh*). / Temilžta ji jums tarsi ganyklon išėjusi didžioji karvę, tükstančiačiurkšlė” (IV.41.5); „Mane, surandančią žodžius, išjudinančią [juos], [visur] esančią visų maldų dė-ka, dieviškają karvę (*devīm... gām*), iš dievų atėjusią, pa-sisavino mirtingas mažaprotis” (VIII.101.16); „Gebantis skirti rado mano maldą (*maniṣām*) – melžiamą karvę (*dhe-num*), besiganančią be piemens” (III.57.1); „Pritvinkusią [pieno] tarsi kumelė karvę tešmeningą (*dhenum ūdhani*)³⁵ – maldą (*dhiyam*) papuoškite [Marutai] dainui dovanomis” (II.34.6); „Džiūgauk, Indra, čia garsiai apdainuotas visais himnais (*dhibhiḥ*) – pieningomis karvėmis (*dhenābhiḥ*)!” (X.104.3); „Žmonių malda (*dhibhiḥ... mānuṣā*) – melžiamą karvę (*duhānā dhenuḥ*) pritvink mums [pieno]” (II.2.9) ir pan.

Savo ruožtu „Rigvedos” dainius giesmių semiasi „iš himnų tešmens (*ūdhaḥ dhiyām*)” (V.44.13), o varžybos himnais vadinamos „karvių varžybomis”: „Čiurkštite nuo-stabų gyrių – karvių varžybas (*gavyam ājim*)” (IV.58.10). Blogai išstartas ar blogai suprastas himnas vadinas „kar-ve, neduodančia pieno”: „Toks gyvena melu – karve, ne-duodančia pieno (*adhenvā*), girdėdamas bevaisę ir bežie-dę kalbą (*vācam... aphalām apuṣpām*)” (X.71.5).³⁶ Ir pats karvės pienas, pagal principą *pars pro toto*, tampa sakrali-nės kalbos, maldos žodžių sinonimu. Kai „Kalba (*vāc*), dievų valdovė, tardama neaiškius [žodžius], saldžiabalsė, nusileido žemén, ji išmelžę jiems keturiomis čiurkšlémis jégą ir pieną (*payāni*)” (VIII.100.10). Poetas kreipiasi į gražbylystés deivę Sarasvatę prašydamas neatimti iš jo pie-

no (*payasā*) (VI.61.14),³⁷ apdainuodamas giesmėmis (*sūktaiḥ*) Ašvinus, prašo karvę kalbą apdovanoti ji savo pienu (*payobhiḥ*) (VII.68.9); semia iš himnų tešmens, nes karvę duoda jam „pilną gyvybinęs jégos pieną (*rasavat... payaḥ*)” (V.44.13).³⁸ Himnas prilyginamas karvei, duodančiai tūks-tantį pieno čiurkšlių (*sahasradhārā payasā mahī gauḥ*) (X.101.9). Kreipdamasis į Somą bei Pušaną, dainius sa-ko, jog šie dievai pagimdė „gatavą pieną žaliose [neap-dirbtose, neapdorotose] karvėse (*pakvam āmāsv antaḥ... usriyāsu*)”, o šitōs dar keletasyk pasitaikančios „Rigvedoje” mišlės prasmė atskleidžiama kiek vėliau, poetui pra-šant Somos bei Pušano padėti jam ir atgaivinti tuo pienu jo himną (II.40.2, 5–6).³⁹ Pastaruoju atveju tenka kalbėti jau ne apie tiesioginę, bet apie slaptą tapatybę, kurią su-vokti įmanoma tik keleto posmų ar viso himno kontekste, o kartais – tik atsižvelgiant į žodžių vartojimo ypatu-mus „Rigvedoje” apskritai.

Antai VI mandalos 48-ame himne pasakyta: „Drau-gai, gausią pieno karvę (*sabardughāṁ dhenum*) atginki-te naujaja kalba. Išleiskite ją, negendantčią” (VI.48.11). Tai, kad čia turima omeny būtent sakralinė kalba, liudi-ja ir ištara „naujaja kalba (*navyasā vacaḥ*)”, žyminti „Rig-vedoje” naują, nauju stiliumi sudėtą himną, ir tolesni posmai, skyrium, tryliktasis: „Tą melžiamą karvę, kuri davėsi melžiamą Bharavadžos, gėrybes teikiančią, visus maitinančią...” (VI.48.13). Bharavadža – tai legendinis senovės rišis, dainių giminės protėvis, kuriam priskiria-ma dalis „Rigvedos” himnų, todėl aišku, jog šio himno 11–13-o posmų „melžiamą karvę” – ne kas kita kaip šven-toji kalba.

Savo ruožtu, kai I mandalos 152-ame himne sakoma: „Melžiamos karvės (*dhenavāḥ*), maloningos Mamatėjai, iš to pat tešmens pagirdė švento žodžio mēgėją (*brahmapriyam*)” (I.152.6), aišku, jog „melžiamos karvės” čia – him-nai, kurių pieną vartojo Mamatėja, šlovingas šio ir eilės kitų „Rigvedos” himnų autorius. [...]

Savoką „karvė“ interpretuoti kaip šventosios kalbos simbolį kartais leidžia ir platesnis kontekstas, ne tik vie-nas ar keli himno posmai. Viena iš „Rigvedos” I manda-lo 164-ojo himno mišlių byloja: „Žemiau tolimosios [erd-vės], toliau už šią žemają pakilo karvė, nešdama koja ver-šiuką. / Kur pasisuks ji, kurion pusėn duosis? Teliuosis kur, nebūdama bandoj?” (I.164.17). K. Geldneris ir T. Je-lizarenkova, komentuodami šį posmą, laikosi nuomonės, jog karvė čia žymi aušrą Ušasę, savo spindulio koja ne-šančią veršiuką Saulę.⁴⁰ Tačiau „Atharvavedoje”, kur irgi pasikartoja tas pats posmas (AV XIII.1.41), iškart po jo sakoma: „Tapusi vienakoje, dvikoje, keturkoje, devynko-je / ji [karvė] – iš tükstančio sudėta (*sahasrākṣarā*) gija [visa ko] gyvo, iš jos liejas aukštyn vandenynas” (AV XI-II.1.42). Pastarasis posmas mus vėlgi grąžina prie I man-dalos 164-ojo himno keturiaskaitint pirmojo posmo: „Kar-

vė užmūkė, sukelusi srautus, tapusi vienakoje, dvikoje, / aštuonkoje, devynkoje, iš tūkstančio sudėta aukščiausiaiame danguje” (RV I.164.41). T. Jelizarenkova, aiškindama šį posmą, irgi leidžia, jog karvė čia gali simbolizuoti dievų kalbą,⁴¹ juoba kad žodžiuose „vienakojė” (*ekapadī*), „dvi-kojė” (*dvipadī*) ir t. t. vartojama šaknis *pad-* kartu žymi ir ‘koją’, ir ‘posmą’, o „iš tūkstančio sudėta” (*sahasrākṣarā*) tiesiog mena kalbos ypatybę. Netiesiogiai tai patvirtina dar vienas „Atharvavedos” XIII knygos 1-ojo himno posmas, iš kurio darosi aišku, jog ankstesniuose posmuose, tarp jų ir cituotame keturiaskesimt pirmajame, sutampančiame su RV I.164.17, kuriuo pradėjome, kalbama būtent apie šventaji žodį, maldą: „Aukštai danguje nemirtingasis [dievas] maloniai priima mano žodį (*vacas*). / Aukos, išskaitintos šventuoju himnu (*brahmaṇūta*), neša tame aukštyn” (AV XIII.1.43).

Teigdami, jog „Rigvedos” I mandalos 164-o himno septynioliktajame (kaip ir keturiaskesimt pirmajame) posme „karvė” simbolizuoja „kalbą”, mes nieku gyvu neneigiam, jog šis simbolis slepia ir kitas reikšmes: karvė – aušra, karvė – debesis, kaip kad kitais atvejais: karvė – žvaigždės, karvė – auka ir pan. Daugiareikšmišumas, vieno simbolio kelių interpretacijų galimybė – neatskiriamas „Rigvedos” „slaptosios kalbos” savybė, apskritai būdinga sakralinei poezijai,⁴² ir tik kontekstas pašnibžda, kuri gi iš interpretacijų pati aktualiausia.

[...]

„Papuošalo” (*alaṁkāra*) vertė sanskrito poetikoje buvo siejama su jo sugestivumu, sugebėjimu viename įvaizdyje sujungti keletą prasmų. Tai ir buvo priežastimi atsirasti *dhvani* teorijai (pažodžiui ‘*attbalsis*’, ‘*aidas*’), teorijai apie slaptąją prasmę, sudarančią poezijos „sielą”. Ši teorija akiavaizdžiai tėsia vedų himnų slaptosios, paslėptosios kalbos sampratą. „Rigvedos” kūrėjų požiūriu, papuoštas himnas – tai ne tik paprasčiausiai gražiai sudėtas himnas, bet gražiai sudėtas pirmiausia dėl to, kad jis daugiaprasmis, slepia savyje antrą, o kai kada ir trečią, ir ketvirtą prasmę. „Išmintingieji poetai, – sakoma „Rigvedoje”, – išvalo kalbą koštuvu, paliejančiu tūkstantį srautų (*sahasradhāre vitate pavitra ā vācam punanti kavayo maniṣīṇah*)” (IX.73.7, plg. X.101.9: „didžioji karvė [kalbā], duodanti tūkstantį čiurkšlių pieno”). O tūkstantis kalbos srautų (*sahasradhāra*) byloja, matyt, ne tik apie jos įvairovę, bet ir ją esant daugiareikšmę, „tūkstančialytę” (*sahasradhā, sahasrabharṇas*). „Tu, Soma, – pasakyta viename iš himnų, – išvalytas įkvepi menišką, tūkstančialytę kalbą (*tvaṁ soma vipaścītam punāno vācam iṣyasi... sahasrabharṇasam*)” (IX.64.25). O kitas himnas skelbia: „Penkiolika himnų tūkstančialycią (*sahasradhā*): kaip žemė ir dangus – tokie jie. / Tūkstantis didžiųjų [himnų] tūkstančialyciai (*sahasradhā*): kaip kad šventasis žodis visa apimantis

(*brahma viṣṭhitam*) – tokia tat kalba” (X.114.8). Ir jau kitame posme susieja ši himnų „tūkstančialytiskumą” su sunkumais juos aiškinant: „Kas, išmintingasai, pažino darbą su himnais?⁴³ Kas pažino maloningą kalbą (*kaś chandasāṁ yogam ā veda dhīraḥ ko dhiṣṭyām prati vācam papāda*)?” (X.114.9).

Tūkstančialytė kalba savo ruožtu paklūsta tik poetams, įvaldžiusiems tūkstantį slaptų gudrybių (*sahasraṇīthāḥ kavayah*)” (X.154.5; III.60.7). Sakralinės kalbos kūrėjai padarė „žodį visažiniu, bet ne visiems prieinamu (*viśvavidāṁ vācam aviśvaminvām*)” (I.164.10; plg. II.40.3). Tuo tarpu visiems prieinama (*pratītya*) kalba kartu apibūdina kaip „bejégė” (*anira*, pažodžiui ‘besyvė’), „lēkšta, niekinga (*phalgu*)”, „luoša, apgailėtina (*kṛdhu*)”, o ją vartojantys dainiai yra „beginkliai (*anāyudhāsaḥ*)”⁴⁴ ir „pasmerkti užmarščiai (*āsatā sacantām*)” (IV.5.14).

Sanskrito poetikos mokymas apie *dhvani* rėmėsi tuo, kad už lengvai suvokiamos, pažodinės posmo prasmės slypi slapsa, neišreikšta. „Rigvedos” slaptoji kalba irgi slėpė savyje keletą prasmų, iš kurių kiekviena galėjo aktualizuotis pagal atitinkamą sakralinį kontekstą. Tokia kalba buvo prieinama tik pašvēstiesiems ir dievams, užtat ji ir „dievų kalba”. Indra ateina į aukojimą ne paprasčiausiai todėl, kad adeptų yra šaukiamas, o todėl, kad jie šaukia ji slaptąją himnų kalba: „Jei tik Indra išgirs iš čia sklindančią šitą mūsų dvigubą kalbą (*ubhayam... vacaḥ*) tai, dosnusis, galingasis, susijungęs su himnu, tikrai ateis gerti somos” (VIII.61.1).

Ir kaip kad *dhvani* indų teoretikams sudaro poezijos „sielą”, taip ir slaptoji kalba, laidojanti himno veiksminumą, suteikia jam grožio, „išpusto” jį: „Kas sugeba palaikti žmones, kas žino paslėptus, slaptuosius karvių vardus, / tasai, poetas, daugel kūrinių kaip pats dangus graziai išpusto (*yo dhartā bhuvanānāṁ ya usrāṇām apīcyā veda nāmāni guhyā / sa kaviḥ kāvya puru ṛūpām dyaur iva puṣyati*)” (VIII.41.5).⁴⁵

Versta iš: Грициер П. А. Тайный язык «Ригведы». – Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 1998. – P. 5–12, 19–22, 24–25, 61–62.

Iš rusų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

NUORODOS:

1. Güntert H. Von der Sprache der Götter und Geister. – Halle (Saale), 1921.
2. {Lietuviškas vertimas iš sanskrito Audriaus Beinoriaus, cit. iš: Estetikos istorija: Antologija. – T. I: Senovės Rytai, Antika. – Vilnius: Pradai, 1999. – P.177–178. Tik sanskrito *aśva*- galima būtų versti giminiškais lietuvių žodžiais *ašva* ‘kumelė’, *ašvienis* ‘darbinis arklys’ arba tiesiog *ašvis* ‘arklys’ (LKŽ I 349–350). – Čia ir toliau pastabos riestiniuose skliaustuose vertėjo.}
3. Pabrėsime, tarp kitko, jog „Šatapatha brahmanoje” esama ne

- tik pavyzdžio, liudijančio sinonimų paskirstymą atitinkamai po dievų ir žmonių kalbas, bet ir tiesioginio šiu kalbų paminėjimo. Paaiškinant, kodėl aštrūs yra abu aukojamosios lopetėlės (*abhrī*) kraštai, čia sakoma, jog „taip pat abipus aštrus yra mūsų liežuvio galiukas, nes naudojamas jis ir dievų, ir žmonių kalbai“ (Štp.Br. VI.3.34).
4. {Deja, dėl skirtingos sanskrito žodžio *loka-* interpretacijos ir apskritai perdėm abejotino vertimo esamu lietuvišku „Bhagavadgytos“ leidimu šiuo atveju pasinaudoti neįmanoma (plg. Senovės Rytų poezija. – Vilnius: Vaga, 1991. – P. 452; Bhagavadguya / Alfonso Bukonto vertimas. – Vilnius: Vaga, 1999). Todėl, atsižvelgiant į originalą (žr. The Bhagavadgītā / With an Introductory Essay, Sanskrit text, English Translation and Notes by S. Radhakrishnan. – London, 1956. – P. 332), sekta autoriaus cituojamu rusiškuoju vertimui.}
 5. Елизаренкова Т. Я. Язык и стиль ведийских риши. – Москва, 1993. – P. 79–80.
 6. Ten pat. – P. 73–80.
 7. Ригведа. Мандалы I–IV / Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова. – Москва, 1989. – P. 661.
 8. „Liežuvis“ (*jihvā*) šiuo atveju – tai ne kalbos organas, o pati kalba. Plg. „Rigvedoje“: „Liežuvis (*jihvā*) – kalbos vadas“ (X.137.7); „Jus (Mitrą ir Varunu) išmintingasis kviečia liežuviu (*jihvayā*)“ (VI.67.8); „Tavo liežuvis (*jihvā*), Agni, saldus, išminties pilnas... girdēti (*ucyate*) tarp dievų“ (III.57.5); „Slaptaji liežuvę (*jihvām...* *guhyām*) aukojimų“ (X.53.3) ir pan.
 - {Daugelyje kalbų liežuvę žymintis žodis kartu reiškia ir kalbą, kaip antai rusų *язык*, lotynų *lingua*, graikų *glōssa* bei kt., savo ruožtu lietuvių *liežuvis* reiškia ne tik ‘1. ragavimo organas, taip pat kalbos padargas’, bet ir ‘4. iškalba, sugebėjimas gerai šnekėti’, ir tiesiog ‘6. kalba’ (LKŽ VII 458). „Rigvedos“ pavyzdžiuose matyti ne tik liežuvio kaip „kalbos padargo“ sąsaja su kalba, bet ir liežuvio kaip „ragavimo organo“, nes aukotojo liejama skysto riebaus maisto auka (tirpdyti taukai, lydytas sviesitas, medus, pienas bei pan.) savo ruožtu simboliskai prilygsta besilejančiai dainius kalbai, giesmei.}
 9. Aukojamasis lajus (*ghṛta*) sakralinei kalbai prilyginamas ir toliau tame pačiame IV mandalos 58-jame himne: „Kartu liejasi tarsi upės [kalbos] srautai, viduje išvalyti širdimi ir protu; / lekia šios lajaus bangos lyg stirnos, sprunkančios nuo strėlės“ (IV.58.6).
 - {Plg. lietuvių veiksmažodžio *līeti* taikymą tiek liejamajai aukai, tiek kalbai, dainai, pvz.: „[...] kokias kalbas žmonės paliejo“; „Lietuvių tauta iš savo lūpų paliejo dainų“; „Rodos, kad tokia kalba liete pasiliejo[...]“; „Ir vėlel dainos sidabrinės tau iš krūtinės pasiliess“ bei pan. (LKŽ VII 442). Atitinkama simbolinė tapatybė žinoma ir senovės graikų, ir kitose tradicijose.}
 10. Bowra C. M. Primitive Song. – Cleveland, New York, 1962. – P. 57–61; Finnegan R. Oral Poetry: Its Nature, Significance and Social Context. – London, 1977. – P. 109–116; Путилов Б. Н. Миф–обряд–песня Новой Гвинеи. – Москва, 1980. – P. 143–148; Мелетинский Е. М., Неклюдов С. Ю., Новик Е. С. Статус слова и понятие жанра в фольклоре // Историческая поэтика: Литературные эпохи и типы художественного сознания. – Москва, 1994. – P. 42–44 ir kt.
 11. The Zend-Avesta, Part III / Translated by L. H. Mills // The Sacred Books of the East. – Vol. XXXI. – Oxford, 1887. – P. 154.
 12. Младшая Эдда / Издание подготовили О. А. Смирницкая, М. И. Стеблин-Каменский. – Ленинград, 1970. – P. 101, 106.
 13. Watkins C. Language of Gods and Language of Men: Remarks on some Indo-European metalinguistic traditions // Myth and Law among the Indo-Europeans: Studies in Indo-European comparative mythology. – Berkeley, Los Angeles, London, 1970. – P. 12–15.
 14. Калыгин В. П. Язык древнейшей ирландской поэзии. – Москва, 1986. – P. 56–58.
 15. {Lietuvišką A. Beinoriaus vertimą iš sanskrito žr.: Estetikos istorija. – P. 184.}
 16. {Lietuvišką A. Beinoriaus vertimą iš sanskrito žr.: Liaudies kultūra. – 1998, Nr. 5, p. 56.}
 17. Renou L. Les puvoirs de la parole dans le *Rgveda* // Renou L. Études védiques et pāṇinéenes. – T. I. – Paris, 1955. – P. 12.
 18. Apie formulės „slaptoji karvių vardai“ reikšmę žr. toliau.
 19. Himno sukūrimą apsakyti amatų terminais ir, skyrium, kaip audimą būdinga ne tik „Rigvedai“, bet visai indoeuropiečių tradicijai. Tarp daugelio žinomų pavyzdžių – ir rusų *n.lessti clausa*, pažodžiu i ‘pinti žodžius’.
 - {Plg. lietuvių *liežuvi pinti* ‘kalbėti’, tiesiog *pinti* reikšme ‘9. prasimanant, suktai, painiai kalbėti, pasakoti’, taip pat *regzti* reikšme ‘3. kalbėti; sakyti, pasakoti’ (LKŽ IX 1054–1055, XI 373) bei pan. Ypač išidėmėtiniai yra tokie archaiškų lietuvių potetinė tradiciją menantys žodžiai kaip *1 auda* ‘audimas, audeklas’ ir *2 auda* ‘giesmė’, taip pat, ko gero, *audoti* ‘dainuoti’ (LKŽ I 456, 458), ką tik pavartotas „Rigvedos“ ištraukos vertime. Tos pat indoeuropiečių tradicijos palaikas ir lotynų *textum*, *textus*, t. y. tekstas, pažodžiu – ‘audinys’.
 20. {Abieju šio himno posmų lietuviškas vertimas iš vedų kalbos Vyčio Vidūno, žr.: Estetikos istorija. – P. 158 ir 157.}
 - Plg. Jėzaus žodžius iš Morkaus Evangelijos, kuriuose jis kreipėsi į savo mokinius, išsakęs palyginimą apie séjėjų: „Jums atiduota Dievo karalystės paslaptis, o pašaliniamis viskas sakoma palyginimais, kad jie regėti regėtų, bet nematyty, girdėti girdėtų, bet nesuprastų [...]“ (Mk 4.11–12).
 21. Daugybė Višnaus vardų ir vėliau lieka svarbus jo kulto bruožas. „Bhagavadgitoje“ Višnus vardina Krišnai keliaisdešimt savo slaptų vardų (BhG X.19–40), o „Mahabharatos“ XIII knygoje yra himnas tūkstančiu Višnaus vardų (MBh XIII.149).
 22. Kita vertus, upanišadose pats vardas *Indra*, neturintis aiškios etimologijos, suprantamas kaip slaptas, o jo populiarumas aiškinamas kaip tik dievų pomėgiu tam, kas nesuprantama: „Ji, kuris yra *Indha* [pažodžiu ‘Liepsnojantis’], slapta vadina *Indra*; dievai juk mégsta tai, kas nesuprantama (*parokṣapriyāḥ*), ir priešiški tam, kas suprantama (*pratyakṣadvīṣāḥ*)“ (Bṛhadāraṇyaka up. IV.2.2). Plg. „Aitarėja upanišadoje“ (I.3.14): „Ir ji, Idantrą, slapta vadina Indra, nes dievai mégsta slépinius“ {lietuviškas vertimas iš sanskrito A. Beinoriaus, žr.: Estetikos istorija. – P. 175.}
 23. Plg. aukojamaji žirgą viename ir tame pačiame himne vadinant Jama, Aditja, Trita ir „kažin kokiu slaptu įžadu (*guhyena vratena*) esant susijusį su Soma“ (I.163.3). {Esamo lietuviško šio posmo vertimo nesilaikyta, nes jis ne visai tikslus, plg. Senovės Rytų poezija. – P. 374.}
 24. Winternitz M. A History of Indian Literature. – Vol. I, Pt. 1. – Calcutta, 1959. – P. 87–88.
 25. {Būtent *vieśpatis* – kaip sudurtinis iš *vieśe* ‘1. gyvenvietė apie piliakalnį’ arba ‘2. gyvenvietės apie piliakalnį bendruomenė’ (LKŽ XIX 270) ir *patis*, *pats* senaja reikšme ‘vieśpats, ponas, valdovas’. Šis lietuvių kalbos archaizmas ir pirmine reikšme, ir abieju savo dėmenų etimologija sutampa su vediškuoju *viśpati*-, su vienaskaitos vardininko galūne – *viśpatis*.}
 26. Žr. Gonda J. Epithets in the *Rgveda*. – Gravenage, 1959. – P. 79–96.
 27. Dievo vardo pakeitimais dėl tabu kartais lemia ištiso „Rigvedos“ himno pobūdį. Taip kiekvienas VIII mandalos 29-o himno, skirto „Visiem dievams“, posmas adresuotas kokiai nors vienai dievybei, kuri kaskart ne vardu pavadinama, bet pažymima netiesioginiu požymiu arba apibūdinimu. Žr. Rигведа.

- Мандалы V–VIII / Издание подготовила Т. Я. Елизаренкова.– Москва, 1995. – Р. 340–341, 690.
28. Žr. Елизаренкова Т. Я. Язык и стиль ведийских риши. – Р. 88–107.
29. {*Vedų usrā* visų pirma reiškia aušrą ir yra lietuviškojo *aušrà* etimologinis atitikmuo, savo ruožtu lietuvių tautosakoje tekanti saulė prilyginama bliaunancią karvei, plg. mišlė: „Balta karvė subliovė, visas tvoras išgriovė” (aušra) ir pan.}
30. Renou L. Min. veik. – P. 9–11; Gonda J. The Vision of Vedic Poets. – The Hague, 1963. – P. 126; Schmid W. P. Die Kuh auf der Weide // Indogermanische Forschungen. – Bd. 64, Hf. 1. – Berlin, 1959. – P. 1–12; taip pat žr. K. Geldnerio bei T. Jelizarenkovos pastabas „Rigvedos” vertimams.
31. Renou L. Min. veik. – P. 10.
Plg.: „Per aukojimą jie praėjo kalbos pėdom (*vācaḥ padavīyam*)” (RV X.71.3). {Lietuviškas vertimas iš vedų kalbos V. Vidūno, žr.: Estetikos istorija. – P. 157.} Arba: „Dainiai sergsti dėsnio pėdsakai (*gṛasya padam*), jiems pavaldūs aukščiausieji slapti vardai (*guhā nāmāni... parāṇi*)” (X.5.2), kur „dėsnio pėdsakas”, iš konteksto sprendžiant, reiškia „dėsnio žodį”, „tiesos žodį”, kuri poetai (*kavayah*) pašaukti sergėti, nes pažiusta slaptą sakralinę kalbą.
32. {Lietuviškas vertimas Kornelijaus Platelio, žr. Senovės Rytų poezija. – P. 374.}
Vargu ar čia kalbama apie apdovanojimą karvėmis ar aukojimą ant aukuro (plg. T. Elizarenkovą: Ригведа. Мандалы I–IV. – P. 644). Veikiau, atsižvelgiant į iprastą posakio *padam goḥ* reikšmę, turimas galvoje šventas žodis ar himnas, kuriuo gali „pasistiprinti” Aukojamojo žirgo „aukščiausiasis pavidalas”.
33. Елизаренкова Т. Я. Язык и стиль ведийских риши. – P. 36.
34. Karvés ir sakralinės kalbos tapatinimo pavyzdžių gausu ir „At-harvavedoje”, brahmanose bei upanišadose: „Ta tavo dukra, Kama, kurią vadina melžiamą karve (*dhenu*), poetai šaukia ją karališkąja kalba (*vācam virājām*)” (AV IX.2.5); „Iš tiesų tai Kalba, kurią dievai padarė savo melžiamą karve; ir visiškai taip pat savo melžiamą karve Kalbą padaro žynys” (Štp.Br. IX.1.2.17; plg. III.2.4.10–15; III.3.1.1 bei kt.); „Kalbą reikia garbinti kaip jauną telyčią... gyvybinis kvėpavimas – jos bulius, protas – veršiukas” (Bṛhadāraṇyaka up. V.8.1) ir kt. W. Schmidas mano, jog ir „Avestos” gatose karvę simbolizavo šventają kalbą: „Tu, kurs sukūrei mums laimę nešančią karvę, o už ganiklą jai, ramybę teikiančią, davei teisingą mintį (*Armaiti*)” (Jasna 47.3), žr. Schmid W. P. Min. veik. – P. 6–11. Esama pakankamai pagrindo manyti, jog tam tikro atitikimo, artumo tarp karvés ir sakralinės poezijos sąvokų būta ir senovės graikų tradicijoje. Antai viename iš mitų menų globėjas Apolonas iš Hermino, tarpininko tarp dievų ir žmonių, taip pat laikyto septynstygės lyros išradėju, išmainė tą lyrą į karves, kurios tad, mitologiniai matus, tapo lyg ir jos ekvivalentu (Homero „Himnai” III.413–502).
- {Lietuvui skaitytojui gal bus įdomu žinoti, jog minėtas ir dar minėsimas vedų kalbos žodis *dhenú-*, verčiamas kaip „melžiamą karvę”, turi lietuvišką etimologinį atitikmenį *dieni* ‘turėsianti, vesianti, laukianti’, pvz., A. Juškevičiaus žodyne: „Mano karvę dieni, t. y. bus vesianti, turėsianti”; arba iš Laižuvos, Mažeikių raj.: „Mano kumelė šjmet vėl bus dieni” (LKŽ II 509). Savo ruožtu vediškajį *gau-*, *gav-*, *go-* ‘karvę’ etimologiskai atitinka latvių *gavs* [guovs] ‘karvę’.}
35. {*Vedų ūdhan-, ūdhar-* ‘tešmuo’ yra giminiškas su lietuvių *ūdrótī*, *ūdrúoti* ‘būti vesiančiai, tvinkti (ppr. apie kiaules, kates)’, pvz.: (Eržvilkas, Jurbarko raj.) „Kiaulė ūdrojanti, kumelė dieni, karvė turėsianti”; (Veliuona, t. p. raj.) „Jau kiaulė ūdroja: speniai nutiše, jau žymu, ka turės” bei pan. (LKŽ XVII 362–363).}
36. {Esamu lietuviškuoju šio posmo vertimu remtasi tik iš dalies, nes Jame nebešlikusi karvės – kalbos metafora, plg.: Estetikos istorija. – P. 158.}
37. {Ar nevertėtų paméginti kaip tik šitaip suprasti ir „pieną atimančias raganas” lietuvių tradicijoje – kaip atimančias žodį, žadą, įkvėpimą, apskritai dvasines galias?}
38. {Kadangi vedų žodis *rasa*- ‘drégmė, vanduo, sultys, syvai, gyvybinis skystis, gyvybinė jėga ir t. t.’ yra giminiškas lietuviškajam *rasa*, įdomu pastebeti, jog lietuvių raganos karvėms „atima pieną” kaip tik braukdamos rankšluosčiu per rasą.}
39. Sakralinės kalbos prilyginimas pienui apskritai būdingas vedų literatūrai. Plg. „Atharvavedą”: „Prigirdyta pienu mano kalba (*payasā asmākām vacaḥ*)” (AV III.24.1); „Teišvaduos tave [nuo pikto] augalai jėga, šventuoju žodžiu (*brahmaṇā*), himnais (*rgbhīḥ*), rišių pienu (*payasā ṣṭīṇām*)” (AV X.1.12) ir pan. Ypač pažymėtinas „Chandogia upanišados” svarstymas, pagrindžiantis vienos iš himno rūšių „udgythos” (*udgītha*), garbinių slaptosiomis ši žodži sudarancių skiemenu prasmėmis: „Dangus – tai *ud*, oro erdvė – *gī*, žemė – *tha*. Saulė – tai *ud*, vėjas – *gī*, ‘Rigveda’ – *tha*. Kas, tai žinodamas, garbina udgythos skiemenis: *ud*, *gī*, *tha*, tam kalba palieja pieną, kalbos pieną” (Chāndogya up. I.3.4; plg. I.13.14). Čia „pienais” ne tik yra „kalbos” sinonimas, bet „kalbos pienas” tiesiogiai siejamas būtent su slaptaja prasme.
40. Geldner K. F. Der Rig-veda aus dem Sanskrit ins Deutsch übersetzt und mit einem laufenden Kommentar versehen. – Bde. I–III. Cambridge, 1951. – P. 230; Ригведа. Мандалы I–IV. – P. 647.
41. Ригведа. Мандалы I–IV. – P. 648.
42. Archajiniame folklore bei sakralinėje poeziijoje greta vieno simbolio keletui reiškiniai (žr. Путинов Б. Н. Min. veik. – P. 151) vartojami ir skirtini simboliai vienam reiškinui (pavyzdžiu, „saulė” – „paukštis” ir „saulė” – „ratų tekinis”), iš ką dėmesį atkreipę jau A. Potebnia. Jis teigė, jog „nė vienas iš šių įvaizdžių negalėjo būti atmetas; nebubo jokio pagrindo pasakyti, esą ‘tik atrodo, kad saulė yra paukštis, o iš tikrujų ji yra dievybės vairuojamų ratų tekinis’, nes dar nebubo skirtumo tarp įsivaizduojamo ir tikro. Teliko vienintelė išeitis: skirtingais atvejais vartoti abu įvaizdžius ir sakyti, jog dievybė, vairuojanti saulės ratus, kartais yra paukštis” (Помебня А. А. Из записок по теории словесности // Помебня А. А. Эстетика и поэтика. – Москва, 1976. – P. 437–438). Vargu tik ar mitinei sąmonei išvis buvo reikalina tokia išeitis: kuo įvairiausios tapatybės bei jų vienalaikis persiklojimas, anaipitol nelaikytas prieštaravimu, kaip tik ir sukuria tą prasmių gausą, kuri taip būdinga sakralinių tekstų, tarp jų „Rigvedos”, slaptajai kalbai.
43. {Pažodžiui – „himnų jungą (*yogam*)” arba, norint, tiesiog „himnų jogą”, t. y. savotišką „poetinio mąstymo jogą”.}
44. Plg. himnus vadinant Kanvą, šlovingos vedų dainų rišių gimnės, „gimtuoju ginklu (*jāmi āyudham*)” (RV VIII.6.3).
45. {*Vedų puṣyatī*, kurį galima būtų versti ‘padaro, kad suklestėtū, suvėsetū, sužydėtū’, savo kilme bei čia turima galvoje reikšme gana tiksliai atitinka lietuvių *iš(si)pustytī* ‘iš(si)puošti, iš(si)dabinti’, pvz.: „Ištaise tévas dukteri, išpustė”; „Atėjo višas išipustės lyg ne prie darbo” ir pan., žr. LKŽ X 1092, kuo ir paremtas pastarojo žodžio pavartojojas vertime. Be to, vedų *dyau-* ‘dangus’, bet ir ‘dangaus Dievas’ (*Dyau-*), etimologiskai atitinka lietuvių *dievą*, taigi paskutinę eilutę galima būtų versti: „tasai, poetas, daugel kūrinių kaip patsai Dievas graziai išpusto”, juoba kad Kūréjas vedose neretai prilyginamas poetui.}

Lietuvos liaudies kultūros centru – 60

Balandžio 20 d. Vilniaus Rotušėje Lietuvos liaudies kultūros centras iškilmingai paminėjo savo veiklos 60-metį. Įkurtas 1941 m. balandžio 8 d. kaip Respublikiniai liaudies kūrybos namai, atkurtas po Antrojo pasaulinio karo, Lietuvos liaudies kultūros centras nuojo ilgą vystymosi kelią, kurio pagrindinė kryptis buvo rūpestis dėl mėgėjų meno kolektyvų judėjimo palaikymo. Per pastaruosius 12 metų Lietuvos liaudies kultūros centras savo veiklą papildė stipriu Etninės kultūros skyrimi, kuris, be renginių organizavimo, ēmési ir informacinės, analitinės veiklos, taikomojo pobūdžio etničinės kultūros literatūros leidimo.

Šiandieną įvairialypę Lietuvos liaudies kultūros centro veiklą būtų galima suskirstyti į kelių rūšių atliekamą darbą. Pirmiausia – nuolatinis kasdienis darbas su etninės kultūros centrū, mėgėjų meno kolektyvų vadovais, jų konsultavimas, dalyvavimas apžiūrose, konkursuose, išgalaikių etničinės kultūros tyrimo programų vykdymas. Antra – bendros programas su rajonų savivaldybėmis – etninės kultūros tyrimo ekspedicijų rengimas, festivalių, konkursų, parodų organizavimas. Trečia – repertuaro rengimas ir leidimas. Ketvirta – pastovus tarptautinių ir respublikinių konkursų bei festivalių rengimas, kurių tikslas – susieti visos Lietuvos meno mėgėjus, sutekti jiems galimybę pažireikšti platesniame žiūrovų ir bendraminčių rate.

Iškiliausi Lietuvos liaudies kultūros centro, o kartu ir visos Lietuvos meno mėgėjų ir etninės kultūros puoselėtojų renginiai – Dainų šventė, tarptautinis folkloro festivalis „Baltica“, tarptautinis instrumentinio folkloro festivalis „Griežynė“, respublikinis solistų ir vokalinės ansamblių konkursas „Sidabriniai balsai“, gausybė mėgėjų teatro švenčių: „Atspin-

džiai“, „Juokis“, „Pastogė“, „Baltijos rampa“, „Verdenė“, „Pastogėlė“ ir kitos, tautinių šokių konkursas „Pora už poros“, vaikų ir moksleivių tautinių šokių konkursas „Aguonėlė“ ir dar daug kitų.

Jubiliejaus proga plačiai Lietuvos liaudies kultūros centro veiklai atspindėti buvo išleistas specialus „Liaudies kultūros“ žurnalo leidinys „Lietuvos liaudies kultūros centru – 60“ (Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2001. – 188 p.).

Prisijungdamas prie rajonų kultūros vadovų, buvusių Lietuvos liaudies kultūros centro darbuotojų, meno ir mokslo žmonių sveikinimų, kurie taip nuoširdžiai skambėjo Vilniaus Rotušėje šiu metų balandžio 20-ają, „Liaudies kultūros“ žurnalo steigėjų ir globėjų sveikiname ir mes, „Liaudies kultūros“ redakcija. Esame įsitikinę, kad geriausius palinkėjimus Lietuvos liaudies kultūros centro kolektyvui galime perduoti ir nuo Jūsų, gerbias, „Liaudies kultūros“ skaitytojau. Ačiū Jums, ir būkime visi stiprūs, darbingi bei kūrybingi.

Dalia RASTENIENĖ

JUBILEES

Lithuanian Folk Culture Centre
celebrating the 60th anniversary
of its founding

Lithuanian Folk Culture Centre was founded on April 8, 1941. After the World War II it was re-established. Core contemporary lines in the development of this office are to foster amateur art activities. Over the past decade the attention was focused on the applied research regarding the field of ethnic culture. Recently a great many publications have been published in respect to the application of ethnic culture to a wide range of domains in contemporary society.

National Song Festival, the international folklore festival „Baltica“, „Griežynė“, a folklore festival of instrumental music and an abundance of competitions of folk stage dances, choirs, theatre, performances – these are the most significant festivals the organizer of which has been Lithuanian Folk Culture Centre.

On the commemorating occasion a special edition of the magazine „Liaudies Kultūra“ (Folk Culture) has been printed to reflect the activities of Lithuanian Folk Culture Centre.

The anniversary was celebrated in the Town Hall in Vilnius on April 20, 2001, with the presence of a great body of Lithuanian cultural workers.

Suneštinė knyga apie Širvintas

Neseniai į „Versmės“ leidyklos leidžiamą kraštotyros monografijų seriją „Lietuvos valsčiai“ išsiliejo dar viena stambi monografija „Širvintos“. Tai ketvirtoji šios serijos knyga, skirta Lietuvos tūkstantmečiui, Širvintų 525 m. jubiliejui bei Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo dešimtmečiui paminėti. Jau yra išleistos šios serijos knygos: „Žagarė“ (1998), „Plateliai“ (1999), „Obeliai. Kriaunos“ (1999).

Ankstesnės monografijos buvo parašytos remiantis Vilniaus universiteto kraštotyrininkų ramuvos rengtų kompleksinių ekspedicijų medžiaga. „Širvintos“ – pirmoji knyga, pristatanti atskirų autorų savarankiškai rašytus straipsnius bei publikacijas, beje, ir išleista, be kitų kultūros paveldo vertę suvokiančių rėmėjų, Širvintų rajono savivaldybės (meras – Vytautas Šimonėlis) užsakymu ir lėšomis. Monografiją rengė nemažas (beveik 40) istorikų, archeologų, sociologų, kalbininkų, tautosakininkų bei kraštotyros entuziastų būrys (redakcinės komisijos pirmininkas – Venantas Mačiekus).

Širvintų rajonas, ypač pačios Širvintų apylinkės, yra menkai mokslininkų tyrinėtas. Istorikas Gintautas Zabiela pastebi, kad „Širvintų apylinkės yra skurdžios savo senuoju palikimu – tai tiesiog beveik tuščia vieta Lietuvos proistorės žemėlapyje“. Anot tautosakininko Povilo Krikščiūno, „...ben-drame Širvintų rajono lietuvių tautosakos fone pačių širvintiškių potėpiai atrodo gana blankiai. Ekspedicijos čia neapsistojo“. Kad ir trūkstant kai kurių žinių, knyga apie Širvintas išleista nemažos apimties.

Monografijoje jau tradiciškai išlaikyta pirmųjų stambesnių kraštotyrių leidinių (knygų apie Zervynas, Merkinę, Kernavę ir t.t.) sandara. Ir čia, ir ankstesnėse šios serijos monografijose išlieka tie patys skyriai: „Gamta“, „Praeitis“, „Etninė kultūra“, „Kalba“ ir „Tautosaka“. Šio tomo naujiena – du visiškai nauji skyriai: „Iš nesenos praeities“ ir „Ižymūs žmonės“.

Pirmojoje knygos dalyje „Gamta“ geografas ir kraštotyrininkas Rimvydas Kunskas aprašo pagrindinius Širvintų apylinkių vietovaizdžio formavimosi ir raidos bruožus. Autorius žvilgsnis krypsta ne tik į Širvintų valsčiui priklausius vietoves. Pasižvalgoma ir po aplinkinių, ypač Kernavės, apylinkių kraštoves ar įdomesnius gamtos objektus. Beje, tai vienintelis knygos autorius, parašęs gamtos temomis. Matyt todėl nagrinėjama ne tik apylinkių geologinė praeitis ir dabartis. Pateikiama ir lakoniškų žinių apie vietovių fauną bei florą, nagrinėjamos urbanistinės problemas. Straipsnis parašytas specifine, daugiau geografams suprantama kalba, daugelis teiginių iliustruojami schemomis, lentelėmis, žemėlapiais. Pabaigoje pateikiamas rečiau vartojamų terminų žodynėlis. Tai bus nemenkas palengvinimas

eiliniam skaitytojui, studijuojančiam šį specialia terminija prisodintą tekstą.

Antroji monografijos dalis, kuri yra bene didžiausia, apžvelgia Širvintų valsčiaus istoriją nuo seniausių laikų iki Sąjūdžio susikūrimo. Straipsnius skyriui rašė Algirdas Baliulis, Kazys Misius, Juozas Lebionka, Viktoras Alekna ir kt. Prie jų prisdėjo ir Širvintų kraštotyrininkai. Dauguma straipsnių paremti archyvine medžiaga, autentiškais prisiminimais, nuotraukomis, šaltinių nuorodomis. Bet vėlgi medžiagos trūkumas paliko dideles spragas Širvintų apylinkių senovei pažinti. Dėl to straipsniai, susiję su seniausiais Širvintų laikais, nors ir profesionaliai parašyti, yra gana lakoniški. Geografo Tado Šidiškio straipsnis „Širvintų krašto alkietės ir kitos mitologinės vietas“ ypač tvarkingas, nuoseklus, papildytas nuotraukomis, lentelėmis, žemėlapiais.

Gerokai daugiau informacijos apie Širvintas atsiranda nuo XV a., kai 1475 m. jos pirmąkart paminimos istoriniuose šaltiniuose. Tačiau ir tos žinios, pasak Algirdo Baliulio, yra gana fragmentiškos. Visas skyrius (nuo XV a.) yra padalytas tarsi į tam tikrus barus. Pirmajame sudėta viskas, kas susiję su Širvintų miestu, toliau dedamos dvarų, bažnyčių istorijos. Daug vienos skiriama pašto atsiradimui, 1920 m. kovoms už Lietuvos nepriklausomybę, švietimui, tremtims bei netrumpam sovietiniams laikotarpui. Dauguma straipsnių parašyti remiantis 1775 m., 1795 m., 1872 m. Širvintų valsčiaus aprašymo duomenimis. Tai leidžia atkurti tuo metinę gyventojų tautinę sudėtį bei socialinę padėtį.

Monografijoje daug rašoma apie lietuvių santykius su lenkais. Istorikas Juozas Lebionka straipsnyje „Polonizacijos procesas Širvintų valsčiuje XIX a. antroje pusėje“, remdamasis 1897 m. visuotinio gyventojų surašymo duomenimis, nagrinėja ne tik ano meto gyventojų tautinę sudėtį, bet ir jų lėmusius veiksnius – dvasininkojos, „liaudies mokyklų“ veiklą, pačių gyventojų tautinės savimonės būklę. Tuo metu gyventojų daugumą sudarė lietuviai ir lenkai. Kitos tautinės mažumos – russai, žydai ir kt. – sudarė labai nedidelę gyventojų dalį. Konkreči kaimų tautinė sudėtis atispindi straipsnio gale pateiktame priede. Gaila, kad šitos žinios yra vėliausios, daugiau apie tai knygoje neberašoma. Idomu, kaip šie duomenys būtų pasikeitę kad ir po 1923 m. gyventojų surašymo?

Nemažai straipsnių skirta 1920 m. kovoms su lenkais už nepriklausomą Lietuvą. Tai bene ryškiausiai ir svarbiausiai Širvintų įvykiai visos Lietuvos istorijos kontekste. Kaip rašo istorikas Kazys Misius, „1920 m. lapkričio mén. kovos su lenkais ties Širvintomis ir Giedraičiais lémė būti ar nebūti Nepriklausomai Lietuvos valstybei“. Straipsniuose – ne vien mūšių, jų etapų bei taktikos aprašymai. Juose apstu ir kovų

dalyvių atsiminimų, bylų nuorašų. Keista, kad čia net nemimais 1927 m. Širvintose pastatytas paminklas žuvusiems už Lietuvos nepriklausomybę. Apie tai rašoma jau visai kitose monografijos dalyje. Beje, šio paminklo nuotrauka puošia knygos viršelį, tačiau apie tai nerandama jokių nuorodų tituliniuose puslapiuose.

Skyrius baigiamas gana keistu, kaip rašo redakcinė komisija, „istoriniu literatūriniu vaizdeliu, turinčiu padavimų elementų“. Vaizdelis paremtas tikrais faktais bei įvykiais, tačiau parašytas beletristiniu stiliumi ir jau nesiderina prie bendros skyriaus stilistikos. Galbūt ateityje, atsiradus daugiau tokų vaizdelių ar vietinių gyventojų kūrybos, reikštų sudaryti naują skyrių?

Peržvelgus šią dalį matyti, kad vienos temos yra labai išplėstos, kitos, priešingai, susiaurintos. Štai kad ir apie 1831 m. sukilimą (tas pats ir su 1863 m. sukilimu) parašyta vos keletas sakinių, nors būtent čia, Širvintose, buvo susibūrusi Vilniaus apskrities sukilėlių valdžia. Keistai atrodo ir Širvintų istorija, kurios keturi šimtmečiai telpa trijuose lapuose, o dvarų, bažnyčių istorijoms skirti ilgiausiai straipsniai. Nežinia kodėl nieko nerašoma ir apie tarpukariu veikusias visuomenines jaunimo ir kt. organizacijas.

„Etninės kultūros“ skyriuje pažvelgiama į širvintiškių buitį, papročius, tradicijas. Vaizdžiai aprašomas kalendorinės bei šeimos šventės, nagrinėjamos vaikų auginimo problemos. Daug naudingų patarimų skaitytojas ras kraštotyrininkės Laimutės Bikulčienės straipsniuose apie liaudies mediciną ir orų spėjimą. Gana įdomiai pateiktas dvių kaimų – Alionių ir Širvintų – aprašymas. Tai istorikų Sofijos Kanopkaitės ir Stanislovo Dačkos prisiminimai iš gimtuju vietų. Čia aprašoma šių kaimų savivalda, gyventojų socialinė padėtis, šventės ir papročiai. Tai vienintelis rašyrys, kuriame aprašomi kaimo žmonių santykiai su žydais. Norėtusi, kad panašių žinių būtų ne tik iš šio šimtmečio pradžios, bet ir iš vėlesnių laikų.

„Lietuvos valsčių“ serijoje startavo ir sociologai. Jiems sėkmingai pavyko įsilieti į istorikų, archeologų, etnologų ir kitų specialistų ratą. Sociologė Anelė Vosylė straipsnyje „Širvintų apylinkių žmonės: patyrimai ir išgyvenimai“ pui-kai atskleidė širvintiškių kasdienį gyvenimą. Tai primena autobiografijos skaitymą, kai skaitytojas susitapatina su pačiu veikėju, jo mintimis, elgsena.

I „Tautosakos“ skyrių Povilas Krikščiūnas ir Živilė Ramoškaitė pasistengė sudėti pačias gražiausias širvintiškių dainas, pasakas, patarles ir mīsles. Kaip ir ankstesniuose šios serijos tomuose, orientuotasi į tradicinius, „klasikinius“ klodus. Dainos skelbiamas tik su melodijomis. Spausdinamos ne tik neseniai užrašytos dainos, bet ir prieškario metais Juozo Kartonio, Mečio Kamsiuko bei Zigmo Voverio surinkta tautosaka. Tai tarsi tiltas, gyvuosius su išėjusiais jungiantis nenutrūkstančia gija.

Peržvelgę „Lietuvos valsčių“ seriją nesunkiai pastebėsi me, kad „Širvintose“ pirmą kartą skelbiama tiek mažai tautosakos. Pratarmėje rašoma, kad Širvintų apylinkių nelepi-no kraštotoiros ekspedicijų démesys, nors kai kuriose netolimose kaimyninėse vietovėse lankytasi ne po kartą. Ten užrašyta nemažai ir įdomios tautosakos. Tačiau monografi-

ja rengta apie Širvintų valsčių, todėl šios medžiagos atsiska-tyta (manau, su panašiomis problemomis susidūrė ir kitų straipsnių autorai). Akivaizdu, kad knygos apie valsčių idėja geografiškai ribojo atrenkamą medžiagą. Kyla klausimas – ar tuo pačiu ji neapribingo rengėjų galimybų tiksliau at-spindėti vietas repertuarą? Akivaizdžiai susidurta ir su me-džiagos patikimumo nustatymo sunkumais, taip pat nulė-musiais nedidelę skyriaus apimtį. Kai kurios pasakos atro-do tarsi būtų užrašinėtojų perpasakotos. Keliau dainų metri-kose atsiranda terminas „nenurodyta dainininkė“ – matyt, dėl skuboto užrašinėtojų darbo. Belieka tikėtis, kad ateityje serijos leidėjams užteks entuziazmo ir galimybų surinkti pa-kankamai patikimos archyvinės ir šiuolaikinės medžiagos apie aplinkines vietas. Išleidus apie jas knygas, minėti netolygumai išsilygintų.

Straipsnius šiai knygai rašė didelis autorių kolektyvas. Gal todėl vienoje recenzijoje apie ankstesnes monografijas priekaištauta, kad néra jokios informacijos apie straipsnių autorius. Džiugu, kad šį kartą atsirado vietas ir trumpoms autorių biografijoms. Jos rodo autorių sambūrį esant tikrai margą. Būtent dėl šio margumyno knyga neišlaiko stiliaus vientisumo. Bendrame keturiasdešimties skirtingu asme-nybių kūrinyje to vientisumo ir negali būti. Vis dėlto manau, kad toks didelis autorių kolektyvas turi ir savų privalumų. Skaitytojui paliekama ne tik laisvė rinktis vieną ar kitą autorių, bet kartu suteikiama galimybė susipažinti ir įvertinti skirtingas rašančiųjų pozicijas. Juk straipsnius rašė ne tik pro-fesionalai, bet ir pradedantieji bei mėgėjai.

Iš kitų šios serijos knygų „Širvintos“ išskiria nauja ap-daila. Tai dailininko Alvydo Ladygos darbas. Gera popie-riaušiai kokybė ir puikus apipavidalinimas sukūrė rimtos, pra-bangios knygos įvaizdį. Deja, būtent dėl didelio formato ir svorio knyga néra „patogi“. „Nepatogumą“ kompensuoja nebent tai, kad čia nereikėjo taupyti vietas nuotraukoms, lentelėms, schemoms, žemėlapiams ir pan., todėl tilpo kur kas daugiau informacijos.

„Širvintos“ tradiciškai laikoma ketvirtaja šios serijos kny-ga. Tačiau prisiimtina, kad tų pačių leidėjų ir entuziastų pastangomis 1996 metais buvo išleista kiek kuklesnė kny-ga apie Sintautus bei Žvirgždaičius. Būtent ją reikštų laikyti visos serijos startu. Džiugu po ketverių metų matyti naują tomą – ne tik išoriškai išgražėjusią, bet ir straipsnių branda išaugusią knygą. Ne veltui „Lietuvos valsčių“ serija yra įtraukta į oficialią „Lietuvos tūkstantmečio“ programą.

Andžela JAKUBYNIENĖ

Širvintos. – Vilnius, Versmė, 2000. – 776 p.

BOOKS

A book on Širvintos

Andžela JAKUBYNIENĖ

The article provides a brief review on the monograph about the township of Širvintos (Ukmergė district). It is the fourth book from the series „Lithuanian district“.

Apie vientisą ugdymą

Eglė VINDAŠIENĖ per Liudviką GIEDRAITI –
apie mokyklą, tautiškumą, lietuviybę ir save.

Kaip prisistatyti?

Esu pradinių klasių mokytoja, etninės kultūros dėstytoja. 1998 m. buvau pakiesta į Kauno dailės gimnaziją, kur savo auklėtiniam penktokams dėčiau visus bendrojo lavinimo dalykus, išskyrus dailę. Parengiau vientiso ugdymo programą penktai klasei ir ja vadovaudamas metus dirbau. Tai nauja mūsų švietimo sistemoje. 1999–2000 m. tėsiav šį darbą su šeštakais, dėstydam jems visus dalykus (išskyrus matematiką ir užsienio kalbą), siejau juos su etnine kultūra.

Darbo su mokiniais aprašyme rašot: „Galima pasiekti gerų rezultatų, mokant netradiciškai“. Ką reiškia tas Jūsų „netradiciškai“?

Paradoksalu: dirbu tarsi visiškai tradiciškai, net sakytum, kaip senoliai. O tai reiškia: gyventi, būti su vaikais viena šeima, kalbėtis iš širdies į širdį, kartu mokyti, dainuoti, šventes švēstis... Tarp vaikų jaučiuosi lyg šeimoj mama... Juk tai labai tradiciška, „etnokultūriška“. Bet mūsų dabartinėje švietimo sistemoje „tradiciška“ – tai: mokymo vieta – suolas, pamoka – 45 minutės, žinių vertinimai

mas dešimties balų sistema... O mes neturime net „tradicinės“ pertraukos, tik paprasciausią veiklos pakeitimą. Rašymą pakeiti, pavyzdžiu, dainavimą, skaičiavimą – piešimu ar žaidimu, atsižvelgdama į nuovargį, vaikų ūpą. Individualiai dirbi su mokiniu. Kitas gali valandą ir daugiau skaičiuoti, – teskaičiuoja. Viena mokymosi diena pas mus – lyg viena pamoka. Per dieną dėstomi įvairūs dalykai, bet visus juos jungia viena tema. Tarkim, – „Paukštis“. Tai reiškia, kad šiandien apie paukštį ir dainuosime, ir rašysime, paukštį piešime, kūno kultūros pamokoje „skraidysime“, diktantas – apie paukštį, sakmės – apie paukštį, matematikos uždavinys – taip pat ta tema. Reikia ugdyti visokeriopai, ne tik vaizdu, žodžiu, skaitymu. Pavyzdžiu, medžio tema: reikia klausytis jo, eiti į gamtą, stebėti ji, paliesti, pajauti, pauostytį žievę... Pamiršame, kad žmogus pažista pasaulį ne tik iš knygų, pratybų sąsiuvinii. Asmenybė turi būti ugdoma vientisai bei visokeriopai: per akis, ausis, lūpas, širdį, rankas, kojas... Atskiro mokomojo dalyko laikas mums neapibrėžtas (pavyzdžiu, per dieną gali būti net ir keturių gimtosios kalbos pamokos). Nes griežti pamokų remai labai išskaido mokiniių démesį, juos išvargina, dirbtinai verčia greit susitelkti į visiškai skirtingus dalykus. Mes to išvengiamo. Be to, kai tas pats reiškinys, dalykas turimas omeny per visas pamokas, apie jį sužinoma visapusiskai, visais suvokimo, informacijos priėmimo būdais – ir mąstymu, ir matymu, ir lietimui, ir jutimui, ir intuicija... Labai svarbu ir bendrumo jausmo ugdymas. Siekiu klasėje būti ir geriausia patarėja, ir guodėja, užtarėja ir auklėto – visiškai neoficiali mokytoja, rodanti pavyzdį, dirbanti kartu su vaikais. Tikrai – kaip mama. Jei vaikui suskaudo dantį, mama negali kalbėti apie raides ar uždavinį, ji būtinai viską mes, ipsis vaikų guosti, rūpintis juo. Taip darome ir mes. Jei turime nemalonumų, tuo sédame ant kilimo ratu, aiškinamės, susitaikome. Tik šitaip vaikas tave girdės, tikės tavimi. Tik taip išugdysis ir atjautos jausmą. Taip suprantu buvimą kartu. Tévams, mokytojams visa da tvirtinu: baigęs mokyklą, vaikas tikrai mokės skaityti ir rašyti, bet mes dar turime išmokyti jį bendrauti, vadovautis žmogiškuo dorybėmis. Neatsitiktinai pasaulyje ima atsirasti vadinamios humanistinės mokyklos, kur nuo pirmos iki dyliktos klasės moko tas pats mokytojas, jis yra ir klasės auklėtojas, žinąs visas vaikų bédas, vystymosi ypatumus bei kaip kiekvienas iš jų geriausiai gali tobulėti. Taigi nors, dabartinės pedagogikos terminais, mūsų mokymas „netradicinės“, manau, yra pats tradiciškiausias. Siekiu semtis pedagoginės išminties iš liaudies pedagogikos, kuri, tarp kitko, yra pagrindas Montessori pedagoginei sistemi – rinkis, daryk, kas tuo metu reikalinga, Valdorfo pedagogikai (stebék gamtą, žadink harmoningą sielą).

Kokie Jūsų taikomų metodų gal formalūs naujumai ir, Jūsų supratimu, priviliumai?

Nauja, manau, ir teigiamo, kad vaikai po keturių klasių nepatiria šoko, kai būna staiga išbarstomi po įvairius kabinetus vis kitiems mokytojams. Nauja – nevertinimas pažymiaus: tik šeštoje klasėje vertiname lietuvių ir užsienio kalbas, matematiką ir dailę (nes esame dailės mokykloje). Turėdami savo pastovią klasę, vaikai geriau, laisviau jaučiasi, jaukiau joje gyvena: papietauja, jei

Eglė Vindašienė.

reikia, gali pamoką pratęsti... Tai vaikams labai patinka. Néra įtampas, ta pati saugumo ir pasitikėjimo atmosfera kaip pradinėse klasėse. Labai patinka ir minėtas dienos pamokų temos tēstinumas. Bet svarbiausia: mokytojai, dėstančiai visus dalykus penktuje ir dalį šeštoje klasėje, atsiranda labai palankios sąlygos igvendinti vientiso ugdymo programą, mokomuosius dalykus dariniai siejant su etnine kultūra.

Tačiau beveik dvejais metais nukeliamas dalykinės sistemos taikymas...

Dalykinės sistemos katilė dingsta vaikas kaip žmogus. Ten visagalvis viespats – mokymo rezultatas su savo kontroliniais darbais, pažymiai... Reikėtų paklausti: ko gi siekiama mokykloje, – ar kuo daugiau „ikalti“ žinių, ar mokyti jauną žmogų domėtis, ieškoti, pažinti, suvokti? Baigės mokykla, tikrai mokės rašyti ir skaityti. Bet ar jis mokės bendrauti, ar skirs tikrąsias vertynes, ar galės jomis vadovautis gyvenime? Štai ko aš klausiu...

Bet ir švietimo programose, kiek skaitinėjės, nemažai priresa yta apie „asmenybės ugdymą“ ir apie etninės kultūros „prioritetus“...

Programose, Ministerijos nuostatuose tikrai yra prirašyta daug gražių žodžių, skambiu frazių – ir apie dorą, ir apie tautą. Yra suprasta: asmenybė negali būti pilnvertė, nejausdama ryšio su tauta. Tai labai gerai: mokytojas, kuris siekia aukštėsnių ugdymo tikslų, ne tik žinių išdėstymo, gali rasti ten paramą, „pasiteisinių“. Bet tik tiek. Šiandien mokykloje dar gana daug seno nepasitikėjimo mokytoju, ivairovės, laisvumo, demokratiskumo baimės. Gyvename vajais, atsiskaitymų, programų, planų, lentelių rašymu, šūsnimis popieriu... Skaudu ir kalbėt. O „dora“, „tauta“ – tik gražūs žodžiai, geri ketinimai, dažniausiai pradingstantys reikalaujant, besivaikant žinių. Bet, sakau, gerai ir tie žodžiai, nes sieiantiesiems yra ko siekti.

Ar ne todėl savo programoje rašot: „Ugdymo kryptis: nuo akademinio, į žinias orientuoto mokymo pereiti prie integralaus visuminiai iprasminto, į žmogų orientuoto ugdymo“. Ar štai vis tik nesumenkiniai žinių perteikimo? Mūsų visuotinio „žiniacentrizmo“ sąlygomis tai būtų Jums didelis priekaištasis.

Kai žadinama siela, vaikai ir protu pasiekia daug geresnių rezultatų. Ne išmokinamas svarbiausia. Visais atvejais ir visada reikia atsiminti: esminis vyksmas vyksta vaiko viduje. Akademinis mokymas tokis: paskaitai, pavyzdžiui, pasakų, paklausinėjai, kokie veikėjai, siuzeti linija, moralas, – ir viskas baigiasi. Mano supratimu, šitokiu būdu pati pasakos esmė prarandama. Pirmiausia pasaką reikia – sekti, o ne nagrinėti... Bet svarbiausia, žmogus turi išmokti įveikti savo gyvenimo sunkumus... Pasakos to ir moko.

Jūsų taikomi naujumai, sakot, itin palankūs etninės kultūros integravimo sričiai? Kaip Jūs tą interpretavimą suprantat bei igvendinat?

Pirmiausia, manau, etninės kultūros negalima išmokti ar mokyti pažymiu iš knygų, vadovelių. Ji ne vadovėlyje ar pažymyje, ji turi būti gyva. Ne vardan pažymio meldžiamės ar dainuojame. Tokius dalykus turime išgyventi, išjausti, natūraliai išreikšti. Kai to siekiantis ir dalykā išmanantis mokytojas su klase dirba vienės, jis turi puikias sąlygas. Etninės kultūros suderinimo su dėstomaisiais dalykais išsamios programas dar neturime. Kiekvieno mokomojo dalyko vadovėliuose lyg ir atsižvelgta į tautinę kultūrą, bet kai vaikai iš daugelio mokytojų lūpų per jvairias pamokas girdi vis apie tą patį, o dažnai – trafaretiniuose pavyzdžiais, tai dalykas praranda prasmę, tampa nuvalkiotas ir atgrasus. Taip šiandien ir yra su tautine kultūra. To būtų galima išvengti, jei klasėje dėstyti vienas mokytojas, kuris, atsižvelgdamas į vaikų poreikius, vis kitaip interpretuotų ir naujai ją pateiktų.

Kaip Jūs vertinat etnokultūros kaip atskiro dalyko dėstyti?

Mokykloje, kurioje dirbu, iš etninės kultūros, kaip mokomojo

Prie mokinų bendro kūrinio – gyvybės medžio po vaidinimo.
1998 m. gruodis.

dalyko, pamokų pasišaipoma. Apie kitas mokyklas nenoriu ką teigti. Tai turėtų būti ištirta, išsakyta valstybės lygiu. Manau, etnokultūriniems vertybėms padaryta „meškos paslauga“, kai labai užsidegę kéléme, aukštinome: Tévyné! Meilé! Dievas! Tauta! Patriotizmas! – iš esmés nesuteikdami tam gilesnio turinio. Tebuvo pompastika. Dabar visa tai daug kam „per gerklę lenda“. Ir niekas nebetiki taučinio, patriotinio darbo nuoširdumu. Jei kas nors šia linkme nuoširdžiai dirba, vis tiek kitiems atrodo, kad dėl „pliusuko“.

Aš ne apie tai norėjau klaust. Jums atrodo, kad etnokultūros kaip dalyko neverta né dėstyti net ir vyresnėse klasėse?

Anaiptol. Tikrai verta ir reikia. Bet – jokiui būdu neverčiant būtinai tai daryti, jei néra tikrai gerų žinovų, specialistų, gerai išmanančiųjų dalyko esmę. Nes jei atsitiktiniai mokytojai, neturėdami reikiamo pasiruošimo, išmanymo, atsistoje prieš klasę, tik skaitys ir vaikams diktuos iš A. Vyšniauskaitės, P. Dundulienės ar kitų etnologų knygų, turėsime tik karčius vaisius. Etnokultūros mokytojas būtinai turi veikti. Nes etninė kultūra pirmiausia turi *gyventi* mokykloje. Ji turi būti paveiki, o ne tik perteikiama teorinėmis tiesomis. Kitaip, vėlgi, – tik atbaidysim vaikus, kaip atsitiko su tikibos mokymu, išvirtusiu į formalumą, pusiau prievertą. Liūdna.

Kodėl vis pabrežiat „išmanymo“ žodį?

Man jis svarbesnis už „profesionalizmą“. Kitas žygeivis, tarybiniais laikais gyvenęs etninės kultūros vertybėmis, gal daug daugiau gali duoti moksleiviams, nei koks etnologijos specialistė igijęs VDU magistras. Galima daug žinoti ir vis tiek neperteikti tautinės (etninės) kultūros dvasios. Galima tik pakalbėti apie juostą, kepurę, nuometą, apavą, aprangą, papuošalus kaip buvusius, nuėjusius į užmarštį, pailiustruoti pavaizduotus ar sudėtus etnografijos, archeologijos muziejueje po stiklu, o galima, tarkim, archeologų surastą saulutę pabandyti kalti. Vaikui ją bekalant, žiūrėk, ta saulutė atskals ir sieloje... Lygiai taip ir su tradicinėmis dainomis apie tévelio dvarelį, žirgelį, mergelę, saulelę, sutartinėmis – jos jau labai atitolo nuo mūsų tikrovės, jas, ypač vaikui, jau gal ir sunku dainuoti, nors Vydunas mums primena, kad mūsų liaudies dainos išreiškia visuminį, gilesnį pasaulio suvokimą. Tačiau yra ir kitų dainų, daug, visokių. Svarbiausia – dainuokime,

Žemės dieną mokiniai prisimena gulbes.

Ketvirtokai prie Nemuno. 1998 m.

Trečios klasės mokiniai mokosi amatų.

išlaikykime tokią tradiciją, o tradicinė daina su jos gyliu gal neįčia atsivers vėliau.

Net ir apie tradicines šventes savo programo Jūs rašot: „Švęsti ne senoviškai, o dabartyje“. Kokį turinį tokiai nuostatai suteikiat?

Aiškinant etninę kultūrą, vaikui dažniausiai sakoma: „buvo“, „anksčiau“, „kadaise“. Tad viskas atrodo stabariška, muziejiska: seniai gyvavę, atmire. Taip etninė kultūra net dirbtinai „sumuziejinama“. O mes nesakome „buvo“, mes – gyvename: ir šventes švenčiame, ir dainas dainuojame, ir pasakas sekame, ir pasikvietė tėvelius, visi kartu lopšinių mokomės... Etninės, tautinės kultūros sritis – ne vien žinios, jos saviraiška visai kita. Neužtenka parodyti filmą, kaip Rumšiškėse atliekamos kokios nors kalendorinės apeigos, reikia pačiam dalyvauti, veikti. Ateina, tarkim, Užgavėnės, ir visi mokytojai su kaukėmis veda pamokas: Šventė!

Ar tai svajonės?

Gal, bet rajonuose kai kur taip ir yra. Ir vaikai nežiūri, kaip tą velnią greičiau iškarptyti iš juodo popieriaus. Juk pats tradicinės kaukės darymas – kiek turi galios! Paimti gnužulą pakulą, išverssti kailinius, daryti, kalti – nei roges, nei ratus, siūti Morę... Prosesas! O – dainos!.. Kokios jos galingos, stebuklingos. Chaosą sutvarko! Ir štai galiausiai laužą uždegame – sudeginame per žiemą susikaupusį blogį, nesékmes, pyktį, pavydą... Rytojaus dieną – pelenukais žymimės... O kai ateina Verbų diena, Velykos – apie žiedelius kalbame (turiu omeny savo klase), prisimename Gyvybės rykštę, vienas kitą paplakame, surandame kadagi, rišame verbą... Juk tai tuo pačiu – ir linksma! Visur taip: eik ir daryk. Ką žinai, išgyveni, turi būti tikra ir igyvendinta.

Bet ar galima „igyvendinti“ – šventę! Juk vis tiek praktiskai išeina „darymas“, renginys. Kad išties švēustum, reikia šventumo pajutimo, tikėjimo švente, jos prasmungumu, reikalingumu. Jei žmogui vidujai nereikia šventės – juk tuščia bus viskas. Šventei reikia dvasios, dvasinio įprasminimo – seno ar naujo... Kaipgi, anot Jūsų, nesakyt „buvo“, bet ižiebt, išjausti to šventumo ugnį šiandien? Kaip užkurti Ugny, o ne paprastą laužą? Kaip – kai niekam neatrodot, kad ta Ugnis šventa?

Sureikšminame mes ir tuos „šventus“ žodžius. Be abejo, ne sugrąžinsim senovės, kokia ji buvo. Ir nereikia. Bet pirmiausia turime suvokti, kad etninės kultūros dvasios negalima pertekli jokiomis kitomis formomis – tik tiesiogiai, tik gyvenimu, tik gyventant ta dvasia: nuo vaiko galvelės glostymo niūniuojant lopšinę iki degančios žvakės... Antra vertus, nuolat kalbu ir apie aiškinimo būtinumą. Viskas turi būti suderinta ir teisinga – mintys, žodžiai, veiksmai. Kai, pavyzdžiu, kaukės po šventės sukabinamos ant sienos ir dulka ten visus metus, be abejo, visiškai praranda ma jų paskirtis ir pačios šventės esmę...

Theoretikai teigia: etninės kultūros vertybės padės mums išlaikyti savitumą, perimti, išsivinti pasaulio kultūros turtą. Ar mokykloje tokia paprasta nuostata suvokiama, gyva?

Tikra tiesa: niekur mes nenuesime į pasaulį, jeigu savoje mokykloje nesusitvarkysime... Bet šiandieną apie save mes per mažai žinome. Sakyčiau: nesuvokiamo savo savitumo, neturime jausmo esą savita tauta, neaučiame pranašumo, kurį turėtume, būdam i savimi. Geriausiu atveju pučiamės suvokdami: taip, tautinis savitumas – gražu, bet... Minėjau, kaip iš švenčiausią savoką vaikai juokiasi. Jaunesniems dar smagu ir ratelj pašokti, ir tautinę juostą užsirišti, o vyresni – gėdijasi...

Ką gi daryti?

Pirmiausia, manau, reikia labai rimtai ruošti etninės kultūros išsamią programą, kuri būtų soderinta su kitais mokykloje dėstomais dalykais: kad tautinės vertybės būtų neatsiejamos nuo viso mokymo proceso, kad jos savaimė įsipintų į pamokinę ir popamokinę veiklą.

Ar Jums priimtinės mokyklos vadinimas tautine?

Ketvirtokai Santakoje. Kiekvienas – prie savo medžio. 1998 m.

Nepriimtinas. Mokykla turi būti tik mokykla, lietuviška mokykla. „Tautinė” – tas žodis neturi būti rašomas. Juo nusakoma dvasia turi skleistis kaip gija per viską, kas yra mokykloje. Visur ir visada turime būti lietuviai, savos tautos žmonės. Be įvardinimo ir skelbimosi.

Bet tokiu atveju tautiškumo dvasia mokykloje turėtų būti vienianti, šventa vertybė. Kaip yra išties?

Pasakyciau taip: miglota dar toji dvasia... Net ir Kauno etnokultūrinės pakraipos mokyklose nėra tikrumo, daug išoriškumo. Sunku suprasti ir apibūdinti: mokyklos idėjos lyg ir gražios, gairės geros. Konceptacija, M. Lukšienei vadovaujant, surašyta, viskas lyg ir puiku, nuostabu: ruošk, mokytojau, programą, dirbk, iigyvendink, bet... Kas atsitiko? Pamégome kabinti šükius. „Tautinė” – tik išorėje: sienos nuspalvintos žaliai, ne vietoje kaba sodas, nežinia kodėl verpstė skelbimų lentoje... Geriausiu atveju mokykloje yra tautinių šokių kolektyvas, vaikų folkloro ansamblis... Bet neturime gilesnio suvokimo, kas mes esame. Tautiškumas tikrai neglūdi mūmyse kaip kažkas esminio, giluminio, esančio ne tik žodžiuose. Reikia, kad žmogus jaustų vienovę su savo namais, gamta, tauta – visa buities ir būties visata, su darbais, dainomis, pasakomis, žinotų, kaip reikia gyventi, kad jaustų daraną, vienovę Rédos rate... Ir – kad mokyklą gaubtų to vienumo, tos visumos aura. Bet šiandien tai tik siekiamybė.

Mes gal ir visi tos visumos nesugaunam. Pastaruoju metu prie tokių klausimų, tiesą sakant, ir redakcijoje pasibaškom: gal tik atskirais straipsniais besigraibą – aiškindamiesi tai vienu, tai kitu klausimu, tuo tarpu esminio, apibendrinančio žodžio, nusakančio tapatumo, savitumo esmę, o svarbiausia gal – būtinumą, nagi, pačios būties akivaizdoje, – nér. Bet gal jau né žūtbūtinio būtinumo suvokti – nér. O gal esam jau taip beviltiškai, kaip mégstu sakyti, „išmušti iš savęs”?

Sukamės kiekvienas savo uždaru ratu! Norintys kažką pažeisti – tik norintys, rašantys – tik rašantys. Bet yra ir tretieji – tiesiogiai veikiantys, keičiantys ir tik taip matantys savo pastangų būtinumą ir prasmę. Esu optimistė. Mokykloje padėtis, manau, nėra beviltiška. Atvirkščiai, gal net gera ta prasme, kad tu „vei-

kiančiuju” jau gana daug. Tautinės, etnokultūrinės pakraipos žmonių bent po vieną esama visose mokyklose. Tik gal vienam kitam žmogui ten per sunku dirbti. Gal mums reikėtų jungtis, bet tai jau kiti dalykai...

Jūsų programoje irašyta nuostata: švesti vaikų tébus. Ar Jums tai pavyksta? Ko tuo siekiate?

Ko vaikus mokau, tą ir tévai turi žinoti, savaipl pratęsti, papildyti namuose mūsų darbą. Tai vaikų ugdymo sudėtinė dalis. Esame viena bendruomenė: klasės mokytojas, mokiniai, jų tévai. Štai – ruošiamės Užgavénėms. Kviečiame ir tébus. Pasisiuvę kaukių, ir jie eina su mumis į gatves. Mokykla nevisagalė, reikia tévų pagalbos. Daugelis tévų to ir trokšta: tereikia jiems išaiškinti šventės ir veiksmų prasmę. Tada ir vaikų visai kitas požiūris. Klasės tébus susirinkimuose, manau, derėtų šnekėti ne apie mokymosi balus, kurie ir taip visiems žinomi, o apie tai, ką turime, galime nuveikti mūsų bendrumo labui, kas mus jungia. Susirinkimų metu gali nuskambėti ir daina, kuri visada tik vienija... Gyvename didelio atotrūkio tarp mūsų tikrovės, kasdienybės ir tradicinių švenčių metą. Būtina aiškinti tų švenčių prasmę, nes žmogus nebesupranta, kodėl vienaip ar kitaip jų metu reikia elgtis, ką veikti. Tačiau Lietuvoje net universitetuose būsimieji mokytojai iš etninės kultūros srities né paskaitos neturi. Neturi! Bet kurios specialy-

Pamoka.

Festivalyje „Atataria lamzdžiai”.

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

bės studentams, ne tik lietuvių kalbos ir literatūros ar istorijos, jei jau esame lietuviai ir norime jais būt, – turėtų būti lietuvių etninės kultūros kursas.

O kokios paramos, mokytojai, laukumėt iš etnokultūros įstaigų?

Kol ieškojau savo kelio, man labai padėjo Vilniuje, Sėlių gatvėje, buvęs Kultūros institutas, rengęs kankliavimo, kraštotoyros kursus. Tada pačiai to labai reikėjo, ir aš iš jų sulaukiau paramos, turėjau daug naudos. Reikėtų ir dabar kažko panašaus, bet mokytojų švietimo centras rengia tik kvalifikacijos kėlimo kursus, už kuriuos dar tenka ir mokėti. Daugelis mokytojų dabar tenorių tų kursų baigimo pažymėjimo. Atgimimo pradžioj mes patys troškom, veržėmės: ir puodus žiesti, ir kankliuot, ir sodus varstyti... Minėjau apie būtinumą mokytojams etnokultūrininkams jungtis bent į sambūrius, grupeles. Štai, manau, labai praverstų pradedantiesiems. Žmonės galėtų padėti vieni kitiems, pamokyti, patirtimi pasidalinti. Kaune jau kviečiame mokytojus į ratelius pagal pomėgius (tautosaka, amatai...) Tačiau, manyčiau, turėtų paremti ir valstybę. Tik būtina, kad tokie sambūriai nebūtų prievertiniai, o atsirastų iš žmonių poreikio, vidinės būtinybės... Ir išvis labai bologas yra užsiėmimas būti savotišku ruporu, „varančiu, verčiančiu”, sakykim, švēsti kokią šventę, valstybinę suakty. Norisi, kad pačiams žmonėms tai atrodytu savaime aiškiu ir reikalingu dalyku.

Gal galima būtų paklausti, kodėl Jūs – mokytoja?

Ilgai maniau būsianti muzikantė, tėstanti šeimos tradiciją: esu iš Dvarionų šeimos. Kol buvau mokinė, sakiau, baigsiu mokyklą ir né kojos į ją nebekelsiu: labai nemégau mokytoju. Bet tos mano moksleviškos kančios, tos ašaros, tie blogumai mokykloje galiausiai ir subrandino mane bent pasistengti padaryti taip, kad mokykloje mokiniam būtų geriau. Reikia, sakiau, mokykloje kitokio požiūrio į mokymą, į mokinį. Pradinės klasės, man atrodė, yra ta vieta, kur mokytojas gali pasireikšti tikrai visapusiskai, kur save atrasiu. Nesuklydau. Esu miesto vaikas, bet mūsų šeimoje nuolat skambėjo daina, buvo gyvos šeimos tradicijos, aukštų amžinių vertybų dvasia. Tiesa, Meilė, Tauta, Dievas – viskas sudarė vienovę. Tos vienovės įsikūnijimu man buvo taurioji mano Močiutė. Maniau, kad būtent mokytojos specialybė padės ir man tai pasiekti, séti tarp mokinii. Visada norėjosi būti tik savimi, nedaloma į „asmeninę“, „visuomeninę“ ir pan. Juk dažnai žmogus šeimoj vienoks, darbovietėje kitoks. Kaip pati darau, kuriu, jaučiu, lygiai to mokau ir vaikus... Aplinkiniai kartais pasako esą aš mokytoja iš prigimties. Gal. Kai pirmą kartą atsistojau prieš klasę, dar besimokydama trečiami kurse Šiauliucose, man tikrai atrodė, kad aš jau šimtą metų – mokytoja, sakytm, tėsiu savo darbą, dirbtą praeituose gyvenimuose... Jokios baimės, vien vidinis žinojimas, kad pasirinkau teisingai. Buvau aktyvi, norėjau kuo geriausiai atlikti darbą, bet vertinama visada buvau ne pačiu geriausi balu. Ir tai, manau, buvo gerai. Kai pats nuolat trokštai tobulėti, junti nepasitenkinimą savimi, ne patys geriausi vertinimai tave skatina ieškoti, dirbtai, keistis... Tik taip atsiranda nauja kokybė: per nepasitenkinimą, skausmingus išgyvenimus. Matyt, žmogaus istorijoje taip buvo visada...

Ary ra noras dirbtį ministerijoje, kokiamė „centre“, kur gal veiksmingiai galėtumėt diegti savo idėjas, patirtį, keisti pedagogikos sistemą?

Pasiūlymu buvo, bet noro – ne. Kiekvienas jaučiame savo pašaukimą, vietą gyvenime, o aš, manau, reikalingiausia ten, kur pats tikriausias judėjimas: klasėje tarp vaikų. Nes tik čia reformų viltis: labiau iš apačios nei iš viršaus. Ministerijoje žlugtų idėja. Mano asmeninė svajonė tokia: kad ateity, sakykim, švietimo skyriaus vedėjas ir pasakytu: va tau pastatas, rinkis bendraminčius, kurk Mokyklą, kokios trokšt, mes pasitikime...

Kas iš to išeity?

Nagi pasižiūrėtume, kas išeitų... Pirmiausia, žinoma, pasi-

stengčiau, kad mokykla būtų vaikų mokykla, kur jiems būtų saugu ir gera, o mokytojai klausytų savo širdies balso...

Atsiprašau už silpnumą: labai sunku tikėt žodžiais. Ju tiek būta gražią, kilnių, o įgyvendinami, žiūrék, virsta priešingybe. Prieš dešimtį metų alpejom dėl tautinių, tradicinių savo vertybų, o šiandien štai tenka net įrodinėti jų svarbą, jų vertę, daug kam atrodančią jau ir menamą, pašaipos tevertą.

Vis reikia pažiūrėti naujai. Kitaip – sustoja vanduo ir nebér tekėjimo, susidaro bala, kuri ima dvokti...

Bet Jūs tikrai esate optimistė iki pašaknų...

Visos pašaipos gal tik tam, kad mes nesnaustume, kad judėtume, pradėtume „tekėti“, tuo pačiu – ir „tikėti“... Reikia brandinti žmonių vidinį atsparumą negatyviems dalykams, vidinę būtinybę gerbti, kas šventa, kilnu, o tarp jų – ir Tėvynė, ir tautiškumas.

Bet kaip tai daryti?

Teisingas klausimas. Mes jau nebežinome, kaip save budinti. Bet, atrodo, ir visa ši šneka sukasi būtent apie ši klausimą...

Jūs čia, Kaune, turit A. Žarskų, būtent kuris, žinau, padeda jums „išrišti“ daugybę klausimų... Daugelis tituluotų mokslininkų jo mintis, idėjas gana prieštaragingai vertina, bet etnokultūrininkams praktikams, ypač Kaune, jos turi tikrai nemenkos įtakos. Kokia įtaką jos turėjo Jums ir kaip jas vertinat?

Atgimimo pradžioje su juo ir Algirdu Patacku rengėme kursus: kosmologija, tradicija, praeities ir dabarties sąsajos... Aleksandro Žarskaus skelbiamos idėjos man labai artimos. Juo labiau kad jis niekada, sakytm, nevertė pažodžiu į jo mintis priimti. Ir iki šiol teigia: neturite aklai taikioti svetimų minčių, o perpratę jas, ieškoti tiesos ir savo kelio. Štai ir stengiuosi daryti. Yra žmonių, kurie moka kitus skatinti, uždegti. Būtent toks Aleksandras – Mokytojas. Vertinti jo negalėčiau, nes vertinti žmogų – netinkamas veiksmas. A. Žarskaus minčių postūmis etnokultūrinei veiklai, vidiniams ieškojimams man buvo tikrai reikšmingas, ir galėčiau už tai jam tik dékoti. Kaip ir didžiajai mano Mokyklai – Kauno tautiniams kultūros centrui.

Kaip Jūs nubrėžtumėt ribą tarp jo ir vis dėlto akademinių mokslininkų?

Kultūra, etnokultūra nerā tik tai, ką galima užrašyti, pamatuoti, sugretinti su kuo kitu... Dar yra ir jos dvasia, kurią kiekvienas savaip jaučiame, išgyvename, interpretuojame...

A. Žarskus aiškina pirmiausia – dvasią? Ar gerai Jus supratau?

Būtent tuo jis ir skiriasi nuo daugelio: ieškojimu, kaip šios taučos žmogui pasiekti darnos. Jis neaiškina atsietai nuo žmogaus kultūros, kūno ir dvasios. O mokslininkai tiria tik kultūrą kaip reiškinį... Bet Jūs neklausiat, nes negalite žinoti, apie mūsų, čia, Kaune, sakytm, keblių padėtį, kurios „kaltininkas“ – būtent A. Žarskus. Kaip maskviškiui profesoriui V. Toporovui kadaise turėjo padėti jo draugai, taip šiandien mes sukame galvas, kaip padėti A. Žarskui atestuotis: tiek nuveikęs savo srity, jis, žiūrék, negalės ir paskaitų skaityti, nes – „neatestuotas“. O – kaip?!

THE REALITY OF ETHNIC ACTIVITIES

On the method of integral training

Eglė Vindašienė, a teacher of the Kaunas Art School, in her interview with Liudvikas Giedraitis outlines new standards of integral training which is not characteristic of Lithuanian schools so far. The teacher Eglė Vindašienė by herself teaches all the subjects from the 1st to the 6th grade and relates them to ethnic culture. In accordance with the teaching program a free use of the time in a lesson is practised (i. e. by making a lesson longer, or by interrupting it and changing the subject in it). Schoolchildren are not given any marks up until the sixth grade. Their knowledge in maths, the Lithuanian language and painting, is assessed in the sixth grade. The teacher's core goal is to cultivate her pupils as having a unified, harmonious and optimal personality rather than that over-crowded merely with diverse information.

2000-ųjų „Aukso paukštės” nominantai

Lietuvos liaudies kultūros centro iniciatyva (remiant Kultūros ministerijai, Dainų švenčių fondui) šiemet jau antrą kartą geriausiams įvairių žanru mėgėjų kolektyvams buvo įteiktos „Aukso paukštės”. 2000 metų nominacijos „Geriausi kaimo, miesto, vaikų folkloro ansambliai” laureatai buvo išsiaiškinti tam sudarytos komisijos (pirmininkė – Zita Kelmickaitė, sekretorė – Jūratė Šemetaitė, nariai – Teresė Jurkuvienė, Inga Kriščiūnienė, Arūnas Lunys, Loreta Mukaitė, Vida Šatkauskienė, Dalia Vaicenavičienė, Skirmantė Valiulytė) sprendimu.

Geriausiu 2000 m. kaimo folkloro ansambliu pripažintas Kalvių–Lieponių (Trakų r.) folkloro ansamblis (vadovė Marija Algė Armalienė). Be jo, į geriausią praeitų metų kaimo folkloro ansamblį trejetą pateko ir Sedos (Mažeikių r.) kultūros namų folkloro ansamblis „Rimoliai” (vadovas Gintautas Griskėnas) bei Eržvilko (Jurbarko r.) kultūros namų bandonininkų ansamblis „Bandonija” (vadovas Alvydas Balčaitis).

Geriausiu 2000 m. miesto folkloro ansambliu pripažintas Vilniaus folkloro ansamblis „Ūla” (vadovė Janina Bukantaitė). Tarp šios kategorijos geriausiuojų praeitais metais – Lietuvos veterinarijos akademijos folkloro ansamblis „Kupolė” (vadovas Antanas Bernatonis) bei Druskininkų kultūros centro folkloro ansamblis „Stadalėlė” (vadovė Lina Balčiūnienė).

Geriausiu 2000 m. vaikų folkloro ansambliu pripažintas Rokiškio rajono savivaldybės teatro vaikų folkloro ansamblis „Čirulis” (vadovė Dalia Deksnienė). Išios grupės besivaržančiųjų trejetą pateko Klaipedos miesto savivaldybės Etnokultūros centro vaikų folkloro ansamblis „Kuršiukas” (vadovai Margarita Macijauskienė, Vaidotas Macijauskas) bei Panevėžio rajono Miežiškių vaikų folkloro ansamblis „Ringužis” (vadovė Rita Gasaitienė).

Su daina susipynęs gyvenimas

Rasa NORINKEVIČIŪTĖ

Ši pavasarį Dzūkijos padange praskriejo „Aukso paukštė”. Ilgai laukta ir tokia graži, ji suspurdėjo Kalvių–Lieponių (Trakų r.) folkloro ansamblio (vadovė Marija Algė Armalienė) rankose. Apdovanojimas „Aukso paukštė” netgi paprastam kaimo žmogui atrodo esąs aukštuma, į kurią kopiamas ilgus metus. Tegu nueitas kelias ir téra natūrali kasdienybė, bet šventas noras gyventi su daina, sugebéjimas saugoti ir puoselėti mūsų tradicijas – pats svarbiausias ansamblio gyvavimo prasmés įrodymas.

Kalvių–Lieponių folkloro ansamblis vis dar gyvybingas ir nepailstantis. Kartu praleisti 34 metai netruko prabėgti. Susipynęs su daina gyvenimas, sako, praleikia nejučia, o ir patys dainininkai, matyt, išlieka amžinai jauni, nes „žmogaus širdis nesensta”. Kaip sako pačios ansamblio moterys, „suveinam cia giedoc ir šokc, bet nesjauciam, kad turim 70 metų, rodos, penkiolikiniai mes visi iš ailės”. 34 metų laikotar-

pis ansambliai – dar ne riba. Beveik visi jie dainuoja nuo piemenystės, ir ne vienas patvirtins, kad šviesiausiai atminytie išlieka būtent vaikystėje ar jaunystėje skambėjusios dainos – „kų jaunas išmoksci, tai nigdi nepamirši, o kų jau dar gieda, tai grait pamiršči, sunku net ir išsimokyc, tep kad giedam mes ne 30, o 70 metų”.

Nuoširdi dviejų kaimų draugystė iš tiesų sujungia žmones. Kadaisė Kalviai ir Lieponys, du skirtinių kaimai, sakytuime, tik oficialiai bendravę, šiandien kartu dainuoja, šoka ir juokauja. „Nei Lieponys in mus, nei mes in juos kadaise neidavom. Net veseilion Lieponys mūs, Kalvių, neužkviesdavo. Tai dar kap bernas buvau, atsimenu, važiuoju dviračiu, o Lieponyse veseilia. Ir aš kap rozas pro tynai ir važiuoju. Gi matau, stovi ir bernai, ir mergos, ale nei vienas manj neužkviečia, kad užėtau. Tai man net pikta, lyg tai nepažinotų. Tai va, kokia draugystė ty buvo”. O Lieponių moterys prisimena kitaip: „Uoj būta ir Kalviuose geru bernų, ale kad jiej an mūs nežiūrėjo. Aš, ana, laukiau ženyko iš Kalvių, tai kad nieko ir nesgavo”.

Abiejų kaimų dainininkai dar ir dabar prisimena, kaip kadaise rungtyniavo – „katri gražiau padainuos žydui”. O žydas émė ir „labiau išgyré Lieponių dainų”, juokiasi Kalviai. Net ir šiandien ne visuomet lengvai susitaria dainininkai, kurio kaimo dainos variantą geriau tinka dainuoti. Dažniausiai

„Aukso paukštė“ įteikta Kalvių–Lieponių (Trakų r.) folkloro ansamblio vadovei Marijai Algei Armalienei

sprendimas surandamas natūraliai. Kiekvienas kaimas dainuoja savo variantus, ir jiems nesvarbu, kaip jų tai sureaguos žiūrovai, nors vadovė Algirda ir pyksta. „Niekaip negaliu jų išmokint nei vienodai dainuot, nei šokt. Vieni taria savo žodžius, kiti taria savo, o tu pasakyk, katrieji dabar važnesni? Tai dėl to mes ir nedainuojam bendrų dainų. Mažiau būna nesusipratimų“. Kaip sako patys ansambliečiai, „kadaise kiekvienas kaimas dainavo skirtingai – Kalviai vienus žodžius tarė, Lieponys kitus, o jei dar Vaikštenėse uždainuoja, tai dar kitap“.

Tiek Kalvių, tiek Lieponių moterys puikiai prisimena, jog būdamos jaunos neidavo į kitus kaimus net pasišokti. „Motinos nelaido. Sako, negražu. Kuo paskui tavi apskaicis? Bijojo, kad ko nepadaryt“. Anot dainininkų, „seniau ir ženinomės vieni su kitais savam kaimi. Iš kitų kaimų neimdavom, geriausios buvo savo kaimo mergos“. Vadovė Algirda ne veltui pasakoja, kad ir šiandien „Kadrilij“ ar „Bitukij“ šokantys Kalviai – tai vyrai ir jų žmonos. „Kadaise pradėjom nuo 30 asmenų – kiek gyveno Kalviuose žmonių, tiek jų ir dainavo. O pats didžiausias keblumas nuo seno – ūkis. Ansamblyje šokantys Kalvių žmonės sunkiai galėjo kur išvykti, nes visus šokius šoko vyrai su žmonom. O kas gyvulius žiūrės?“ Be juoko Algirda samprotavo, jog sunkiausia ansambliečiams pajudėti iš namų. „Sunki būna ta pradžia, negi dabar juos barsi. Bet kai visi jau pajuda, tai būna tikrai smagu“.

Daug žavesio juntama dainininkų prisiminimuose, nes ir šiandien koncertuojantys ansamblio nariai gyvena jaunatviška liepsnele. Deja, Kalviuose jau nebeliko tikrujų kalvių, tačiau, pasak jų, „nieko baisaus, – šokdami pakala, oi gerai būna!“ Ir smagiausiai kala lenciūgėl – „Kavolėl“.

Ypač malonu klausytis pasakoju mą apie senasias rugiapijtės dainas ir darbus. Nūnai jau beveik užmirštas ir nedainuojamas rugiapijtės dainas Lieponių moterys yra puikiai išlaikiusios atmintyje. Pečių neslegia sunki darbų našta, bet, kai uždainuoji, „visa atsimeni“. „Oi, mes labai sunkiai gyvenom. Anksciai ajom pas rugius, ir namo, būna, pareinam cik vėlai vakari. Tai tep papjovėji, o kap labai pavargsci, tai ir dainuoji, kad būt langviam pjauc. Kožnas čėsas turėj savo giesmes. O rugių giesmes nér lengva išdainuoc – reikia aukštai kelc, kad toji būt girdēc, kad visi pasakyti, ką tu pradėjai pirmiausia pjauc, kap kitos dar miega.“ Moterys pasakoja, jog anksčiau ir „Kalvių mergos mokėjo rugiapijtės dainas“, bet dabar jas dainuoja tik Lieponyse. „Mumi paliko šitas giesmes mamos, močiutės ir promočiutės. Gal tep ir reikia, gal tokia tradicija?“

Kalvių–Lieponių folkloro ansamblio dainininkams repeticijos beveik nejučia prabėga. Galbūt pati svarbiausia geros nuotaikos priežastis – muzikantas. Daugelis nūnai gyvuojančiu ansambliu tuo pasidžiaugti negali. „Kadaise pas mumi daugiau buvo muzikantų. Tai kap susėda tryse an mažų armonikelių, tai nusėdėc neseka. Girdzi, kap bitelė dūzgia, ir šoki!“ „O tu atsimeni, kad mūs, bernų, Kalviuose buvo 45? Ir visi aidavom vakaruškosna. Tai Petras grajina, o mes „Kadrilij“... „Taigi ir aš dar menu, nekokis muzikas buvau, ale jau, būna, užlipu an stogo ir trukternu armoniką, tai visas mergos suveina an kiemo pažiūrėc“. Žinoma, anksčiau ir vyri buvo daugiau, o ir vyriškos dainos netilo. „Dabar kitas laikas – šokiai jau ne ciej, daug pamiršom, pasenom“.

Daugelis tiek Kalvių, tiek Lieponių dainininkų prisipažista, jog neretai ir naktį jų ausyse skamba dainos. Būna, tik vienintelj kartą išgirsta, ji nušvinta ir atgimsta atmintyje visu savo grožiu. „Kap dar atsimenu, jauna buvau, tai užtenka vienų rožų užgirsc kitam kaimi dainą ir iš po nakties jau moku visų, galiu dainuoc kap savų“. Sako, daina gali nuraminti, ji netgi padeda užmigti. „Kol neišdainuoju galvoj visų savo dainų, katras moku, būna, negaliu nei akių sudėc. Rodos, kartais tep pilas man jos, tai nors imk ir susrašyk kur – bent vaikai turės kū atsiminc“.

Netrumpą kelio galą į Kalvius ir Lieponis dviračiu iš Tiltų dažnai minanti vadovė Algirda sako, jog repeticijose tikrai

netenka liūdėti. „Paprastai nelabai ir kišuosi. Jie patys dainuoja visas dainas iš eilės. Man belieka užsirašyti jų pirmąsias elutes, ir vėliau jokios bédos nebūna ką uždainuoti. Mes dažnai padarom tikras vakaruškas, ir, atrodo, dainos tikrai neišsiems, o grįžti namo man tai reikia!“

Stebétina, o kartu ir visiškai natūralu: kiek nedaug žmogui tereikia – būti kartu su žmonėmis. Tą buvimą sujungia daina ir begalinis noras bent trumpam pamiršti savo kasdienybę, nesibaigiančius rūpesčius. „Mes norim dalyvauc, pabūc tarp žmonių, rozu padainuoc. Net pacys mes atjaunėjam. Ir, atrodo, jau grįžci namo visai kitu žmogum, kap mums būna gerai. Ir dabar mes nusipeinėm garbingo apdovanojimo – gavom „Aukso paukštę“. Šita paukštė mums visiems parodė, kad mus dar vertina žmonės ir nepamiršta, kad mes dar reikalingi“. „Mes žinom, kad mūsų dainos liks ir tikrai neišnyks. Ateis toks laikas, kai jas vėl dainuos ateinančios kartos, ir tos dainos bus pačios gražiausios“.

Daugelis iš mūsų, suvokiantys tradicinės kultūros gelmes, negali nejvertinti šio unikalaus lobyno. Sunku būtų suskaičiuoti visas jų dainas, ratelius ir šokius. Puikiai išsaugotas archajinis folkloras – seniausios rugiapijūtės dainos, kalendorinių ciklų bei kiti dainuojamosios tautosakos žanrai – iš esmės ir yra pats vertingiausias tradicinės kultūros palikimas. Tai yra mūsų turtas.

Šventai tikiu, jog iš kaimo atėjusi daina ir nuoširdus žodis iš tiesų skleidžia šilumą. Dviejų kaimų draugystė įrodo paprastą tiesą – buvimas kartu su daina ir muzika ir bėdai ištikus, ir džiaugsmui aplankius tikrai padeda gyventi.

Turtingas ir įvairus „Ūlos“ repertuaras, paprastai sudaromas iš daugelio žanrų ir įvairių regionų folkloro, bet su ryškiu, net sveiką pavydą keliančiu žemaitiško dainavimo pirmavimu. Iš aktyvių ansamblio veiklą rodo parengtų programų pagrindu išleista garsajuosčių serija: garso kasetės „Žemaičių dainos ir šokiai“ (dvi kasetės; 1993), „Lietuvių instrumentinė muzika“ (1993), „Žemaičių Kalvarijos Kalnai“ (1993), „Švenčiausios Mergelės Marijos valandos“ (1994), „Graudūs verksmai“ (1994), „Putins žydi žiemužėlą“ (1999), „Kalėdų giesmės“ (1999), „Šermenų giesmės“ (1999) bei kompaktinė plokštelė „Lithuanian traditional music“ (1994). Be šių profesionalų muzikavimo lygį demonstruojančių įrašų, ansamblis gali pagrįstai didžiuotis koncertinių kelionių maršrutais, siekančiais Vokietiją, Austriją, Italiją, Norvegiją, Kanadą bei Prancūziją (iš ten CIOF-o organizuoto folkloro festivalio parseveztas specialus prizas). Nepaisant pripažinimo ir sėkmės sverut, pagrindinė „Ūlos“ scena vis dėlto yra Lietuvoje, čia vykstančiuose festivaliuose ir folkloro šventėse. Ne šiaip sau juk ansamblis suformulavo ir savo credo, paprastą ir aiškų: gavinti senajį folklorą, stengtis, kad jis neprarastų savo autentiškumo ir būtų patrauklus mūsų dienomis. Tai neabejotinai patikima senojo muzikinio paveldo puoselėjimo nuostata.

Esama ir kitų aplinkybių, šiuolaikiniais terminais kalbant, keliančių Janinos Bukantaitės vadovaujamas „Ūlos“ reitingą: ansamblis tiesiog idealiai atliepia mūsų dienoms vis dar būdingą natūralią gyvuojančią dainavimo tradiciją. Kaip rodo pastaruju metų folkloro ekspedicijų patirtis, Lietuvos kaimuose ir miesteliuose nūdienis dainavimas pagrįstai asoci-

Gyvybinga žemaitiškai dzūkiška tėkmė

Bronė STUNDŽIENĖ

„Ūla“ (vadovė Janina Bukantaitė) yra visiškai savarankiškas, tiesiog niekam nepriklausantis Vilniaus folkloro ansamblis, turintis didelę kūrybinę patirtį, išgątą ne tik nuo formalaus kolektivo įsikūrimo 1987 m. (pirmoji vadovė – Aldona Ragevičienė), bet ir prieš tai kai kuriems dalyvaujant kituose folkloro ansambliuose. Šiuo metu Jame dainuoja, šoka ir groja trisdešimt ansambliečių, kurių amžiaus vidurkis – trisdešimt devyneri metai. Kaip pasakyti nuovokus žiūrovą, – pati kūrybos branda, kai jau ne dvisdešimt, bet dar ir ne keturiaskesdešimt...

„Aukso paukštę“ Vilniaus folkloro ansamblio „Ūla“ vadovės Janinos Bukantaitės rankose

Rokiškio rajono savivaldybės teatro vaikų folkloro ansamblis „Čirulis“ (vadovė Dalia Deksnienė)

juojasi su religinių, visų pirma laidotuvių giesmių atlikimu. Ne atsitiktinumai bus lémę, kad ir kone svarbiausią „Ūlos“ repertuaro dalį sudaro religinės giesmės. Profesionaliai atliekamos, būtent jos gerokai išplečia, išdidina ansamblio kūrybinę erdvę; be jų nublanktų pramoginė, parodomoji funkcija, ji tiesiog išauga, pereina ir susilieja su rimta ritualine laikysena.

Tegu ir toliau netyla aukštais balsais vedama, nuo šiol ir auksiniais dainų paukštės sparnais nešama „Ūlos“ melodija.

Daigeliu kulta, čiriliu užgiedota

Nida LUNGIENĖ

Per trylika Rokiškio rajono savivaldybės teatro vaikų folkloro ansamblio „Čirulis“ (vadovė Dalia Deksnienė) gyvavimo metų susiklostė įdomi įvairiapusės veiklos istorija. Prasidėjo ji 1988 metais, kai chorvedė Dalia Deksnienė, dalyvaujama Algirdo Svidinsko vadovaujamame Rokiškio kultūros namų folkloro ansamblje (dabartinėje „Gastautoje“), sumanė įgytas žinias perteikti darželio „Pumpurėlis“ vaikams, kuriuos ji tada mokė muzikos.

Nelengvi buvo pirmieji metai, trūko visko: žinių, patirties, vaikų repertuaro, tautinių kostiumų. Bet vadovė turėjo didelį

norą skieptyti vaikams meilę folklorui. Metai po metų be jokio atlyginimo vedė paskui save vis didėjantį jaunuų folkloristų pulką. Beje, tame pulke ir dukra bei vyras (muzikantas, meidžio drožėjas).

Pirmieji ansamblio pasirodymai – švietimo įstaigose ir miesto šventėse, „Dainų dainelėje“, vėliau – Rokiškio rajono vaikų folkloro šventėse, tarptautiniame festivalyje „Daigelis“ Rumšiškėse. 1993 m. Dalia Deksnienė ansamblį pavadino „Daigeliu“ ir su juo atstovavo Lietuvai vaikų folkloro festivalyje „Pulkā eimu, pulkā teku“ Rygoje. 1994 m. ansamblis įdailino programą Lietuvos radiuje, dalyvavo Lietuvos televizijos laidoje „Užeikit, sveteliai“, pirmojoje Pasaulio lietuvių dainų šventėje, vaikų folkloro festivalyje „Daigelis – 95“.

Vaikai, išaugę iš darželinio amžiaus, vis tiek ateidavo į darželyje vykstančias ansamblio repeticijas. 1995 m. ansambliu atsirado galimybė pereiti į Rokiškio rajono savivaldybės teatrą. Taip tuo metu buvo išspręsta ansamblio finansavimo problema. Atsirado kita priklausomybė, o kartu ir naujas pavadinimas – „Čirulis“ (parinktas pačios vadovės). Jau su juo dalyvauta folkloro festivaliuose „Baltica“ ir „Skamba skamba kančliai“ Vilniuje, vaikų folkloro festivalyje „Vėlungis“ Klaipėdoje, 1992–1997 m. Rokiškyje vykusiose amatų, folkloro ir teatro šventėse „Tevučia paklalonej“ ir kituose miesto renginiuose. Nuo 1995 m. „Čirulis“ – Rokiškio vaikų folkloro šventės „Čiru čiru čiriliukai“ organizatorius. Aktyviai koncertuota Rokiškio rajono ikimokyklinėse ir mokyklinėse įstaigose, Panevėžio, Zarasų, Kupiškio, Biržų ir kituose Lietuvos rajonuose.

Svarbus ansamblio istorijoje buvo ir dalyvavimas Lietuvos liaudies kultūros centro serijos „Gyvoji tradicija“ garso įrašuose.

Kiekvienais metais vadovė organizuoja ansamblio etnoekspedicijas. Iš pirmųjų išvažiavimų į kaimus yra likę surinkti senovinai būties daiktai; vaikams paaugus veikla peraugo į folkloro užrašinėjimą (aišku, turint nekokybiską garso įrašymo aparatūrą ir t.t.) bei viso to mokymąsi. Taip „Čirulis“ pabaldo Rokiškio rajono Etnokultūros centro fonotekos fondus.

Nuo pat pirmųjų gyvavimo metų vadovės suburti ir mokomi ansamblio nariai šventė kalendorines šventes, mokési tradiciškiu švesti šeimos šventes. Vėliau Teatro rūmuose rengdavo advento ir atvelkyio popietes, vaikščiodavo persiengėliais ir dalyvaudavo Užgavénėse.

Taigi šie vaikai nuo 3–4 metų augo su liaudies dainomis, šokiais, papročiais, kalendorinėmis šventėmis, etnoekspedicijų įspūdžiais. Ansamblyje ir dabar yra dalis vaikų, dainuojančių nuo pat jo įsikūrimo. Norėčiau paprieštarauti kai kuriems etnomuzikologams, kurių manymu, mažų vaikų neįreikėtų mokyti sutartinių giedojimo. „Čirulio“ pavyzdys rodo, kad dar mažoms mergaitėms pradėjus giedoti sutartines, metams bégant radosi natūralus poreikis jas giedoti ir šokti. Sąlytis su sutartinėmis – tarsi prestižo reikalas, nes sutartinių negiedančios mergaitės jaučiasi lyg nuskriaustos. Nebeasant prigimtinės aplinkos, kurioje vaikai natūraliai perimtų tradicijas – mokyti dainuoti, giedoti sutartines, šokti, muzikuoti, visa tai reikyt pradēti mokyti kuo anksčiau, kad palaipsniui su įgūdžiais atsirastų ir poreikis. Tokie vaikai vėliau patys sugeba atsidaryti savo asmenines folkloro skryneles ir panaudoti sukauptas žinias netgi per šiuolaikinius renginius, pavyzdžiu, pamégdžiojant populiaras televizijos laidas – renkant „šauniausius“ tokį vaikų užduotys neretai sugalvojamos iš etnokultūros. Akivaizdus skirtumas tarp vaikų, dainuojančių nuo darželinio amžiaus, ir tų, kurie papildo ansamblį jau būdami mokiniais. Pirmieji pranašesni folkloro supratimu ir pajautimu, o pastarieji – tarsi ant asfalto išaugę gélės (net ir mažiau drausmingi).

Vadovės Daliros Deksnienės didelio entuziazmo ir meilės liaudies kultūrai dėka Rokiškyje gyvuoja gražus trijų amžiaus grupių vaikų folkloro kolektyvas – užrašinėjantis ir plačiau skleidžiantis aukštaitiško folkloro tradicijas.

Kitų žanru „Aukso paukštės“ laureatai

Chorai, vokaliniai ansambliai:

Naujai suspindusi žvaigždė – Klaipėdos Eduardo Balsio menų gimnazijos vaikų choras (meno vadovė ir dirigentė Zita Kariniauskienė, chormeisteriai – Gintautas Misiukevičius, Elena Žilevičienė, koncertmeisteriai – Valentina Potejenko, Ramūna Šukienė).

Geriausias vokalinis ansamblis – vokalinė grupė „Jazz Land“ (vadovas Artūras Novikas).

Tarptautinio spindesio žvaigždė – Vilniaus kamerinis mišrus choras „Brevis“ (vadovas Gintautas Venislovas).

Geriausias debutantas – Panevėžio savivaldybės kamerinis mišrus choras „Muzika“ (vadovas Vytautas Tamulis).

Ryškiausia Lietuvos žvaigždė – Kauno kultūros centro mišrus choras „Gintaras“ (vadovė Leokadija Januškienė).

Lietuvos chorų maestro – Robertas Varnas, Klaipėdos chorinės bendrijos „Aukuras“ pirmininkas.

Pučiamieji orkestrai:

Naujai suspindusi žvaigždė – Rietavo meno mokyklos pučiamųjų orkestras (meno vadovas ir dirigentas Algirdas Kazys Jankauskas).

Ryškiausia Lietuvos žvaigždė – Plungės kultūros namų pučiamųjų orkestras (meno vadovas ir dirigentas Romas Jasevičius).

Tarptautinio spindesio žvaigždė – Lietuvos vaikų ir jaunimo centro pučiamųjų orkestras „Vilnius“ (meno vadovas ir dirigentas Rimantas Pašiūnas).

Choreografijos kolektyvai:

Geriausias šokių ansamblis – Kauno vaikų ir moksleivių laisvalaikio rūmų tautinių šokių ansamblis „Malūnėlis“ (meno vadovė ir baletmeisterė Birutė Brazdžiūtė, liaudies instrumentų orkestro vadovė Zita Labutienė).

Geriausia suaugusiųjų šokių grupė – Klaipėdos muzikos centro vyresniųjų šokių grupė „Vétra“ (vadovas Vilius Šleinius, liaudies instrumentų orkestro vadovas Sigitas Spalinskas, vokalinės grupės vadovas Dmitrijus Charitonovas).

Geriausia vaikų šokių grupė – Klaipėdos „Varpo“ vidurių mokyklos tautinių šokių grupė „Svajoklis“ (vadovai Nijolė ir Vaidotas Giliai, instrumentinės grupės vadovas Jonas Petrauskas).

Mégėjų teatrų:

Geriausias mégėjų teatras – Pasvalio krašto muziejaus teatras (režisierius Gintaras Kutkauskas).

Geriausias vaikų, jaunimo teatras – Viešintų (Anykščių r.) kultūros namų vaikų folkloro teatras „Žaginys“ (režisierė Galina Germanavičienė).

Geriausias lėlių teatras – Klaipėdos jaunimo centro lėlių teatras „Trepse“ (režisierė Rimutė Peckuvienė).

Tautinės muzikos ir šokių ansambliai:

Geriausias tradicinių liaudies instrumentų ansamblis – Klaipėdos Vytauto Didžiojo gimnazijos tautinės muzikos ir šokių ansamblis „Žemaitukas“ (vadovė Milda Damalienė).

Geriausias dainų ir šokių ansamblis – Alytaus liaudies meno studija „Dainava“ (meno vadovė Danutė Pranciška Plytnikienė).

Geriausia liaudiškos muzikos kapela – Raseinių liaudiškos muzikos kapela „Dubysa“ (vadovas Gintautas Grigalis).

A 2000 Golden Bird Award

The overview provides the information on the 2000 Golden Bird Prize winners – the noted amateur art companies.

*Praeityje garsioje Šilo Pavėžupio dvarvietėje ir jos apylinkėse
(Kelmės r., Šaukėnų s.) gyveno ryti žemaičiai – dūnininkai. Čia užrašyti dvejų
puikių žmonių ir pasakotojų Zosės KAZLAUSKIENĖS–DZINZALIETAITĖS (g. 1927 m.
Molinių k.) ir Alekso STUNGURIO (1906–1999 04 28) prisiminimai apie milo vėlimą
ir su juo susijusį linksmą tūbelio nešimo paprotį.*

Apie milo vėlimą ir tūbelio nešimą

Kitą sykį, žmonys kai išausdava milą iš vilnų, nu ir reikdava anou velti. Nu tai tada jau buvo toks paprotys, kad visada velti – reik tūbelį parnešti. Nu i medinis kubilis būdava, į tou kubilą įpildava karšto vandens, jdédava muila, nu i paskiau sudėdava tou medžiagą, nu ir berns, merga ir velédava – i su rankoms, i su kojoms mindava anou, kol suvelédava, nu, o pymenį mažesnį da pasiūsdava parnešti tūbelia.

Nu i vyną sykį taip ir buva. Pasiunté tou pymenį parnešti tūbelį, o tas pymū nulékė pas to žmogaus tin kažkokio, kur tas buvo piktūju, kur milą tou vélē, su tum žmogum. Nu ir ans paémé, pripylé myžinių pelų į tou maišą jam i lypę parnešus tujaus tysis supilti į tou kubilą, kad jau nieks nepažiūrėtų. Nu i tas parnešė greita, supylė į tou kubilą tus myžinius pelus, nu ir paskiau buva laba sunku anus išimti, nes myžinia pela baisia prisivélė, visi akūta į tou milą, nu i žmogus atkeršija tam žmogū tada su tum tūbeliu.

Kitą kartą dar amžinatilsj mano tėvuks pasakojo, kad jo tėvuks vélē a pirštines, a pančekas, kou tena, i tap jūkas pasaké:

– Stasiuk, – saka, – lèk parnešk, – saka, – tūbelį pas kaimyną.

O jis jau žinoja, kad tas tūbelis yra apgavystė. Nu, jis nuvaja pas tou kaimyną, tas kaimyns jam įdieja plytgalius kelius, da ten kokių tyna pelų, nu ir jis paaja paaja toliau, pažiūrieja, kas tam yra maiše, kad tin ty plytgalia, tin da pela koky, sugriža atgal, pri to žmogaus trobos, pažiūrieja: kopėčias pastatytas yr pagal trobą, ten lipdava kaminius valyt, nu ir jis užlipa tums kopėčioms ir įkiša į tou kaminą tou maišą. Pareja numo kap niekur nieka vėlek sau čia, niekā niekam nesaka, nieks čia neteiraujas jau. Nu ir ant ryti tas žmogus kur ugnį, niekap negal užkurt ugnys – niekā nepadara. Nu i mat, sakė, pasikvietė ans tyna mūrinyką kažkuokį, tas mūrinyks irgi apačio žiūrieja žiūrieja, nieka nerand, da išgriovė tyna kitą liuktą jau, nu nieka nerand. O paskiau kažkap netycia užsilipa ant to viršaus pažiūreti tin, žiūr, kad tas pats maišas įkišts su toms plytoms

į tou. Nu i ištraukė tou maišą. Tada tas kaimyns mat ateja čia pas aną jau, pas to mano tėvo tėvų, ateja, nu i pasakojā, kou čia do šposą padarė tas, kad jau čia i nuostolis aniemis buva, reikėja i tou mūrinyką imti, skaitos, reikėja i tou pečių ardyti, tin dalį jo, nu i tėvs tada saka:

– Tada pyžos da gavau nu sava tėva, – saka, – už tokį šposa padarymą, saka.

Kitą sykį vél buva. Sugalvoja mano tėvuks su sava broliu tyčia tokį padaryti šposą, nesaké né tėvams sava, né niekur nieka. Nuvaja tin į kaimą, pas kaimyną kuokia, jau paprašyti tūbelia. Tad jau būk tai nežinan, kas tas yra. Nu i tas kaimyns anim ir davé vélek: tin pelų įdieja, tin paskiau dar ar akmeną kuokią įdieja tyna, tankiausia vis pelų pildava. Nu ir any gava tou tūbelį, jau anims į maišą įdieja, išeja, pažiūrieja pasinešen. Any visada tūbelia aidava naktį, vakare, kada tamsu yr. Nu ir pasižiūrieja pasinešen toliaus, kas čia do par tūbelis yra, nunešé atgal tam žmogū į šulnį ir įmetė su visu tu maišu.

Mas patys kitą kartą vélém pirštines i buva nedidelia mūsų dukterike. Nu i tėvs vélē tas pirštines, nu i veldams tap pagalvoja, tai savo dukterike sakom:

– Bék, Rimut, parnešk nu kaiminkas tūbelį.

Ana niekum déta, kas vaiks, nubéga pas tokios tin į antrą šoną kaiminkas Žičkienės, pasaké, kad mama jau nor tūbelia, ana jau žinoja, kas tas tūbelis. Paémé maišiuką, jaja į kitą kambarį, tas katins gulieja ant krosnies, ana pajémé tou katiną, įkiša į tou maišą, suvynioja jau gera, ka neištrūktų, nu i tam vaikū uždieja ant kupras, i tas vaiks pareja su tum katinu. Pareja, jaja, padieja ant grindų i pradieja judėt. Ana pradieja bijot, saka:

– Kas čia do tūbelis, kad jud?

Nu i paskiau pradarém tou maišą, išliekė tas katins. Nu i visi pradiejom jüktis, i ana tada suprata, kad čia jau apgaulius yr.

Papasakojo Zosé Kazlauskiénė–Dzinzalietaitė, Stasio, gimusi 1927 m. Molinių kaimė, Šaukėnų valsčiuje, Kelmės r. Užrašyta 1998 m. Laikšėse, Šaukėnų s., Kelmės r.

Pasakoja buvęs Šilo Pavėžupio dvaro kalvis Aleksas Stungurys. 1978 m.
Algimanto Bitvinsko nuotrauka.

Nu, mama nunerdava a pirštines, a kojines iš vilnų, vadinas. Nu i taip pajuokaudama jau sakydava:

– Vaikai, aikit parnešt.

Nu, tada ar man jau liep, pasakydava vardu, kad parnešt tūbelį, be tūbelia negal suvelt. Nu kas vaikū rūp, gal koks įrankis ir yra tas tūbelis? Nu jau ir aini, pasaka, kur nuvaiti, pas kuokia kaimyna. Nu ir aini. Nu tai tena viens kaimyns ant juoka nuleid, pasaka, kad neturu.

– Aik, pasakysi mama – neturu.

Uo kits įdiedava tau tuokj tūbelį, kad sunkia panešda-va, kuokj ar akmenj, ar kaladę kuokią į maišą įdies, užkels ant nugaras ir nešk. Kaip parneši, įneši į truobą, nu tai jau tieva tikta kvatoj, kiti šeimos naria, bruolia ar seserys, kat-rie yr, ir juokias iš tavjs, kad tu tuoks žiuoplas, nuajai ir parnešia tuokj daikta, kuokia nereik. Tai vuo taip. Nešiau ir aš. Aš netuoli, pas kaimyna, čia pas Pluščiauskij ajau. Čia už sienas gyvena Pluščiauskij šeima. Ir anū buva septyni bruolia, tū gausi šeima Pluščiauskij buva. Nu ir ajau parnešt. Tai man jau nesunkū įdieja. Pora plytų įdieja Pluščiauskienė:

– Nešk, – saka. Tegul, – saka, – tēvs velėj jau.

O mona tievs veldava, vadinas. Paskui, kap paaugau jau, dasižinojau visas tas paslaptis, aš ir pats susiveldavau jau, kap buvau jau gers pymū. O dabar tai jau nebe-reikalingas tos jau pirštines, daba nebevelu, né avinų yra, né nieka. Nu, dar velti būdava geriau pilkų, juodų avių vilna. O kur tokias garbanotas – zélskinioms avioms buva vadina ma, iš tū jau gali velti nevelti, tikta kou išplausi, vo anas nevelas.

Negaliu pasakyti, kuokio vietoj buva, tikta tievas pa-sakoja apie tā tūbelį jau tuokj atsitikimą, jau jo jaunystėj, vadinas, kada jis už berną tarnava pas ūkininką, kad šeimininkė išsiaudė tuokj... pri mūsų vadinams buva čerka-sas: puse bovelnos, puse apmatai, bovelna – vo vilna atausta, ta medžiaga mūsų apylinkėse taip vadina ma, ne pusvilnonė, ana tikrumoj pusvilnonė, jau teisingai pasa-kius, vadindava da čerkasu. Nu, ai tie kaimynai nusiuntė piemenj pas kitą kaimyną, kad parneštū tam čerkasui su-velt tūbelį. O tā čerkasą įsidieja į medinin kubilą, tuokj pla-tū, nu ir tin su kojoms trypė, trypimo būdu vélė, ne ran-koms. Nusiuntė tā pymenj parnešti to tūbelia, nu, tas to ūkininko kaimyns klaus:

– Ar turi maišą atsinešęs?

Saka:

– Turu.

– Nu tai duok, aš įdiesu, parneši – tegu velėj anie.

O tas ūkininks, pasiroda, vél ant juoka kuokia, kad tu jau siunti pymenj parnešti, tai aš tuokj tau ir tūbelį įdiesu. Nu ir į tā maišą jam prippylė a tin krepšą, ar daugiau kiek miežinių pelų. Nu ir kaip parneše tas piemuo tā tūbelį. Nu ir įjau į trobą klaus, kur tūbelį diet? Saka:

– I kubilą įdiek, – saka, – galésma velti tujau.

Vo nežiūrieja, kuoks tas tūbelis yra, tie jo gaspaduo-ria. O tas piemuo, tieva pasakojimu, saka, jis jau žinuoja, kas, kuoks tas tin tūbelis yra. Jis tyčia ir suliuožé, supylė tus pelus į tā čerkasą, į tā kubilą ir sugadina visą medžia-gą. Tie miežiniai akutai prisivélė, nei anū išvalyti, nei iš-plauti, tai visam gyvenimū, saka, pasimuoké, kad dau-giau jokių tūbelių nereikalaus ir neapgaudinės nè pymens, nè mergos, tina, ar da kuokia kita.

*Papasakojo Aleksas Stungurys, g. 1906 m.
Šilo Pavėžupio dvare, Šaukėnų vls., Kelmės r. Užrašyta
1997 m. Šilo Pavėžupio kaime, Šaukėnų s., Kelmės r.*

Užrašė Vidmantas LOPETA

PEOPLE NARRATE

On the event of fulling and carrying a *tūbelis*

A narrative by Zosé Kazlauskienė-Dzinzalietaitė and Aleksas Stungurys on the event of fulling (producing rough (home-made) woolen cloth) and an amusing custom of carrying a *tūbelis* related to it has been presented in the article. The *tūbelis* was a thing which was needless and irrele-vant for any kind of work and for which a shepherd was most frequently sent to neighbouring homes in order to borrow it. The shepherd would go to neighbours and ask for a *tūbelis* without being aware of the foolishness of his mission performed, for the neighbours would deceive him by putting a stone, or a brick, or a cat into his sack. After the *tūbelis* was brought home members of the househoold would laugh at the instance of borrowing such a needless thing, a real trifle.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA

LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS

LIAUDIES KULTŪRA 2001 Nr. 2 (77)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Dalia RASTENIENĖ tel. 61 34 12

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS

– bendrieji kultūros klausimai,
mitologija, tel. 61 31 61

Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija,
folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 61 31 61

Juozas ŠORYS – etnologija,
tautodailė, etninės veiklos realijos,
tel. 61 31 61

Beatričė RASTENYTĖ – korektoriė,
tel. 61 31 61

Ramūnas VIRKUTIS – fotografas

Maketas Martyno POCIAUS

Reziumė į anglų kalbą vertė
Sigita JURKUVIENĖ

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvos kalbos
institutas, Antakalnio 6, 2055 Vilnius

Zita KELMICAIKAITĖ, Lietuvos muzikos
akademija, Gedimino pr. 42, 2001 Vilnius

Dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas,
Kražių 5, 2001 Vilnius

Habil. dr. Nijole LAURINKIENĖ, Lietuviai
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio 6, 2055 Vilnius

Juozas MIKUTAVIČIUS, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
2600 Vilnius

Prof. habil. dr. Vacys MILIUS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, 2001 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
2600 Vilnius

Dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos
muzikos akademija, Gedimino pr. 42,
2001 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio 27, Vilnius

Prof. habil. dr. Angelė VYŠNIAUSKAITĖ,
Antakalnio 83-22, 2040 Vilnius

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152

Pasirašyta spaudai 2001 05 07

Formatas 60×90/8

Rinkta kompiuteriu. 10 sp. I.

Kaina: prenumeratoriams 4,63 Lt.

Pardavimui – sutartinė

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, 2600 Vilnius
<http://neris.mii.lt/heritage/lfcc/lfcc.html>
email: lfcc@lfcc.lt

Spausdino UAB „Sapnų Sala“

Moriniškos g. 21, Vilnius

TURINYS:

Tapatumo atminai. Juozo ŠORIO pokalbis su
VDA studentais dizaineriais ir Dizaino katedros
dėstytoju Jonu MALINAUSKU apie esamus
ir galimus lietuviškus suvenyrus 1 •

MOKSLO DARBAI

Petras KALNIUS. Etninės kultūros raiška
posovietinėje Lietuvos visuomenėje 10 •

Vykintas VAITKEVIČIUS. Senosios šventvietės
prie Dubysos. (Kontekstų beieškant) 20 •

Nastazija KERŠYTĖ. Baublio muziejus 28 •

Rimvydas LAUŽIKAS. Lietuvos XV–XVI a.
medinių bažnyčių architektūros bruožai 34 •

Birutė NEMČINSKIENĖ. Gyvūnų balsų
imitavimas medžioklėje 42 •

Vytautas MAKNYS. Kaip radosi profesionalusis
lietuvių teatras 46 •

TARP MINČIŲ. Gina KNABIKIENĖ.
Archetipiniai mergaitės iniciacijų vaizdiniai
lietuvių pasakoje „Aguonélė“ 49 •

KITOS KULTŪROS. Egdūnas RAČIUS. Polemika
dėl žmogaus proto ribų musulmoniškoje
tradicijoje: Ibn Rušdo atvejis 53 •

SKAITYMAI. Pavel GRINCER.
„Rigvedos“ slapojoji kalba 56 •

JUBILIEJAI. Dalia RASTENIENĖ.
Lietuvos liaudies kultūros centrai – 60 64 •

KNYGOS. Andžela JAKUBYNIENĖ.
Suneštinė knyga apie Širvintas 66 •

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS.
Apie vientisą ugdymą. Liudviko GIEDRAIČIO
pokalbis su mokytoja Egle VINDAŠIENE 68 •

2000-ujų „Aukso paukštės“ nominantai 73 •

ŽMONĖS PASAKOJA.
Zosė KAZLAUSKIENĖ-DZINZALIETAITĖ
ir Aleksas STUNGURYS. Apie milo
vėlimą ir tūbelio nešimą 78 •

VIRŠELIUOSE: Rimantė Butkuvė. Fragmentas iš ansamblio „Tautos
kančių keliai“ prie statomos Domeikavos bažnyčios.

Donato Gediminsko koplytstulpis Klepočiuose.

Ramūno VIRKUČIO nuotraukos.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.